

T.C.
BAŞBAKANLIK
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

Kadınları Güçlendirme Mekanizması Olarak Mikro kredi

Kadınları
Güçlendirme
Mekanizması
Olarak Mikro kredi

Nediha Özgün BALTACI

Ankara 2011

Para ile satılmaz.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
Ziya Gökalp Cad. No: 40 Kızılay Ankara
Tel: 0312 430 45 77 Faks: 0312 430 76 70
www.ksgm.gov.tr

T.C.
BAŞBAKANLIK
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

KADINLARI GÜÇLENDİRME MEKANİZMASI
OLARAK MİKROKREDİ

UZMANLIK TEZİ

Nediha Özgün BALTACI

DANIŐMAN
Doç. Dr. R. Filiz KARDAM

ISBN: 978-975-19-5055-0

Basım Yeri: Afşaroğlu Matbaası
0 312 384 54 88 - Ankara

TEŞEKKÜR

Kadınların deneyimlerini aktarmayı amaçladığım bu çalışmada Mersin İl Özel İdaresi Yoksullar İçin Mikro Kredi Projesi ve Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi üyesi kadınlara kapılarını ve kendilerini bana açtıkları için minnettarım. Onların yardımı ve katkısı olmadan bu tez ortaya çıkamazdı. Kadınlara ulaşmamda bana yardımcı olan ve çalışmalarına ilişkin bilgileri benimle paylaşan her iki projenin çalışanlarına ayırdıkları zaman ve gösterdikleri sabır için teşekkür ederim.

Tez danışmanlığımı üstlenmiş olan ve önerileriyle hem tezimin konusunu belirlememi hem de tezimi geliştirmemi sağlayan Doç. Dr. R. Filiz KARDAM'a,

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü yöneticileri ve mesai arkadaşlarım ile bana her zaman destek olan aileme ve dostlarıma,

en içten teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Kalkınma politikasının kadınlara ilişkin perspektifleri 1960'lerden itibaren büyük değişimler geçirmiştir. Başlangıçta kalkınmanın pasif yararlanıcıları olarak görülen kadınların kalkınma sürecine entegre edilmelerine çaba harcanmıştır. Ancak kadınların katılımı olmaksızın sosyal ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşemeyeceğinin anlaşılmasıyla kadınların güçlendirilmesine yönelik çalışmalar yürütölmeye başlanmıştır.

Güçlenmenin sağlanması çerçevesinde sunulan uygulamalardan biri de mikrokredidir. Mikrokredinin kadınların ekonomik faaliyetlere katılmalarını sağlama yoluyla ekonomik güçlenmeye yol açacağı, güçlenmenin diğer boyutlarının gerçekleşmesi yönünde de önemli bir başlangıç olacağı savunulmaktadır.

Bu çerçevede, çalışmada, mikrokredinin kadınların güçlenmesi bağlamında olanak ve sınırlılıklarını değerlendirmek amaçlanmıştır. Güçlenmenin farklı boyut ve düzeylerinden yola çıkılarak Mersin İl Özel İdaresi Yoksullar İçin Mikro Kredi Projesi ve Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi'nin sunduğı kredilerden faydalanan 32 kadınla derinlemesine görüşme yapılmış, kadınların deneyimlerinden iki uygulama özelinde mikrokredi ve güçlenme ilişkisi kavranmaya çalışılmıştır.

Buna göre mikrokredinin özellikle ekonomik ve psikolojik güçlenmeyi sağlama potansiyeli olduğı görölmüş, ancak kadınların tam olarak güçlenebilmesi için daha geniş ve bütüncül yaklaşım ve politikaların gerekli olduğı sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

The perspectives of the development policy concerning women have substantially altered since 1960s. Originally, women were seen as passive beneficiaries of development and it was endeavoured to integrate them into the development process. However, when it was recognized that social and economic development couldn't be achieved without the participation of women, activities started to be conducted devoted to empower women.

One of the implementations presented as part of ensuring empowerment is microcredit. Microcredit is argued to engender economic empowerment through making women participate in economic activities and be an important preliminary toward the realization of other dimensions of empowerment.

In this respect, it is aimed in this study to assess the opportunities and limitations of microcredit in the context of empowerment of women. Based on the different dimensions and levels of empowerment, in-depth interviews were made with 32 women who have utilized credits offered by Project of Micro Credit for the Poor of Mersin Special Provincial Administration and Maya Enterprise for Micro Economic Support of Foundation for the Support of Women's Work. The relationship between microcredit and empowerment was tried to be comprehend from the experiences of women in particular for the two practices.

Accordingly, it was seen that microcredit has a potential for ensuring especially economic and psychological empowerment, whereas fully empowerment of women needs wider and integrated perspectives and policies.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
ŞEKİLLER	XII
TABLolar	XIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	9
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	11
1.1. Kalkınma Teorisinin Tarihine Bakış	11
1.2. Kadınlar ve Kalkınma	18
1.2.1. Kalkınmada Kadın (WID)	19
1.2.2. Kadın ve Kalkınma (WAD)	23
1.2.3. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD)	25
1.3. Güçlendirme Yaklaşımı	28
İKİNCİ BÖLÜM	31
2. GÜÇLENME VE GÜÇ	33
2.1. Güçlenmeyi Tanımlamak	33
2.1.1. “Güç”ten “Güçlenme”ye	34
2.1.2. Gücün Yeniden Dağıtılması Yoluyla Toplumsal Dönüşüm ...	36
2.1.3. Seçim Yapabilme	37

2.1.4. Eylemlilik.....	38
2.1.5. İçten Gelen Gücün Önemi.....	39
2.1.6. Aşağıdan-Yukarıya Bir Süreç.....	41
2.1.7. Pratik/Stratejik İhtiyaçlar Ayrımı.....	42
2.2. Güçlenmenin Boyutları.....	43
2.2.1. Güçlenmenin Düzeyleri.....	46
2.3. Güçlenme Göstergeleri.....	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	53
3. MİKROKREDİ VE KADINLARIN GÜÇLENDİRİLMESİ.....	55
3.1. Mikrokredinin Tarihçesi ve Genel Nitelikleri.....	55
3.1.1. Mikrokredi Programlarına Yönelik Eleştiriler.....	59
3.1.2. Mikrokredi Programlarının Geliştirilmesinde Farklı Yaklaşımlar.....	60
3.1.3. Neden Kadınlar Hedefleniyor?.....	61
3.2. Kadınları Güçlendirmede Mikrokredi Programları.....	64
3.3. Mikrokredi ve Güçlenme Üzerine Bazı Araştırmalar.....	67
3.3.1. Mikrokredi Programlarının Kadınlara Olumsuz Etkileri ve Güçlendirmede Sınırlılıkları.....	74
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	79
4. MİKROKREDİ KULLANAN KADINLARIN ANLATILARIYLA MİKROKREDİ DENEYİMLERİ.....	81
4.1. Yoksullar İçin Mikro Kredi Projesi (YİMİK).....	81
4.2. Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi.....	85
4.3. Araştırma Sonuçları.....	89

4.3.1. Görüşülen Kadınlara İlişkin Bilgiler	89
4.3.2. Yürütülen İş	90
4.3.3. Mikrokredinin Kullanımı	93
4.3.4. Güçlenme	97
4.3.4.1. Ekonomik Güçlenme	98
4.3.4.2. Sosyal Güçlenme ve Hane İçi İlişkiler	101
4.3.4.3. Psikolojik Güçlenme	105
4.3.5. Eğitim, Kurs ve Toplantılara Katılım ile Dayanışma Gruplarının Etkisi	108
4.3.6. Değerlendirme	110
SONUÇ VE ÖNERİLER	115
KAYNAKÇA	133
EKLER	145
EK 1	147
EK 2	153
EK 3	160
EK 4	162
EK 5	164
EK 6	166
EK 7	168

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklaması
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	Az Gelişmiş Ülke
ANETI	İstihdam ve Girişimcilik Ulusal Ajansı (Tunus)
a.y.	Aynı yerde
BM	Birleşmiş Milletler
BSMV	Banka Sigorta Muamele Vergisi
CEDAW	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi
CRS	Hıristiyan Yardım Servisi
CSD	Kendi Kendine Yeterek Kalkınma Merkezi (Nepal)
DAWN	Yeni Bir Dönem İçin Kadınlarla Kalkınma Alternatifleri
FAMEX	İhraç Piyasalarını Geliştirme Fonu (Tunus)
GAD	Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma
GEM	Cinsiyet Güçlendirme Ölçüsü
GÜ	Gelişmiş Ülke
IMF	Uluslararası Para Fonu
INSTRAW	Uluslararası Kadının İlerlemesi Araştırma ve Eğitim Enstitüsü
İÇEV	İçel El Sanatları ve Eğitim Vakfı
KEDV	Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı
ÖZİŞGEM	Mersin İl Özel İdaresi Mikro Kredi İş Geliştirme Merkezi
SAT	Sinapi Aba Trust Mikrofinans Kuruluşu (Gana)
SEDP	Küçük İşletme Geliştirme Programı (Bangladeş)

SEEDS	Sarvodaya Ekonomik İşletme Geliştirme Hizmetleri Ltd. (Sri Lanka)
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TGMP	T¼rkiye Grameen Mikrokredi Projesi
UNCDF	Birleşmiş Milletler Sermaye Geliştirme Fonu
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNICEF	Birleşmiş Milletler ocuklara Yardım Fonu
UNIFEM	Birleşmiş Milletler Kadınlar Kalkınma Fonu
UÖŞ	Ulus-Ötesi Şirket
USAID	Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı
WAD	Kalkınma ve Kadın
WID	Kalkınmada Kadın
WWF	alışan Kadınlar Forumu (Hindistan)
YİMİK	Yoksullar İçin Mikro Kredi Projesi

ŞEKİLLER

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1 Toplumsal cinsiyet ve kadının güçlenmesi kavramsal modeli	39
Şekil 2.2 Güçlenme modeli	48
Şekil 2.3 Kadının güçlenmesi çerçevesi ya da kadının statüsü ölçütü	49

TABLÖLAR

Tablo	Sayfa
Tablo 1.1 Kadın, toplumsal cinsiyet ve kalkınmada değişen perspektifler.....	160
Tablo 1.2 Kadınlara dair farklı politika yaklaşımları.....	162
Tablo 2.1 Güç tanımları ve uygulamada güçlenme.....	36
Tablo 2.2 Güçlenmenin boyutları	164
Tablo 2.3 Bazı yazarların önerdiği güçlenme boyutları	166
Tablo 3.1 Mikrofinans ve cinsiyet politikasına ilişkin farklı paradigmlar	168

GİRİŞ

GİRİŞ

Mikrofinans¹ 1990'lerden itibaren kalkınma tartışmalarının odağında yer almakta ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde mikrokredi programları oldukça yaygın bir şekilde uygulanmaktadır. Hükümetler, donör kuruluşlar, uluslararası ve ulusal sivil toplum kuruluşları (STK'lar) da sosyal ve ekonomik kalkınmada mikrofinansı çok önemli bir bileşen olarak sunmaktadır. Mikrokredi uluslararası dokümanlarda da yer bulmaktadır. Pekin² (Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, 1995) ve Kopenhag³ (Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi, 1995) kararlarında kadın yoksulluğunun ortadan kaldırılmasında krediye erişimi artırmak önemli bir strateji olarak benimsenmiştir.

Yoksulluğu azaltma, istihdam yaratma ve toplumsal kalkınmayı sağlamanın bir aracı olarak değerlendirilen ve çoğunlukla kadınları hedefleyen mikrofinansın öne çıkarılan faydalarından biri de kadınların sosyal, ekonomik ve politik güçlenmesidir. Güçlendirme kavramı, günümüzde, en sık kullanılan kalkınma terimlerinden ve kalkınma politikası amaçlarından biridir. Bu yaygın kullanımın ve terimin popülerliğinin olumlu sonucu, artık pek çok kalkınma projesinin kadınların güçlendirilmesini bir hedef olarak belirlemesi; olumsuz bir sonucu ise terim popülerleştikçe içinin boşalmasıdır. Güçlendirme kavramı ve güçlenmenin nasıl ölçülmesi gerektiği nadiren tanımlanmaktadır.

Genelde mikrofinans, özelde de mikrokredinin öngörülen faydalarından hareketle Türkiye'de de 1990'ların sonlarında başlayıp günümüze kadar çok çeşitli uygulamaların olduğu görülmektedir. Uzun yıllar yalnızca STK'lar tarafından yürütülen mikrokredi projelerine⁴ 04.03.2005 tarihin-

- 1 Mikrofinans kredi, tasarruf araçları ve sigortayı içerirken, mikrokredi yalnızca kredi hizmetlerini kapsar.
- 2 Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı için bkz. www.ksgm.gov.tr. Aralık 2009.
- 3 Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi Raporu'nun orijinal metni için bkz. <http://www.un.org/documents/ga/conf166/aconf166-9.htm>. Aralık 2009.
- 4 STK'lar tarafından yürütülen projelerden ilki tez kapsamında araştırılan Maya programı, diğeri ise Türkiye Grameen Mikrokredi Projesi (TGMP)'dir. TGMP, Türkiye İsrافی Öleme Vakfı ve Grameen Bank işbirliği ile 2003 yılından bu yana yürütülmektedir. Projenin şu an faaliyet gösterdiği il sayısı 39'dur. Bu iller Adıyaman, Afyonkarahisar, Amasya, Ankara, Aydın, Balıkesir, Batman, Bilecik, Bingöl, Burdur, Bursa, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, Isparta, Kayseri, K. Maraş, Kırıkkale, Kırşehir, Konya, Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Niğde, Rize, Samsun, Siirt, Sivas, Şanlıurfa, Tokat, Yozgat ve Zonguldak'tır.

de yürürlüğe giren 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nun 6. maddesi ile il özel idarelerine yoksullara mikrokredi verilmesine ilişkin görev ve yetki verilmesiyle pek çok ilde⁵ il özel idarelerinin yürüttüğü projelerin eklendiği görülmektedir. Tüm bu uygulamalarda öncelikle yoksullukla mücadele amacı öne çıkarılsa da faydalanıcılar çoğunlukla kadınlardır ve özel olarak kadınların güçlendirilmesi de hedeflenmektedir.

Bu çerçevede gittikçe daha fazla uygulama alanı bulacağı görülen mikrokredi programlarının kadınları güçlendirme ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama açısından yaratacağı fırsatların ve sahip olduğu eksikliklerin belirlenerek halihazırda uygulama yürüten ve gelecekte bunu planlayan kurum ve kuruluşlar için yol gösterici olmanın anlamlı olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Amacı

Mikrofinansın kadınlar üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaya yönelik pek çok araştırma yürütülmektedir. Ancak mikrokredinin yaygın kullanımı nedeniyle bu programların kadınların güçlendirilmesine nasıl katkı sağladığı üzerine daha fazla sayıda araştırmaya ihtiyaç vardır. Bundan hareketle bu çalışmada asıl olarak mikrokredinin kadınların güçlendirilmesine etkisinin araştırılarak yaratacağı fırsatlar ile sahip olduğu eksikliklerin belirlenmesi ve buna yönelik önerilerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışma, mikrokredinin cinsiyetler arasındaki sosyal ve ekonomik eşitliği nasıl etkilediğini ve kadınların cinsiyet temelli sorunlarını hafifletip hafifletmediğini de ele almaktadır. Bunun yanında mikrokredinin, krediden faydalanan kadınların beklentilerini ne derece karşıladığı da sorgulanmaktadır. İki farklı uygulamada yer alan kadınlarla görüşülmesi ise programların özelliklerinin yaratabileceği farklılıkları görmeyi mümkün kılacaktır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kalkınma teorisinin genel varsayımları ile kadınların kalkınma politikasındaki yeri ve 1960'lerden günümüze geçirdiği dönüşümler ile buna dair perspektifler

5 Ocak 2009'da Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından İçişleri Bakanlığı'na yazılan bir yazı ile kadınlara yönelik mikrokredi uygulamasına ilişkin illerde yaşanan gelişmelerin altışar aylık dönemler halinde Genel Müdürlüğe iletilmesi talep edilmiş olup bu yazıya 24 valilik yanıt vermiştir. Yanıt verenler arasından 12 tanesinde genelde bir STK ile işbirliği halinde mikrokredi faaliyetinin yürütüldüğü belirtilmiştir. Bu iller Amasya, Aydın, Bartın, Çorum, Düzce, Gaziantep, Kocaeli, Kırşehir, Mersin, Niğde, Van ve Zonguldak'tır.

tartışılacak, bu perspektifler ışığında geliştirilen politika yaklaşımlarından biri olan güçlendirme yaklaşımı tanımlanmaya çalışılacaktır.

İkinci bölümde güçlenme üzerine yürütülen tartışmalar ışığında güçlenmenin farklı tanımlarına yer verilecek, güçlenmenin boyutları ve göstergeleri de bölümün ilerleyen kısımlarında tartışmaya dahil edilecektir.

Üçüncü bölümde öncelikle dünyadaki mikrokredi uygulamalarının tarihçesi ve koşullarına ilişkin genel bilgi verilecek, mikrokredi ve kadınların güçlenmesi ilişkisi, bu ilişki üzerine yürütülen tartışmalar aktarılacak, ardından da mikrokredi ve kadınların güçlenmesi üzerine yürütülmüş kimi araştırmaların sonuçlarının sunulması yoluyla mikrokreditinin olanakları ile sınırlılıkları tartışılacaktır.

Dördüncü bölümde mikrokredi ve güçlenme ilişkisinin anlaşılması için yürütülen saha çalışmasının sonuçları aktarılacaktır.

Son bölümde ise araştırmanın sonuçları dünyadaki deneyimlerle birlikte tartışılacak, kadınların güçlenmesi bağlamında programların daha etkili hale gelmesine katkı sağlayabilecek önerilere yer verilecektir.

Yöntem

Araştırmanın amacı sadece mikrokredi uygulamaları ve kadınların güçlenmesi arasındaki neden-sonuç ilişkisini açıklamak değil, kadınları kendi alanında gözlemlemek, karşılıklı etkileşim içinde anlamak, yaşantılarını, deneyimlerini ve sorunlarını nasıl algıladıklarını kendi seslerinden görünür hale getirmek, kadınların yararına kullanılacak bilgi üretebilmek olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede araştırılanlar sadece bilgi vericiler olarak değil, birincil veri kaynakları olarak görülmüş ve değerlendirilmiştir. Aynı zamanda “içeriden bakış”ın gerekliliğine inanılmış, dolayısıyla da sayılardan çok sözler, deney ve ölçümden çok gözlem ve yorum, davranış ve tutumların kendilerinden çok anlamları önemli görülmüştür.

Belirtilen amaçlara ulaşmak için, araştırmaya dahil olan bireylerin algılarının ve deneyimlerinin ortaya konması yoluyla (Yıldırım ve Şimşek, 2008) gerçekliğin olabildiğince ayrıntılı ve derinlemesine anlaşılmasını mümkün kılan bir araştırma özelliğine sahip olan niteliksel araştırma yöntemi (Kümbetoğlu, 2008) kullanılmıştır. Veri oluşturma tekniği olarak

ise araştırma sorununa ilişkin yüzeysel bilgiden çok, sorun alanındaki kişilerin görüş, düşünce, fikir, bakış açısı ve deneyimlerinin alınmasına imkan tanıyan “derinlemesine görüşme” tercih edilmiştir.

Araştırma süreci araştırmacının kendisi açısından da farkındalık yaratan bir deneyim olmuş, bir yandan kadınların gerçekliğinin homojen bir bütünlükten çok farklı deneyimler, özgüllükler, anlamlar ve algılamalarla belirlendiğinin farkına bir kez daha varılmış, bir yandan da hayatın içinde varolurken tekil ve kişisel olan bu gerçeklikler paylaşım süreci ile çoğullaşmış, en azından araştırma kapsamında pek çok kişinin paylaşabileceği bir bilgi birikimine dönüşmüştür.

Araştırmada, görüşülen kadınların kişisel durumları ve geçmişleri ile krediden önceki ve sonraki konumlarına odaklanılmıştır. Bunun için yarı-yapılandırılmış bir soru formu kullanılmış (Soru formu için bkz. Ek 1), ancak bu soruları katı bir biçimde sorup geçmek yerine, araştırmacı, kadınların kendi öykülerini, onların anlattığı biçimlerde dinlemeye hazır olmuş, görüşme kılavuzunda esnek bir uygulamaya gidilebilmiştir. Görüşmelerin yöneltileceği hedef kitlenin seçimi ise niteliksel araştırmalarda kullanılan örneklem biçimlerinden biri olan amaca yönelik örneklem tarzında, araştırmanın konusuna ilişkin bilgiyi sunabilecek kişiler arasından iradi olarak iki aşamalı bir seçim ile belirlenmiştir: 1) Mikro kredi uygulamalarının seçimi, 2) Görüşülecek kişilerin belirlenmesi.

Derinlemesine görüşmelerin yapılacağı programların seçiminde ilk kriter yürütücü kuruluşlara ilişkin olmuştur. Kuruluşlardan birinin kamu kuruluşu, diğerinin ise STK olması istenmiş, bu şekilde arada farklılıklar var ise onların da görülebilmesi amaçlanmıştır. İkinci kriter ise uygulamanın yeni başlayan bir uygulama olmaması olmuştur. Kredinin etkilerinin görülebilmesi için zamana ihtiyaç duyulduğundan görece eski tarihli uygulamalar ele alınmıştır. Bu kriterler çerçevesinde araştırmanın yürütüldüğü kuruluşlar Mersin İl Özel İdaresi ve Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı olarak belirlenmiş, bu kuruluşların yürüttüğü Yoksullar İçin Mikro Kredi Projesi (YİMİK) ve Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi seçilmiştir.

Örneklemin belirlenmesinde ikinci aşama görüşme yapılacak kişilerin seçimi olmuştur. Araştırma niteliksel veri toplamaya yöneldiği için gö-

rüşülecek kişilerin (kredi kullanan kadınlar ve proje çalışanları) saptanması da istatistiksel temsil ve genellemeyi amaçlayan olasılığa dayalı bir örnekleme tekniği ile değil, konuya ilişkin bilginin, uygun kişilerden derinlemesine toplanmasına elveren “amaca uygun örnekleme” yolu ile yapılmıştır. Her iki uygulamada da projelere ilişkin somut bilgiler almak amacıyla saha çalışmasını yürüten birer kişi ile görüşülmüştür. Kredi kullanan kadınların seçiminde ise demografik nitelikleri (yaş, medeni durum, eğitim durumu, çocuk sahibi olup olmama, hane büyüklüğü vb.), kaçınıcı krediyi kullandıkları, hangi alanda çalıştıkları, çalışma mekanları, işte ve kredi ödemesinde başarılı ya da başarısız olmaları, yalnız ya da birisiyle çalışma, evi geçindirmede yalnız olma ya da olmama, düzenlenen eğitim ve kurslara katılma ya da katılmama durumu dikkate alınmış, programda yer alan kadınlar üzerinde bu özellikler düşünülmüş, proje çalışanlarıyla birlikte bir değerlendirme yapılmıştır. Bu kriterlerden bir veya birkaçına sahip en az birer kişiyle görüşülmeye çalışılmıştır (örneğin hem genç hem orta yaşlı kadınlar; hem bekar hem evliler; kredi kullanımında başarılı ve başarısız olanlar vb.). Bu çerçevede YİMİK’ten 17, Maya’dan ise 15 kadınla görüşülmüş ve çalışma sonucunda 32 kişiye ulaşılmıştır.

2009 yılının Ekim, Kasım ayları içinde YİMİK için Mersin, Maya için ise İstanbul ve Adapazarı illerinde yürütülen derinlemesine görüşmeler kadınlara uygun olan mekanlarda, çoğunlukla iş yerleri ya da evlerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında yarı-yapılandırılmış bir soru formu uygulandığından konuşmanın tam metnine ulaşmak amacı ile ses kaydı yapılmıştır.

Görüşmeler ortalama 1 saat sürmüştür. Ancak bazı kadınlar daha kısa konuşmayı tercih etmişken, konuya ilgi duyan ve kendi hikayesini anlatmak isteyen kadınlarla daha uzun görüşülmüştür. Görüşmelerin kısa sürdüğü kadınların çoğunlukla yaşamlarından memnun olmayan, psikolojik olarak kendini iyi hissetmeyen kadınlar olduğu görülmüşken; güçlendiğini düşünen ve yaşamı farklılaşan kadınların deneyimlerini ve başarılarını daha fazla anlatmaya eğilimli oldukları gözlemlenmiştir. Dolayısıyla psikolojik olarak iyi olma halinin kadınların kendilerini ifade etme isteğini ve çabasını da körüklediği görülmüştür.

Verilerin Analizi

Görüşmelerin tamamı yazıya döküldüğünden, herhangi bir bilgisayar programı kullanılmadan, verilerin analizi soru formunda kullanılan ana kavramlar ekseninde belli kategoriler oluşturularak, kadınların eğilimleri, birbirlerine benzer yanları ya da farklılıkları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın başından itibaren ele alınması planlanan konularda verilen yanıtlar ve dile getirilen hikayelerden yola çıkılarak niteliksel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Alan çalışmasının sınırlılıkları da mevcuttur. Bunlardan ilki, YİMİK projesinin 2,5 yıl, Maya'nın ise 7,5 yıldır faaliyet göstermesi ve görüşülen kadınların büyük çoğunluğunun da ya ilk ya da ikinci kredisini almış olması sebebiyle güçlenme açısından sonuçların gözlemlenebilmesi için zamanın kısa oluşudur. Ayrıca araştırmacının özel koşullarına bağlı olarak alan çalışması her bir uygulama için bir hafta ile sınırlı olduğundan görüşülebilen kadın sayısı ve paylaşılan deneyimler de sınırlanmıştır. Görüşmelerin çoğunlukla kadınların iş yerlerinde yapılmış olması ve kadınların iş yoğunluğu da bu sınırlılığı etkilemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Mikrokredinin kadınların güçlenmelerindeki etkisini anlamak için mikrokredi ve güçlenmeye dair söylem ve uygulamaların yaygınlaştırılmasında önemli bir araç olan kalkınma teorisi ile kadınlar/toplumsal cinsiyet ve kalkınmaya dair kuramsal çerçevenin sunulması önemlidir. Bu amaçla, bölüme kalkınma teorisinin genel bir tarihsel değerlendirmesinin sunumu ile başlanmaktadır. Kalkınma teorisinin genel varsayımları ile kadınların kalkınma politikasındaki yeri ve süreç içerisinde geçirdiği dönüşümler açıklanmaktadır. Ardından kadınların kalkınma ile ilişkisi üzerine yaygın kabul gören perspektifler ve bu perspektifler doğrultusunda geliştirilen ve uygulamalara ışık tutan politika yaklaşımları sunulmaktadır. Bölüm, aktarılan kalkınma perspektifleri doğrultusunda geliştirilen politika yaklaşımlarından en güncel olanı ve tezin de konusunu oluşturan güçlendirme yaklaşımının anlamının kalkınma çerçevesinde değerlendirilmesiyle sonlanmaktadır.

1.1. Kalkınma Teorisinin Tarihine Bakış

Kalkınma iktisadı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanan eski sömürgeler ve diğer gelişmekte olan ülkelerdeki kitlesel yoksulluk sorunuyla mücadeleye çalışırken şekillenen ve 1970'lerin ortalarına kadar da büyük ölçüde egemen olan yaklaşımdır.

Savaştan hemen sonra, kalkınma genellikle ekonomik büyümeyle özdeş olarak görülmüştür (Gürses 2009: 339-350, Young 1993). Kalkınmayı sağlamak için çoğunlukla kişi başına düşen milli (ya da yurtiçi) gelirin artırılması gerektiğine inanılmış, kapitalist bir kalkınma modeli desteklenmiştir (Lewis 1963, Rostow 1971, Yavilioğlu 2002: 59-77). Her ne kadar bazı yazarlar büyümenin başlangıçta eşitsizliğe yol açacağına işaret etseler de kazanımların "aşağıya damlama" (trickle down)⁶ yoluyla aşamalı olarak topluma yayılacağını düşünmüşlerdir (Martinussen, 1997).

6 "Aşağıya damlama ekonomisi" ve "aşağıya damlama teorisi" toplumun geneline dolaylı olarak fayda sağlayacak diye şirketlere ve zengin kişilere yönelik vergi indirimi ya da diğer başka faydalar sağlama politikasıdır. Özellikle Keynesyen iktisadın ve ilişkili teorilerin savunucuları "aşağıya damlama" gerekçesiyle zenginlere yönelik vergi indirimlerini eleştirmekte, doğrudan daha az gelir kazananları hedefleyen vergi indirimlerinin ekonomik açıdan daha canlandırıcı olacağını söylemektedirler. Keynesçiler, asıl olarak ise, belirli bir grubu değil de, doğrudan tüm ekonomiyi hedefleyen geniş mali politikaları savunmaktadırlar.

Modernleşme (veya ekonomik büyüme) teorileri bu liberal varsayım ve modellere dayandırılmıştır. Bu görüşleri savunan yazarlar geleneksel ve gelişmemişin karşısında modern ve gelişmiş temel ikiliğine ve bunun sonucunda da büyüme ve kalkınmanın gerçekleşebilmesi için modern ve Batıya benzer hale gelmek zorunluluğuna inanmışlardır (De Groot 1991: 107-135, Bunch and Carrillo 1990: 70-82). Az gelişmiş toplumlar "...Batı dünyasının sanayileşmiş, kitlesel üretimin yaygın olduğu demokratik toplumlarının yansımaları" olmalıdırlar (Connelly, 2000: 51-160). 1960'lar ve 1980'ler arasında ise modernleşme teorisi daha az Batı-merkezli hale gelmiş ve geleneğin kalkınmayı engellemeyebileceği görülmüştür (Martinussen, 1997).

Joseph Schumpeter, ekonomik büyüme ile kalkınma arasında ayırım yapan ilk kişidir. Ona göre kalkınma yalnızca teknik, yönetsel ve üretimde yenilikle mümkün olabilir. Böylesi bir yenilik ekonomik yaşamda da önemli değişiklikleri beraberinde getirecektir (Martinussen, 1997). Schumpeter bu ayrımı 1912 gibi erken bir tarihte yapmış olsa da, pek çok kişinin tek başına ekonomik büyümenin gelişmekte olan ülkelerdeki nüfusun yaşam koşullarını geliştirmede yeterli olmadığını görmesi ancak 1960'larda mümkün olmuştur (Huntington, 1987). 1970'lerin başlarına gelindiğinde ise kalkınma planlamacıları ve uygulayıcıları, donör kuruluşlar, üçüncü dünya ülkeleri devletleri ve kalkınma sosyal bilimcileri kişi başına düşen milli gelir ile ölçülen "aşağıya damlama" ekonomik büyümesinin başarısız olduğunu kabul etmek durumunda kalmışlardır (Young 1993, Gürses 2009: 339-350). Yanı sıra, 1980'lerde gelişmekte olan pek çok ülkede Uluslararası Para Fonu (IMF) veya Dünya Bankası'nın gözetiminde uygulanan yapısal uyum programlarının insani bedellerinin çok ağır olması da ekonomik kalkınma modellerinin doğası, niteliği ve sonuçlarına ilişkin kuşkuvarın dile getirilmesine uygun bir ortam hazırlamıştır (Salem-Murdock 1995, Gürses 2009: 339-350). Bu gelişmelere bağlı olarak da tarihsel/yapısalcı/bağımlılık (Marksist) ekolü öne çıkmıştır. Bu ekolün savunucuları az gelişmiş ülkelerin (AGÜ'ler), gelişmiş ülkelerden (GÜ'ler) daha fazla oranda bağımsızlaşmalarına ihtiyaç olduğuna inanmışlardır. Örneğin bir yapısalcı olan Prebisch, ülkelerin "merkez-çevre" ilişkisine geçtiklerini yazmıştır. Üçüncü dünya, yani "çevre", Birinci Dünya, yani "merkez" için sadece bir hammadde üreticisi haline gelmektedir. Üçüncü dünya, gelişmeyecek olan bağımlı bir

“çevre”dir. Çevre tarafından üretilen hammaddelerin ticaretinin ağırlaşan koşullarından dolayı üçüncü dünyanın konumu gittikçe kötüleşecektir (Prebish, 1984: 175-191).

Bu doğrultuda geliştirilen sonraki teorilerden neo-yapısalcı teoriler, ticaretin AGÜ'lerin kalkınması için bir motor görevi göremeyeceği düşüncesini desteklemeye devam etmiştir. Sermayede artış büyümeye sebep olacaktır ancak bu artış yeterli değildir; kurumlar, toplumsal koşullar vb. de önemlidir (Myrdal, 1968). Bağımlılığı azaltmak için pek çok gelişmekte olan ülke 1960'lar ve 1970'lerde ithal ikameci sanayileşme politikasını uygulamaya başlamıştır.⁷ Bu politika altında kalkınmayı sağlayan ana aktör devlettir. Ancak, 1980'lerde uluslararası ekonominin gerçekleri değişmeye başlamış, ithal-ikameci politikaları uygulayan ülkeler büyük finansal sorunlarla karşılaşmış, dünya uluslararası ekonomik durgunluğa ve borç krizine girmiştir. Bu koşullar kalkınma teorisini açmaza sokmuştur (Walterova, 2008). Bu gelişmelerin ışığında piyasanın rolüne vurgu yapan neo-liberal kalkınma stratejisi bir kez daha öne çıkmış ve bu çerçevede kalkınma devlet değil de piyasaya dayandırılmıştır.

Kalkınmada solun devlete, sağın ise piyasaya vurgu yapmasının yanında, bazı yazarlar kalkınmanın arkasındaki bir güç olarak sivil topluma odaklanmıştır. Bu gibi alternatif kalkınma yaklaşımları güncel formlarını 1960'lar ve 1970'lerde almaya başlamıştır. Bu dönem tarihsel olarak egemen düşüncede devletin kalkınmayı mümkün kılmada genellikle piyasadan daha önemli hale geldiği bir dönemdir. Bu yaklaşımların çoğu savunucusu⁸ ise kalkınmanın bir sonuç değil de bir süreç olduğunu ifade etmiştir: Eşitsizlik ve yoksulluğu ortadan kaldırırken artan seçme şansı ve gelirle birlikte refaha ve insani gelişmeye de yol açacak bir süreç. Bu tarz kalkınma stratejileri kalkınma projelerinin “...insanı, toplumsal kalkınmanın hem sebebi hem de sonucu” olarak görmesi gerektiğine işaret etmişlerdir (Martinussen, 1997). Bu yaklaşımlar her ne kadar faydalı ol-

7 İthal-ikameci sanayileşme politikası bazı üçüncü dünya ülkeleri tarafından uygulanmış olup buna göre devlet endüstriyel ithalleri yerli olarak üretilmiş ürünlerle değiştirmeye çalışmıştır. Bu ise yerli üreticilere ticari koruma ya da devlet desteği yoluyla gerçekleştirilmiştir.

8 Önemli savunuculardan biri olan Mahbub ul Haq başka kalkınma uzmanlarının da olduğu bir ekiple Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişme Raporu'nda (1990) kalkınmanın ekonomik büyümenin niceliğini olduğu kadar nitelik ve bölüşümünü de artırma anlamına gelmesini önermiştir.

salar da, Martinussen'in (1997) de belirttiği gibi etkili olabilmek için makro ekonomik ve politik stratejilerin parçaları olmaları zorunludur.

Küresel ekonominin gerçekleri değişmeye devam etmiş ve 1990'larda eskisine oranla oldukça farklı bir karaktere bürünmüştür. Bu değişimlere örnek olarak Kuzey'e yoğun göçle sonuçlanacak şekilde Güney'deki pek çok piyasanın düzensizleşmesi, Kuzey'deki düşük ücretli işlerin kaybı, tüm dünyada işgücünün 'feminizasyonu' verilebilir. Güney'deki pazarlar açıldıkça pek çok büyük ulus-ötesi şirket (UÖŞ) üretimini Güney'e taşıyarak daha düşük ücretle çalışmaya razı işçilere kavuşmuştur. Bu durum yalnızca Kuzey'deki mavi yakalı işlerin kaybına sebep olmamış, aynı zamanda Güney'deki düşük ücretli, güvencesiz ve daha rutin-"feminize" işlerin de artmasıyla sonuçlanmıştır. Güney'de düşük nitelikli işler arttıkça, reel ücretler de düşmeye devam etmiştir (Connelly, 2000: 51-160). Sonuç olarak bu ve başka gelişmeler küreselleşmenin sonuçları olarak görülmekte ve genellikle de yoksulluğun ve onun kadınlaşmasının artmasına neden olmaktadır.⁹

Son zamanlarda geleneksel kalkınma anlayışını eleştiren başka yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Post-Marksistler, örneğin, kalkınmanın amacının modern bir ideal olması varsayımını sorgulamış ve insan faktörünün önemini vurgulayarak toplumsal dönüşümün karmaşıklığına dikkat çekmişlerdir (Connelly, 2000: 51-160). Kalkınmaya daha zorlayıcı bir yaklaşım ise postmodernizmden gelmektedir. Bu yaklaşım teknolojik yenilik ve rasyonel düşüncenin insani gelişmeyi sağlayacağı fikrine şüpheyle yaklaşmaktadır. Geleneksel, anaakım, Batı-merkezli paradigmalara hatalarına işaret ederek, Batılı yazarların tüm dünyadaki sorunları anlama ve bunlara çözüm üretme becerilerini sorgulamaktadır (Parpart ve Marchand, 1995).

Kadınların kalkınma söylem ve tartışmalarındaki konumu açısından da kalkınmaya dair genel yaklaşıma benzer sorunlar ve eleştiriler öne sürülmektedir. Başlangıçta kalkınma uzmanlarının üçüncü dünya kadınla-

9 Yoksulluğun kadınlaşması tek ebeveynli (genellikle de kadın) hanelerin ülkelerin çoğunda artmasının bir sonucudur. "Bu artış iş aramak için erkeklerin göç etmesini de içeren pek çok etkenin bir sonucudur. Erkeklerin göçü, kadınları yetersiz ve sabit olmayan bir gelir ile baş başa bırakmıştır. Yoksulluk üzerine araştırmalar yalnızca kadın ebeveynli ailelerin çok fazla olduğunu göstermektedir. Kadınlar ortalamada erkeklerden az kazanır, daha az mal varlığına ve istihdama ve toprak, sermaye ve teknoloji gibi üretim kaynaklarına daha az erişime sahiptir. Kadınlar aynı zamanda ev içi faaliyetler ve çocuk bakımı konusunda sorumluluklarını da sürdürürler." (Connelly, 2000: 51-160).

rını kalkınmaya ayak bağı olarak gördüğü söylenebilir. İlk Birleşmiş Milletler (BM) Kalkınma Onyılı'nda (1960'lar) kadınların görmezden gelinmesi de bu yaklaşımın bir sonucudur (Parpart ve Marchand 1995, De Groot 1991: 107-135). İlk Kalkınma Onyılı'nda, kalkınma uzmanları yürüttükleri çalışmalarda modernleşme teorisinin de asıl olarak ilgilendiği erkekleri hedeflemişlerdir. Her birini hane reisleri olarak varsaydıkları bu erkeklere verilen bilgi, girdi ve araçların sağladığı faydaların, hane reisi yoluyla kadınlar da dahil tüm hane bireylerine otomatik olarak ('aşağıya damlama' yoluyla) ve eşit şekilde dağıtılacağını düşünmüşlerdir. Kadınlar kalkınmada haneden görece bağımsız olarak hesaba katıldıkları durumda ise sürece her zaman anne ve çocuk bakıcısı kimlikleriyle katılmışlardır. Bu dönemin sonlarına doğru da kadınlara ulaşarak hanelere daha fazla fayda sağlanacağı keşfedilmiş, hane ihtiyaçlarının karşılanması ve çocuk yetiştirme konularında kadınlar hedeflenmiştir. Bu çerçevede kadınlara yönelik olarak ev ekonomisi, beslenme, sağlık ve hijyen konularında aile refahı programları yürütülmüştür (Young, 1993).

Bu bağlamda kalkınma düşüncesi aile içinde işlerde uzmanlaşma (cinsiyete dayalı işbölümü) fikrine dayanmaktadır- yani erkeğin (zaman zaman eşinden 'yardım alarak') hanenin ekonomik devamlılığını sağlama, kadının ise annelik ve eşliğe uygun görevleri yürütmesi. Erkeklerin ihtiyaçları yürüttükleri ekonomik faaliyetler çerçevesinde düşünüldüğünden ve kalkınmacıların istekleri verimliliği arttırmak olduğundan kalkınma planlamacılarının ilgisi erkeklere yönelmiştir. Kadınların kalkınma planlama ve uygulama süreçlerinin ayrılmaz parçası olduğu hiçbir zaman düşünülmemiştir (Young 1993, Gordon 1995).

1970'lere gelindiğinde ise kadınların kalkınmayla ilişkisine dair önemli değişikliklerin olduğu söylenebilir. Özellikle 1970'te iktisatçı Ester Boserup'un Ekonomik Kalkınmada Kadınların Rolü isimli kitabı yeni bir çığır açmıştır. Boserup, kitabında tarımsal üretimde kadınların rolünü incelemiş ve Aşağı Sahra Afrikası'nda, tarımda yürüttüğü karşılaştırmalı çalışma ile tarımsal işlerin yarısından fazlasını kadınların yaptığını göstermiştir. Ancak bu işler çoğunlukla enformel sektörde yürütüldüğü ve genellikle ücretsiz olduğu için kadınların ekonomik katkılarının istatistiklerde yer bulmadığını, bunun da kalkınmada kadınların zımni olarak olmayışı sonucunu doğurduğunu belirtmiştir (Boserup, 1970). Bu sebeple de üçüncü dünya ülkelerindeki kırsal ve kentsel yerleşimlerin her ikisin-

de de kalkınma projelerinin kadınlara ve onların ihtiyaçlarına önem vermediğini savunmuştur. Hatta söz konusu projelerin, özellikle de teknoloji ve modernleşmede artışı amaçlaması durumunda, sıklıkla kadınların sahip oldukları fırsatlar ve refahlarında bir azalmaya yol açtığını da söylemiştir (Boserup, 1970). Boserup ayrıca eğitimde varolan ayrımcı politikalar yoluyla Avrupalıların kadın ve erkek çiftçiler arasında bir verimlilik uçurumu yarattığını ve ardından bu farklılığın onların kadın çiftçilere karşı sahip oldukları önyargıları gerekçelendirmelerini sağladığını da belirtmiştir. Erkekler ürünlerin ekiminde modern yöntemler uygulamayı öğrenirken, kadınların hanenin kullanımı için geleneksel yöntemlerle üretim yapmaya devam ettiklerini bulgulamıştır (Boserup, 1970). Naila Kabeer'in (1999) işaret ettiği gibi kadınların ihtiyaçlarına verilen önem her zaman bir öncelik olmamış, hatta çoğu zaman dikkate dahi alınmamıştır. Kabeer (1999), eskiden yürütülen çalışmalarda geniş toplumsal kategorilerin hedeflendiğini ileri sürmektedir: Tüm toplum, yoksullar ve topraksızlar gibi. Bu sebeple de bu kategorilerde yer alan kadınlar ve çocukların yürütülen çalışmalardan erkeklerle eşit biçimde yararlanamayacağı ihtimali pek hesaba katılmamıştır.

Sonuç olarak 1970'lerden itibaren, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kalkınmada kadınların konumu gündemde yer bulmaya başlamıştır. Başlangıçta gelişmekte olan ülkelerde deneyimlenen kalkınma süreci çoğunlukla kadınları marjinalize etmiş ve kadınların altında ezildiği geleneksel sorumluluk ve rollerine dokunmadan hane içinde kaynaklar üzerinde kontrol ve yetkiden onları mahrum bırakmıştır. Ancak zamanla kadınlar, mağdurlar ve pasif nesnel olmaktan çıkarak bağımsız etkenler olarak görülmeye başlanmıştır. Böylesi bir platformun oluşmasındaki önemli bir güç BM sistemi içinde kalkınma konularının benimsenmesi ile ortaya çıkmıştır. İlk BM Kalkınma Onyılı (1961-1970) Deklarasyonu kadınların konumunu temel sorun alanlarından biri olarak görmemesine rağmen Genel Kurul 1962'de Kadının Statüsü Komisyonu'ndan kadınların kalkınmadaki rolüne ilişkin bir rapor hazırlamasını talep etmiş, ancak Komisyon'un odak noktası kadınların yasal hakları olmuştur.¹⁰ 1970'te ise Genel Kurul İkinci BM Kalkınma Onyılı (1971-1980) için hazırladı-

10 BM Kadının Statüsü Komisyonu başlangıçta BM'nin 1945'teki açılış toplantısında İnsan Hakları Komisyonu'nun alt komisyonu, olarak oluşturulmuştur. Komisyon statüsüne ise başını Amerika Kadınlar Komisyonu'nun çektiği feministlerin lobicilik faaliyetlerini takiben Haziran 1946'da yükselmiş ve Komisyon'un ilk toplantısı 1947'de gerçekleştirilmiştir.

ğı Uluslararası Kalkınma Stratejisi'nin içine “tüm kalkınma çalışmalarına kadınların tam katılımı”nı bir amaç olarak dahil etmiştir.

Aynı dönemde Boserup'un söz konusu çalışması ve bunu izleyen pek çok diğer çalışmanın desteğiyle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve diğer ülkelerdeki kadın aktivistler de gelişmekte olan ülkelerdeki kadın sorunu üzerine çalışmaya başlamıştır (Salem-Murdock, 1995). Bu gelişmelerin ardından ilk olarak 1973'te ABD hükümeti Percy Değişikliği olarak bilinen Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) kanunu değişikliğini yapmış ve değişiklikle Ajans'ın fonlarının belli bir oranının kadınlara yönelik faaliyetlere ayrılması zorunlu kılınmıştır. Ayrıca USAID departmanlarında Kalkınmada Kadın Ofisleri kurulmuştur. Bu gelişmeleri takiben pek çok diğer iki taraflı ve çok taraflı kuruluş bünyesinde de kadın ve kalkınma konusunda çalışan ofisler oluşturulmuş, konuya ilişkin politika ve programların oluşturulmasına hız verilmiştir (Vijayamohan et al. 2009, Young 1993).

Pek çok feminist, sosyolog ve antropologun yaptığı araştırma ve çalışmalar neticesinde kadınların farkındalık geliştirdiği bu dönemde, yine bu alanda çalışan kadın örgütlerinin baskıları sonucunda Mexico City'de düzenlenen İlk Dünya Kadın Konferansı (9 Haziran-2 Temmuz 1975) ve Uluslararası Kadın Yılı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu çalışmalar uluslararası topluma kadına yönelik ayrımcılığın tüm dünyada önemli bir sorun olarak varlığını koruduğunu hatırlatmış ve uyarıda bulunmuştur. Konferans sonucunda bir Eylem Planı oluşturulmuş, Plan'da cesur bir biçimde kadınların ücretsiz emeğinin tanınması talep edilmiş ve geleneksel olarak kadınlara ve erkeklere atfedilen rollerin yeniden değerlendirilmeye tabi tutulması istenmiştir (Young, 1993). Genel Kurul'un Konferans'tan 5 ay sonra ilan ettiği BM Kadın Onyılı (1976-1985) ile birlikte ekonomik kalkınmaya kadının katılımını artırma yönünde talepler neticesinde üçüncü dünya ülkelerinde dar gelirli kadınlara yönelik uygulamalar hızla artmış (Salem-Murdock, 1995), Konferans ile de toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda dünya çapında diyalog başlatmak yoluyla kadınların gelişimini desteklemeye dair küresel çabalarda artış yaşanmıştır. Genel Kurul kadınların gelişimi için yürüttüğü çalışmalara temel oluşturacak üç ana hedef belirlemiştir: 1) Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılması, 2) Kadınların

kalkınmaya entegrasyonu ve tam katılımı, 3) Dünya barışının güçlendirilmesine kadınların artan katkısı (Salem-Murdock, 1995). Artık kaynak ve fırsatlara erişimde kadınlar tam ve erkeklerle eşit haklara sahip olarak görülmektedirler. Bu durum kalkınma yaklaşımında da değişim yaratmış ve kadınları geliştirmeyi amaçlayan yaklaşımdan kalkınmanın kadınların tam katılımı olmadan mümkün olamayacağı yaklaşımına doğru dönüşüm geçirmiştir.

BM Kadın Onyılı'nın sonunda pek çok ülke kadınların gelişimi ve kalkınmaya katılımını amaçlayan politika, araştırma ve programların geliştirilmesi için çalışan çeşitli ulusal kurumlar oluşturmuştur. BM sistemi içerisinde de halihazırda Ekonomik ve Sosyal Konsey altında varolan Kadının İlerlemesi Bölümü'ne ek olarak Uluslararası Kadının İlerlemesi Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (INSTRAW) ve kadın ve kalkınma konusunda araştırma, eğitim ve operasyonel faaliyetler yürüten BM Kadınlar Kalkınma Fonu (UNIFEM) kurulmuştur.

BM Uluslararası Kadın Onyılı ve Birinci BM Dünya Kadın Konferansı'ndan sonra toplumsal cinsiyet konusu diğer üç dünya Konferansı yoluyla kadınların gelişen bilinçleri ve gündemleri tarafından belirlenir hale gelmiştir: 1980 Kopenhag, 1985 Nairobi ve 1995 Pekin. Bu yıllar sadece konferanslarda değil, BM sistemi ve ulusal politik arenalarda da kadınların dünya çapında artan oranda hareketliliğine, politik varlık ve gücüne tanık olmuştur. Bu gelişmeler kadınların kendi sosyal ve ekonomik deneyimlerini analiz etme ve hem Güney hem de Kuzey'de varolan eşitsizlikleri deşifre etme çabalarının ana çizgilerini belirlemiştir.

Dünyada yaşanan bu gelişmeler ışığında kadınların toplumsal konumlarında bir değişimin amaçlanması ve bunun için de geliştirilen kalkınma politika ve programlarından kadınların da hakkıyla faydalanabilmesi adına kalkınmada kadına/toplumsal cinsiyete dair perspektif ve yaklaşımlarda farklı dönemlerde farklı söylem ve politikalar geliştirilmiştir.

1.2. Kadınlar ve Kalkınma

Literatürde farklı sınıflandırmalar olsa da çoğunlukla toplumsal cinsiyet ve kalkınma üzerine üç ayrı ekol tanımlanmıştır: Kalkınmada Kadın (WID), Kadın ve Kalkınma (WAD), Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma

(GAD) (Rathgeber, 1990: 489-502). Bu üç yaklaşım ortak bir kuramsal dayanak noktası ya da perspektifi paylaşmasa da uygulamada önemli oranda örtüşmektedirler. Aslında son yirmi yılda WID ve GAD yaklaşımları arasında bir yakınlaşma olduğu da söylenebilir. Uygulamada ise hala en yaygın perspektif WID'dir (Ek 3'teki Tablo 1.1'e bakınız).

1.2.1. Kalkınmada Kadın (WID)

WID yaklaşımı, kadınların katkılarının yok sayıldığı ve sonuç olarak da kalkınmanın bundan zarar gördüğü savından ortaya çıkmıştır (CEDPA 1996, Parpart ve Marchand 1995, Gouws 2005: 24-26). WID teriminin 1970'lerin başında ilk kez kullanılmaya başlanması ise Ester Boserup ve diğer araştırmacıların üçüncü dünya kalkınması üzerine çalışmalarından etkilenen bir tür kadın kalkınma uzmanları ağı olan Washington Kadın Komitesi Uluslararası Kalkınma için Toplum Bölümü tarafından olmuştur. Terim daha sonra USAID'in kadınların kalkınmaya ekonomik katkı sağlayabilecek kullanılmamış birer kaynak olarak görüldüğü kalkınmada kadın yaklaşımı çerçevesinde benimsenmiştir (Moser 1993, Vijayamohan et al. 2009, Young 1993, Razavi and Miller 1995). WID, kalkınma politika ve uygulamasında kadınlara daha fazla önem verilmesini talep etmekte ve kadınları kalkınma sürecine entegre etmenin daha verimli ve etkili kalkınmaya yol açacağını savunmaktadır (CEDPA 1996, Parpart ve Marchand 1995). Bu yüzden de kavram aynı zamanda entegrasyon görüşü olarak da adlandırılmaktadır (Simojoki, 2003). WID'in temel çıkış noktası anaakım kalkınma anlayışı olan ekonomik büyüme ve modernleşmedir. WID, ekonomik büyüme ve modernleşme neticesinde ortaya çıkan iyileşmelerden herkesin yararlanacağını varsaymakta, patriyarkal geleneksel düşünce sistemlerinin tüm öğelerinin modern eğitim yoluyla telkin edilen daha ilerlemeci tutumlar vasıtasıyla çözüleceğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, liberal feminist teoriye¹¹ dayanmaktadır (Young, 1993). Aynı zamanda ikili ekonomi teorileri olarak da anılan WID teorileri dünyayı ve ekonomileri modern ve geleneksel olarak bölümlenmekte, kalkınmayı da doğrusal bir süreç olarak değer-

11 Liberal feminizm, kadınların eşitsiz statü ve toplumsal konumlarını büyük ölçüde cinsiyete dayalı işbölümü neticesinde kamusal alandan dışlanmalarına bağlar. Hedefleri kadınların çeşitli mesleklere girebilmeleri ve bu alanlarda karar verme pozisyonlarına gelebilmeleridir. Kadınların ekonomik, sosyal ve politik hayata entegre edilebilmesi için yasalar ve kurumlar yenilenmeli, tutumlar değiştirilmelidir. Bu yaklaşım kadınların, erkeklerin yaptığı her şeyi yapabileceğine dikkat çeker.

lendirmektedir (Vijayamohan et al. 2009, Simojoki 2003). Bu yaklaşım kadınların konumuna odaklanmakta ve kadınları kalkınma sürecinde görünür kılmayı hedeflemektedir. Kadınların krediye, teknolojiye ve kaynaklara erişimini artırmanın kalkınma sürecini pozitif olarak etkileyecek biçimde kadınların üretkenliğini arttıracığına inanılmaktadır. Bu sebeple geliştirilen stratejiler kadınlara yönelik projeler üretmek, kadınların gelirini ve üretkenliğini arttırmak ile kadınların hanenin devamına ilişkin becerilerini geliştirmek olmuştur (CEDPA, 1996).

WID, toplumsal cinsiyet ilişkilerini hesaba katmamakta, kadınların üretici yanlarını ve gelir kazanmalarını aşırı vurgulamakta, yeniden üretici rollerini yadsımaktadır (Rathgeber 1990: 489-502, Simojoki 2003; Gordon 1995, Razavi and Miller 1995). Aynı zamanda güç ilişkileri analizini de içermemektedir. WID geleneği çerçevesinde kalkınma, piyasanın ve devletin ana aktörler olduğu yukarıdan-aşağıya bir kavram olarak anlaşılmaktadır.

WID, pek çok farklı politika yaklaşımını içermektedir: Refah, hakkaniyet, yoksullukla mücadele ve verimlilik yaklaşımları (Moser, 1993) (Ek 4'teki Tablo 1.2'ye bakınız). Bu yaklaşımların en eski tarihli 1950'lerdeki refah yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda kadınların temel rolleri, onları kalkınmanın pasif yararlanıcıları haline getiren yeniden üretici rolleri olarak görülmektedir (Moser, 1993). Refah yaklaşımı cinsiyet körudür, gelişmekte olan ülkelerdeki kadınların ihtiyaçlarının erkeklerinkinden farklı olduğu gerçeği göz ardı edilir (Parpart and Marchand, 1995); modernleşme ve kalkınmadan kadın ve erkeklerin eşit olarak faydalandığı düşünülür. Bu yaklaşım haneyi tek bir (ekonomik) birim olarak değerlendirir: "Haneler birer kara kutudurlar, hanenin gelir ve giderleri analize tabi tutulmaz" (Simojoki, 2003). Buna göre de bu yaklaşım nüfus politikası ve doğum kontrolüyle yakından ilişkilidir; eğitim, istihdama katılım ve doğum kontrolünün kadınlar üzerinde olumlu ekonomik ve sosyal etkisi olacağına inanılır.

Kadınların ekonomik faaliyetlerinin kalkınma teorilerince hesaba katılması ancak refah yaklaşımından sonra mümkün olabilmektedir. Boserup'un Ekonomik Kalkınmada Kadınların Rolü (1970) isimli kitabından çıkan hakkaniyet yaklaşımı "iktisadi kadın"a odaklanır. Vurgu, kadınların ye-

niden üretici rollerinden üretici rollerine kaymıştır; istihdam ve ekonomik bağımsızlık kadınların özgürleşmesinde çok önemli faktörler olarak görülmüştür (Moser, 1993). Kadınların ücretli ve ücretsiz emeğinin her ikisinin de farkında olunmasının ve refah yaklaşımında olduğu gibi kadınları özel alanla sınırlamak yerine kamusal alanda yer almaları için fırsatların sunulmasının önemine dikkat çekilir. Hakkaniyet, yukarıdan-aşağıya bir yaklaşım olmakla ve birinci dünya feministlerinin eşitlik taleplerinin bir yansıması olmakla eleştirilmektedir (Moser, 1993). Ayrıca eleştirel olmaksızın Batı kültürünü ve cinsiyete dayalı işbölümünü benimsemekle de eleştirilir (Parpart and Marchand, 1995). Bununla birlikte özel ve kamusal alanın birbirine bağlı ve örtüşen alanlar olduğunu görmez, bunun yerine bir dikotomi¹² olarak değerlendirir (Simojoki, 2003).

Yoksullukla mücadele yaklaşımında kadınların zayıf durumları tabi kılınma/baskılanmalarının değil de yoksulluk ve az gelişmişliğin bir sonucu olarak görülür. Yaklaşımın odak noktası temel ihtiyaçlar, hanenin refahında kadınların sorumlulukları ve yoksullukla mücadeledeki rolleridir (Simojoki, 2003). Moser'a göre (1993), bu yaklaşım kadınların kredi, toprak ve diğer üretim kaynaklarına daha fazla erişimi yoluyla gelir kazanmalarına vurgu yapar, gelir getirici ve girişimcilik projeleri yürütür. Aslında bu yaklaşımın merkezinde kaynaklara erişimde eşitsizlik değil de hanenin temel ihtiyaçları vardır: Kaynaklara erişimde daha fazla eşitlik sağlamak yerine temel ihtiyaçları karşılamak kadınların güçlenmesinde daha önemli olarak değerlendirilir (Simojoki, 2003). Yaklaşım pek çok sınırlılığa sahip olmakla eleştirilir: Kadınların halihazırda ağır iş yükleri olduğu, hane gelirleri üzerinde kontrolleri olmazsa birikim yapmanın onlar için çok güç olduğu ve istihdam ve büyüme yaratmada enformel sektörün kapasitesinin sınırlı olduğu gerçeklerini hesaba katmaz (Moser, 1993).

1980'lerde verimlilik yaklaşımı kadınları kalkınma sürecinin aktif katılımcıları olarak görmeye çalışmıştır. Mikrokredi gibi küçük yatırımlarla kadınların ekonomik krizi yönetebileceklerine ve bunun maliyet-fayda analizlerinde olumlu bir sonuç yaratacağına inanılmıştır. Kadınları kalkın-

12 İki alan arasında kurulan dikotomik ilişki yalnızca ikiye bölme değildir. Bunun yanında iki kavram arasında bir hiyerarşi de oluşturulur. Kamusal alan özel alana üstün olarak kurgulanır.

maya entegre etme süreçlerini değerlendirmeye tabi tutmak yerine, kadın ve kalkınmaya ilişkin sorunlar, araçsal ve teknik bir biçimde anlaşılmıştır. Verimlilik yaklaşımı, verimli kalkınmanın kadınların tam bağlılığını gerektirdiği varsayımından temellenmekte olup amacı kadınların üretkenliklerini arttırmaktır. Bu durum, kadınların güçlenmesinden ziyade ulusal ekonomilerin durumuyla ilgilenmekle eleştirilmektedir (Moser, 1993). Ayrıca kadınların eşitsiz ekonomik katılımlarının altta yatan nedenleri olan sosyo-kültürel etkenleri de ihmal etmekle suçlanmaktadır (Simojoki, 2003).

Feminist kalkınma teorileri, verimlilik yaklaşımını ve modernleşme temelli diğer yaklaşımları kadınları ekonomik kalkınmaya entegre etmekle ve onların zaten ekonominin tamamlayıcı bir unsuru olduklarını görmemekle eleştirmektedir. Bunun yerine kadınları kalkınmaya “entegre etme” yaklaşımının kendisinin, toplumun ve kalkınmanın değişmesi gerektiğini söylemektedirler. Kadınların kalkınmanın tamamlayıcı bir ögesi olduğunu yadsımak, kadınlar gerçekte çoğunlukla gereğinden fazla kullanılan kaynaklar olmasına rağmen, onların gerektiği kadar kullanılmayan kaynaklar oldukları varsayımını doğurur. “Entegrasyon”, kadınların enformel sektördeki üretkenliklerini görmez. WID yaklaşımı da kalkınma modelinin dayandığı ya da kalkınma politikalarının erkeklerce tanımlandığı ekonomik büyümenin rasyonelliğini sorgulamaz (Simojoki, 2003).

Sonuç olarak WID yaklaşımı her ne kadar modernleşme teorisyenlerinin iddia ettiği gibi kalkınmanın her iki cinsiyetin konumunu otomatik olarak iyileştireceği fikrini kabul etmese ve bu durumu düzeltmeye çalışsa da, modernleşme teorisinin varsayımlarını sürdürmek ve onun sınırlılıkları içerisinde hareket etmeye devam etmekle eleştirilmiştir. Programlarında genellikle Batılı değerlere önem verdiği, sosyal değişim için katalizör olarak bireyleri hedeflediği, erkeklerde ya da onların tepkilerinde bir değişiklik olmaksızın kadınların kendi kaderlerinin belirleyicileri olabileceklerini varsaydığı belirtilmiştir (Visvanathan 1997, Young 1993). Bir yandan da toplumsal cinsiyetin ideolojik yanlarının hesaba katılmaması, sorumluluklarda, işlerde ve atfedilen değerlerdeki eşitsiz durumun “doğal” ve bu yüzden değiştirilemez olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Aynı zamanda yoksulluğa yapılan vurgu toplumsal cinsiyet eşitsiz-

liğine sebep olan yapıların gizlenmesine etki etmekte, kadınların dezavantajlı konumlarının temel sebebi baskıcı erkek egemen toplumsal yapılar yerine yoksulluk olarak görülmektedir. Kadın yoksulluğu ile kadınların ikincilliği arasındaki ilişki doğru bir biçimde analiz edilmemektedir. Ayrıca kadınların yaşamlarında önemli etkileri olan sınıf ve ırk ilişkileri de hesaba katılmamıştır. Bu yanı sıra WID yaklaşımının tarihsel bir yaklaşım olmadığı öne sürülmektedir. WID, sınıfsal ilişkiler ile kadınlar arasında varolan sömür ilişkilerini dikkate almamış, bu sömürün sermaye birikiminin küresel sisteminin bir bileşeni olduğunu da göz ardı etmiştir (Young 1993, Parpart and Marchand 1995, Vijayamohan et al. 2009).

WID yaklaşımı, varolan sosyal yapıların kabulüne dayandığından, kadınların toplumsal yaşama tam katılımlarını engelleyen ayrımcılığı ve kadınların ezilmesi ve baskı altında olmasının asıl nedenlerini sorgulamamaktadır. Ayrıca kadınların kalkınma stratejilerinden neden yararlanmadığını sormak yerine kalkınma çabalarına kadınların daha iyi nasıl entegre edilebileceğine odaklanmıştır (CEDPA 1996, Vijayamohan et al. 2009, Parpart and Marchand 1995). Bunu yaparken de asıl problemin kadınlarda olduğunu savunmuş, yalnızca kadınlara ve onların deneyimlerine odaklanmıştır; dolayısıyla da çözümün onların tutumlarını değiştirmek, eğitimlerini desteklemek ve yoksul kadınların kendilerinden kaynaklanan engellerin üstesinden gelmeleri yoluyla eğitim, istihdam ve hayatın diğer alanlarına eşit katılımlarını savunmuştur.

1.2.2. Kadın ve Kalkınma (WAD)

Modernleşme kuramının sınırlılıklarının yarattığı düş kırıklığı neticesinde 1970'lerin sonunda Kadın ve Kalkınma (WAD) yaklaşımı adı verilen yeni bir hareket doğmuştur. WAD yaklaşımı, yalnızca kadınları kalkınmaya entegre etmeye değil, kadınlar ve kalkınma süreci arasındaki ilişkiye de vurgu yapmaktadır. WAD, teorik temellerini üçüncü dünya ülkelerinin doğru ve sürdürülebilir seviyelerde kalkınma sağlayamamalarının gelişmiş kapitalist dünyaya bağımlı oluşlarından kaynaklandığını ileri süren bağımlılık teorisinden almaktadır ve asıl olarak kalkınma sürecinde sanayileşmiş piyasa ekonomileri ile az gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizliklere ve kadınların yoksulluğu, marjinalleşmesi ve eşitsiz konumlarının en önemli belirleyicisi olan kalkınmanın doğasına odaklan-

maktadır (Young, 1993). Ayrıca, kadınların her zaman küresel sömürü ve eşitsizlik sisteminde kalkınma süreçlerinin ayrılmaz parçası olduğundan hareket etmekte, baskı ve ezilmenin nedenleri ile niteliğini sorgulama yoluyla kadınların şimdiye kadar kalkınma stratejilerinden neden yararlanmadıklarının araştırılması gerektiğini ifade etmektedir (Go-uws, 2005: 24-26).

WAD yaklaşımı uluslararası sistem içerisinde varolan eşitsizlikler ve sömürüden üçüncü dünya erkeklerinin de olumsuz etkilendiğini göz önünde bulundurur. Erkeklerin sorunlarından bağımsız olarak yalnızca kadınların sorunlarına yönelik dar bir analitik odaklanmayı doğru bulmaz. Her iki cinsiyetin de sınıf ve sermayeye dayalı baskıcı küresel yapılardan olumsuz etkilendiğini savunur. Ancak bu yaklaşım sınıflar içi toplumsal cinsiyet ilişkilerine yeterince önem vermediğinden, patriyarka, farklı üretim tarzları ve kadınların baskı ve ezilmesi arasındaki ilişkinin bütüncül bir analizini yapmaktan uzak olmakla suçlanmaktadır. Yani yeniden üretim ve hane içi kadın erkek ilişkilerine sınırlı ilgi gösterir (Vijayamohanan et al., 2009).

Bu yaklaşıma getirilen eleştiriler, WAD'ın kadınları homojen bir grup olarak değerlendirmesi ile patriyarka, farklı üretim biçimleri ve kadınların ezilmesi arasındaki ilişkiyi ihmal etmesidir. WID'e benzer şekilde, WAD da asıl olarak kadınların üretici rollerine odaklanır.

WAD yaklaşımı kadınların durumunun daha adaletli uluslararası yapılar vasıtasıyla gelişeceğini varsayar ve WID yaklaşımıyla benzer biçimde kadınların ekonomik, politik ve sosyal yapılar içerisindeki düşük temsiliyeti sorununun toplumsal cinsiyet ilişkilerinde köklü değişimler yoluyla değil de dikkatlice kurgulanmış müdahale stratejileriyle çözüleceğini iddia eder. Gelir getirici aktivitelerin geliştirilmesi yoluyla WID ve WAD yaklaşımlarının savunduğu bu müdahale stratejileri, bunların kadınlar açısından doğuracağı ekstra çalışma anlamına gelen yükü dikkate almaz ve kadınların iş ve özel yaşamdaki yeniden üretici yanları pahasına sadece üretim yanıyla ilgilenir (Vijayamohanan et al., 2009).

“Batı merkezli” bu yaklaşımlar (WID ve WAD) sıklıkla kadınlardan homojen bir grupmuşçasına bahseder ve bağlamdan bağımsız olarak, kadınların sorunlarının aynı olduğu varsayımı üzerine kuruludur. Feminist

antropoloji ise “evrensel bir kadının ezilmesi” durumuna ya da tüm kadınların “aynı” olduğu varsayımına karşı çıkar (Simojoki, 2003). Bu bakış üçüncü dünya kadınları üzerine çalışma yürütürken de tehlikeli olabilir; çünkü Batı kültürlerinin toplumsal cinsiyete ilişkin varsayımlarını aynen kabul edebilir. Söz konusu yaklaşımların eleştirilen diğer bir yanı ise gündem oluşturmada kadınlara katılımcı olarak itibar etmemeleridir. Geliştirilen programlarda kadınlar projelerin planlama ve uygulamalarında veya kalkınmanın sürdürülebilir ve kapsamlı olması noktasında ortaya çıkan sorunları ve engelleri tanımlamada yer almamaktadırlar. Uygulamada da yapısal kısıtlılıklar ve kurumların cinsiyetlendirilmiş olması görmezden gelinmektedir (Simojoki, 2003).

1.2.3. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD)

Sosyal ilişkilerin toplumsal cinsiyet analizine tabi tutulması yönünde yürütülen tartışmalar (Kabeer, 1994) ve kadınların gerçek anlamda güçlenmesine duyulan özlem (Moser, 1993) neticesinde WID yaklaşımını yenileme noktasında bir konsensüs sağlanmış ve 1980’lerin sonlarında Güçlendirme ya da Kalkınmada Toplumsal Cinsiyet Analizi, kısaca Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD) yaklaşımına geçiş yapılmıştır.

“Kadın” yerine “toplumsal cinsiyet” kavramına yapılan vurgu o dönemdeki feminist yazarların kadınların sorunlarının, sistematik olarak baskı altında tutuldukları kadın-erkek arasındaki sosyal ilişkiden, yani toplumsal cinsiyetten değil de; erkeklerden biyolojik farklılıkları çerçevesinde algılanmasına getirdikleri eleştiriden kaynaklanmaktadır.¹³ “Kadın yerine toplumsal cinsiyete vurgu yapılması hikayenin sadece yarısını oluşturan ‘kadın’ kategorisine bakmakla yetinmeyi eleştirmekte, erkeklerle ilişkideki kadına ve bu kategoriler arasındaki ilişkilerin sosyal olarak nasıl kurulduğuna da bakmayı önemli saymaktadır.” (Moser, 1993; 1995). Bu yaklaşım, cinsiyete dayalı işbölümü, hane içindeki güç ilişkileri ve sosyal gerçekliğin cinsiyetlendirilmiş bir şekilde yapılandırıldığıнын altını çizmektedir. GAD, kadın ve erkek arasındaki farklılıkların toplumsal olarak inşa edildiğine dikkat çeker ve varolan toplumsal cinsiyet rolleri ve iliş-

13 “Toplumsal cinsiyet, biyolojik kategoriler olan erkek veya dişi olarak dünyaya gelen bireylerin eril ve dişiliğe dair yerel olarak tanımlanmış tutumların kazanılması yoluyla sosyal kategoriler olan erkek ve kadın haline gelmeleri süreci olarak değerlendirilmektedir.” (Kabeer 1999, Goetz 1995).

kilerinin dönüştürülmesini talep eder (Simojoki, 2003). GAD, daha çok üçüncü dünya feminizmine dayanır ve WID yaklaşımından daha az Batılı orijinlere sahiptir. GAD analizleri vurguyu ekonomiden politikaya değiştirmiştir: Toplumsal cinsiyet ilişkilerini politikleştirilmiş, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin işleyişini anlamada güç analizini merkeze yerleştirmiştir (Simojoki 2003, Razavi and Miller 1995).

GAD teorik temellerini, kadınlara yapılan baskıyı sadece sınıf analiziyile açıklayan Ortodoks Marksist iddiaya meydan okuyan sosyalist feminizmden almakta ve modernleşme kuramını üretim ve yeniden üretimi birbiriyle ilişkilendirme ve kadınların yaşamlarının tüm yanlarını hesaba katma yoluyla tamamlamaktadır. Bir isim değişikliğinden öte, bir yaklaşım değişikliği ve kalkınma sürecine topyekün bir meydan okumayı içermektedir. Kalkınma da geleneksel şekilde, ekonomik büyüme çerçevesinde anlaşılmaz. Bu yaklaşım kadınların kendine güveni, bilinçlerinin yükseltilmesi ve değişim süreci ile bu sürecin bilince etkisinin önemini farkındadır. Kadınların önceliklerini, devletler ve uluslararası kuruluşların önceliklerinin üzerinde tanımlar; kadınların taban hareketlerine, değişim için harekete geçme ve eylemde bulunmalarına odaklanır (Moser 1993, Simojoki 2003, Razavi and Miller 1995). Kadınların kendi hayatlarını belirlemenin yanında toplumlarının dönüşümünde de karar alabilmek için daha fazla güce sahip olma ihtiyaçlarının üzerinde durur.

WID yaklaşımı, bir erişim politikası, kadınları kalkınma programlarına entegre etme üzerineyken, GAD yaklaşımı sosyal ilişkilerde gücü yeniden dağıtmanın önemini farkındadır. “Erkekler için olan kalkınma kaynaklarının aynısına kadınların erişimini sağlamaktan öte, GAD yaklaşımı, erkeklerin kültürel, sosyal ve ekonomik ayrıcalıklarını zorlamayı vurgular. Böylelikle kadınlar aynı kaynaklardan eşit sosyal ve ekonomik kazanımlar elde edebileceklerdir. Bu yaklaşım, eşit şartları, diğer deyişle kurumsal normları değiştirmeyi içerir.” (Goetz, 1995).

GAD, tek başına kadınlara odaklanan, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin inşa edildiği toplumsal ve kurumsal kural ve uygulamaları dikkate almayan bir analizin, baskılanmanın doğasının doğru bir biçimde açıklanmasına yetmeyeceği tartışmasında temellenmektedir. Ve “güç” toplumsal cinsiyet ilişkilerinin genel bir karakteristiğidir (Gouws 2005: 24-26, Pear-

son and Jackson 2006, Razavi and Miller 1995). Bu sebeple de, toplumsal cinsiyetin sosyal ilişkileri ile kalkınmanın analizi ev içinden başlamalı ve bu ilişkilerin ifade bulduğu ve yeniden üretildiği daha geniş ekonomik alanın ötesine geçmelidir. Cinsiyete dayalı baskı, sosyal ilişkilerin bir yanı olan işbölümü ve toplumsal cinsiyetin hiyerarşik yapılarına gömülü olup kadınların ve erkeklerin maruz kaldığı eşitsizliklerin yalnızca bir çeşididir; bunun dışında, sınıf ve ırk farklılıklarından kaynaklanan çeşitli sosyal eşitsizlik biçimleri de vardır. Bu yüzden, ilişkilerin her bir yanını anlayabilmek için, sosyal yapılar ile ekonomik ve politik hayatın tamamına bakan bütünsel bir çerçeveye ihtiyaç vardır (Kabeer, 1994).

Bu kavramsal değişimle birlikte, kalkınma programları, yalnızca kaynaklara erişimde eşitlik yerine, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin politikası ve kurumların yeniden yapılandırılmasına odaklanmaya başlamıştır. Bu girişimlerin ardındaki ortak eylem stratejisi olarak ise “toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması (gender mainstreaming)” ortaya çıkmıştır (Go-uws, 2005: 24-26). Bu kavram toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada “dönüştürücü bir strateji” olarak ilk kez 1995’te Pekin’de gerçekleştirilen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nda açık bir biçimde belirtilmiştir. 1997’de Ekonomik ve Sosyal Konsey, BM sistemi içerisindeki tüm birimler için bir rehber olarak şu tanımları kabul etmiştir: “Toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırmak, mevzuat, politikalar ve programlarda, tüm alan ve tüm seviyelerde planlanan herhangi bir eylemin uygulamalarını kadın ve erkekler açısından değerlendirme sürecidir. Erkeklerin olduğu kadar kadınların da ilgi ve deneyimlerini, tüm politik, ekonomik ve sosyal alanlardaki politika ve programların tasarım, uygulama, izleme ve değerlendirme süreçlerinin ayrılmaz bir boyutu haline getirme stratejisidir ve böylelikle kadın ve erkekler eşit olarak faydalanabilir ve eşitsizlik devam etmez. Nihai hedef toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıdır.” (Ekonomik ve Sosyal Konsey, kabul edilen sonuçlar 1997/2).¹⁴

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması toplumsal cinsiyet rollerinin ve piyasa, devlet ve aile şeklindeki toplumun temel kurumlarının yeniden yapılandırılmasını gerektirir. Bu sebeple, toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırmak kadın ve erkek arasında eşit bir işbirliğini sağlamak için dö-

¹⁴ <http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/agreedconclusions/Agreed%20conclusions%2041st%20session.pdf>. Kasım 2009.

nüştürücü değişimi hedefler. Bu ise kadınların toplumun tüm seviyelerinde siyaset ve karar almaya aktif katılımını gerektirir. Ve bu noktada “kadınların güçlenmesi” büyük hedefi kalkınma söylem ve politikalarında önemli hale gelir.

Bu çerçevede WID’in daha az tehdit edici yaklaşımıyla kıyaslandığında, temel amacı özgürleşme olan toplumsal cinsiyet planlaması/GAD, tanımı gereği, daha “agresif” bir yaklaşımdır. Temel sorunların ikincil konumda olma ve eşitsizlik olduğu önermesine dayanarak, GAD’ın amacı güçlenme yoluyla kadınların toplumda erkeklerle eşit olmasıdır (Gouws 2005: 24-26, Moser 1995).

1.3. Güçlendirme Yaklaşımı

Aşağıdan yukarıya taban hareketlerini desteklemek yoluyla kadınların özgüven kazanıp güçlenmesi anlamına gelen güçlendirme yaklaşımı, gelişmekte olan ülkelerde feminist çalışmaların güçlendiğinin bir işaretidir. GAD öğretisinin mihenk taşı olan güçlendirme yaklaşımı, hakkaniyet yaklaşımı olan orijinal WID’e dair memnuniyetsizlikten doğru gelişmiş olup kalkınma kuruluşları ve onların müdahalelerini (genellikle toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırmak yoluyla) kesen bir kavram olarak toplumsal cinsiyeti entegre ederek WID’in marjinalleşmesine karşı koymaya çalışmıştır. Diğer yaklaşımların aksine birinci dünya feministlerinin değil gelişmekte olan ülkelerdeki feministler ve STK’ların araştırmalarından ortaya çıkmıştır. Yeni Bir Dönem İçin Kadınlarla Kalkınma Alternatifleri (DAWN) bu yaklaşımın en bilinen savunucusu olarak tanınmaktadır (Moser, 1993).¹⁵ DAWN güçlenmeyi, kişisel bağımsızlıkla tanımlamaktadır. Yoksulların ve gelişmekte olan ülkelerin halklarının sosyal, ekonomik ve politik hayatta kendi seçimlerini yapabilmelerini savunmaktadır. Bu da katılımı gerektirmekte ve hedeflenen önlemlerin bağımsız kadın kuruluşları vasıtasıyla kadınlara ulaşmasının sağlanması sonucunda özgüven yaratılması gerekliliği vurgulanmaktadır. Buradaki temel varsayım güç ve kalkınma arasındaki karşılıklı ilişki ve kadınlar için gücün artırılmasının önemidir. Ama buradaki güç, kazan (kadınlar için)-kaybet

15 DAWN, küresel çevrenin feminist araştırma ve analizini yapan ve daha eşitlikçi kalkınma süreçlerini keşfetmeye çalışan Güneyli kadın araştırmacı ve aktivistlerin oluşturduğu bir ağıdır. Detaylı bilgi için bkz. Sen and Grown, 1987 ve www.dawnnet.org. Kasım 2009.

(erkekler için) durumunun oluşturduğu başkaları üzerinde baskı kurma anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda güçlenme, kadınlara verilmeyen ama onlardan çıkan bir süreç halini almaktadır. Dolayısıyla da kadınları toplumlar içinde ve arasında gücün yeniden dağıtımı yoluyla güçlendirmek gerekmektedir (Moser, 1993).

Güçlenme kadınların baskılanması üzerine kurulu olan toplumsal yapının dönüştürülmesini gerektirir. Toplumda kadınlar için adalet sağlanması noktasında büyük yasal değişiklikler gerekmektedir – kanunlarda, kadınların bedenleri üzerindeki denetimde ve erkek kontrolü ve ayrıcalığını sağlayan toplumsal ve resmi kurumlarda değişiklikler. Hakkaniyet yaklaşımının da bu stratejik ihtiyaçları tanımladığı hatırlanmalıdır; ancak yöntem farklılaşmaktadır. Hakkaniyet (dolayısıyla da önceki tüm yaklaşımlar) yukarıdan aşağıya kanun yapma ve müdahalede bulunmaya dayanırken; güçlendirme yaklaşımı aşağıdan yukarıya, taban hareketi olarak kadın kuruluşlarının katılımcı planlama sürecini içeren şekilde hareket etmektedir. Bu sebeple de müdahalenin önemli giriş noktaları yaygın eğitim, örgütlenme ve eylemliliktir.¹⁶ Güçlendirme yaklaşımı kadınların üç rolünü (topluluğa katılım, üretim ve yeniden üretim) de tanıyarak ve aşağıdan yukarıya organizasyonlar yoluyla kadınların bilinçlerini yükseltmeyi ve baskıya karşı harekete geçmelerini artırmayı amaçlar (Moser, 1993). Hakkaniyet yaklaşımından stratejik ihtiyaçlara ulaşma amacı anlamında da ayrılır.

Güçlendirme yaklaşımı başlangıçta, hatta GAD yaklaşımının genel olarak kabul görmesinden sonra bile, anaakım kalkınma ajansları üzerinde çok az etkili olmuştur. Kanada ve Norveç gibi az sayıda ülke fon sağlayarak STK'ların güçlenme girişimlerini desteklemiştir. Ancak hika-ye UNDP'nin İnsani Gelişme Endeksi'ni Toplumsal Cinsiyetle ilgili Gelişme Endeksi ve Toplumsal Cinsiyet Güçlendirme Endeksi ile tamamlamaya çalışan ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusuna ilgiyi yeniden canlandıran 1995 İnsani Gelişme Raporu'nu yayınlaması ile iyi yönde değişmiştir. Daha sonra da diğer uluslararası kalkınma ajansları aynı şeyi yapmış ve şuan neredeyse tüm ajansların yoksullukla mücadele politika forumlarına eklenmiş bir güçlendirme birimi bulunmaktadır (Vijayamohan et al., 2009).

16 "Agency" kavramı bu çalışmada "eylemlilik" olarak kullanılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. GÜÇLENME VE GÜÇ

Güçlenme, son yıllarda farklı söylem ve politikaya sahip pek çok kuruluşun gündeminde olan bir kavramdır. Başlangıçta, yerel taban hareketleri ve girişimlerine olan ilgi ve yukarıdan-aşağıya kalkınma yaklaşımlarının yarattığı düş kırıklığı temelinde ortaya çıkan kalkınmaya alternatif yaklaşımlar çerçevesinde kullanılmaktaydı. Ancak günümüzde toplumsal dönüşümü sağlamak yerine statüko içerisinde üretkenliği arttırmak amaçlı çalışan anaakım kalkınma ajansları tarafından da benimsenmektedir. Güçlenme artık kuruluşlar ve uygulamaların üzerinde uzlaşmadığı, ancak popüler bir kavram haline gelmiştir. Bu çerçevede bu bölümde güçlenmeye dair tartışmalar ile güçlenmenin boyutları ve göstergeleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.1. Güçlenmeyi Tanımlamak

Güçlenme kavramı ilk olarak üçüncü dünya feministleri ve kadın örgütleri tarafından 1970'lerde kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷ Kavramın amacı, hem ulusal hem de uluslararası seviyelerde ekonomik, sosyal ve politik yapıların dönüştürülmesi yoluyla sosyal adalet ve eşitlik mücadelesine bir çerçeve oluşturmak ve bunu mümkün kılmaktır (Simojoki, 2003). Kavramın ortaya çıkışı ise her ne kadar terimi kullanmamış olsa da, Paulo Freire'nin eşitsizliklerle bireysel ve kolektif mücadele için bir araç olarak eğitime yaptığı vurgunun, yoksulları ve marjinalize edilmiş grupları güçlendirme üzerine çalışan aktivistler için oluşturduğu zemin üzerinde şekillenmiştir (Parpart et al. 2002: 3-21, FRIDE 2006). Bunu takiben Güney'deki entelektüeller ve aktivistler ile Kuzey'deki sınırlı sayıda araştırmacı güçlenme kavramının kapsamını genişletmek üzere Freire ve diğerlerinden yararlanmıştır. Yoksulluk konusunda çalışan aktivistler güçlenmeyi, yoksulların statükoyu zorlamaya çalışması için tasarlanan bir yerel taban hareketi olarak görmektedir. Diğer yanda iş dünyası ve personel yöneticileri güçlenmeyi, varolan yapılar içerisinde verimliliği geliştirmek için bir araç olarak değerlendirmektedir. 1990'larda anaakım kal-

17 Güçlenme fikri sıklıkla Güney orijinlere sahipmiş gibi görünse de, kültürel ve ekonomik hedefler olan bireysellik, tüketicilik ve bireysel başarıların yükselişiyle de yakından ilişkili olarak değerlendirilmektedir (Oxaal ve Baden 1997, Rowlands 1998: 11-34). Güçlenme, çoğunlukla bireysel bir süreç olarak anlaşıldığı için, bu, onu, kolektif Afrika kültüründen ziyade bireyselci Batı kültürüne daha yakın hale getirmektedir. Ancak 1970'lerde üçüncü dünya feministlerinin kadınların güçlenmesi kavramını kullanırken kabul ettikleri teorik temel, kadınların hem bireysel hem de kolektif olarak baskıcı yapı ve süreçlerle mücadele etmeleri zorunluluğunu savunmaktaydı (Simojoki, 2003).

kınma ajansları bu yorumlamayı uygun bulmuş ve ‘güçlenme’, ‘katılım’ ve ‘insanların kalkınması’ terimlerini kullanmaya başlamışlardır (Parpart et al., 2002: 3-21). Dolayısıyla güçlenmenin pek çok farklı çıkar grubu tarafından farklı amaçlarla savunulduğu ve kullanıldığı söylenebilir.

Güçlenmenin anlaşılması ve tanımlanması, güç kavramının ayrıntılı bir analizini gerektirmektedir. Dolayısıyla öncelikle güç kavramı etrafında yürütülen tartışmalar aktarılacak, ardından güçlenme tanımlanmaya çalışılacaktır.

2.1.1. “Güç”ten “Güçlenme”ye

Güçlenmeye ilişkin çalışmaların çoğu toplumsal dönüşümü anlamada güç, gücün kullanımı ve dağıtımını kilit nokta olarak değerlendirmektedir. Güç üzerine teorilerin kökeni 1970'lere uzanmaktadır. Modernleşme ve bağımlılık ekolleri gelişmemişliğin nedenlerini güç ve yoksulluk arasındaki ilişkiye dayandırmıştır (FRIDE, 2006). Freire'nin (1991) teorisi de güçsüz olanların bağımlılık ve marjinalliği şeklinde tanımladığı “sesizlik kültürü”ne ancak gerçek güce erişimin son vereceğini savunmuştur. Bununla birlikte 1980'lerde kalkınma programlarının başarısızlığı da iki taraflı ve çok taraflı kuruluşların yoksulluk döngüsünü kırmanın ancak yapısal reform ve daha eşitlikçi güç dağıtımı yoluyla olacağını anlamalarında katalizör olmuştur.

Güç; maddi varlıklar, entelektüel kaynaklar ve ideolojiye hakim olmak şeklinde tanımlanabilir. Maddi varlıklar fiziksel, beşeri ya da finansal olabilir; entelektüel kaynaklar bilgi, enformasyon ve fikirlerdir; ideolojiye hakim olmak ise belli inanç, değer, tutum ve davranışı yaratma, yayma, devam ettirme ve kurumsallaştırma becerisi anlamına gelmektedir. Bu sebeple de güç, kamusal ve özel alandaki sosyal ilişkilere yön veren maddi varlıkların, bilgi ve ideolojinin yayılımını elinde bulunduran ya da etkileyebilenlerde toplanır. Kişiler ya da gruplarca sahip olunan gücün kapsamı ise sahip oldukları kaynakların miktarı ve hakim sosyal, dini ya da politik ideolojileri şekillendirebilmeleriyle orantılıdır (Simojoki, 2003).

Oxaal ve Baden (1997) gücü dört farklı şekilde tanımlamaktadır:

bir şeyin üzerinde gücü olma (power over) Bu tür bir güç ya bu/ya öteki ilişkisine dayanan egemen olma/tabii olma türü bir güçtür. Nihai an-

lamda toplumsal olarak onaylanmış şiddet tehdidi ve aşığılamaya dayanır, çatışmayı içerir ve hem aktif hem de pasif dirence yol açar.

bir şeyi yapmaya gücü olma (power to) Bu güç, yaratıcı ve insanları bir şey yapmaya muktedir kılan bir güçtür; karar alma ve sorunları çözme gücüne sahip olmayla ilişkilidir.

birlikte gücü olma (power with) Bu güç, insanların, kolektif hedeflere ulaşmak için ortak bir amaç ya da anlayış etrafında birleşip örgütlenmeleri şeklinde olur.

içten gelen güç (power within) Bu tarz bir güç, kendine güven, farkındalık ve iddialılık anlamına gelir. Kişilerin, gücün yaşamlarında nasıl işlediğinin kendi deneyimleri aracılığıyla farkına varmaları ve bu durumu etkileme ve değiştirmeye çalışmak için özgüven kazanmalarıyla ilişkilidir.

Güç dendiğinde çoğunlukla “bir şeyin üzerinde gücü olma” anlaşılır. Gücün bu tanımı olumsuz çağrışımlara sahiptir: Egemenlik kurma gücüdür, baskı ve boyun eğmeyi içerir. Kadınların güçlenmesi bu şekilde tanımlandığında, gücün yeniden dağıtımını içerir ve bu nedenle de erkekler için bir tehdit haline gelir. Ancak Rowlands’a (1998: 11-34) göre “bir şeyin üzerinde gücü olma” yerine diğer güç tanımlarına işaret etsek dahi bir kişinin “güçlenmesi” başka birinin “güçsüzleşmesi” anlamına gelebilir. Bu durum birbirine zıt ihtiyaçlardan ya da benzer süreçlerin kişiler açısından farklı sonuçlar doğurmasından kaynaklanabilir.

Güce ilişkin daha pozitif bir bakış ise onu yaratıcı, imkan veren, üretici bir süreç olarak düşünmektir. Yani güçlenme bir kazan-kazan durumu olarak görülebilir. Buna göre de güç, bir şeyi yapmaya gücü olma (yeteneklerde artış), içten gelen güç (gücünün farkında olma) veya birlikte gücü olma (gücü erkeklerle paylaşma, kolektif olarak hareket etme, güç ilişkilerini dönüştürmede kişisel becerileri geliştirme) olarak tanımlanabilir. Sen ve Grown’a (1987) göre de “Güçlenme aslında egemen sistemin rekabetçi, agresif ve sert ruhunu yakalama çabası değildir. Bunun yerine erkekleri ve sistemi, sorumluluk, fiziksel ve duygusal bakım, açık sözlülük ve hiyerarşinin reddi yönünde dönüştürme gayretidir”. Yani güç, yalnızca “bir şeyin üzerinde gücü olma” şeklinde tanımlanmamalı, diğer güç türlerinin kabulüne yönelik olarak anlam dünyasında dönüşüm yaratılmaya çalışılmalıdır.

Güç kavramı üzerine yürütülen bu tartışmalar güçlenme açısından oldukça önemlidir. Şayet güçlenme, güç kazanma, güç sahibi olma ise,

gücün nasıl değerlendirildiği güçlenmeye ilişkin kavrayışı da belirleyecektir. Bu çerçevede Oxaal ve Baden'in (1997) yaptığı ayırım, kalkınma kuruluşlarının güçlenmeye farklı yaklaşımlarının nedenlerini göstermesi açısından anlamlıdır.

Tablo 2.1: Güç tanımları ve uygulamada güçlenme (Oxaal and Baden, 1997)

Gücün Kavranışı	Uygulamadaki Anlamı
bir şeyin üzerinde gücü olma (power over)	Güçlü ve güçsüz çıkar grupları arasında çatışma ve anlaşmazlık
bir şeyi yapmaya gücü olma (power to)	Kapasite geliştirme, bireysel karar almayı, liderliği vb. destekleme
birlikte gücü olma (power with)	Toplumsal eylemlilik, işbirlikleri geliştirme
içten gelen güç (power within)	Artan kendine saygı, farkındalık ya da bilinç geliştirme, güven kazandırma

Tablo 2.1'de de görüldüğü üzere gücün her bir farklı tanımı güçlenmeye ilişkin uygulamaları etkilemekte, dolayısıyla da güçlenmenin tanımlanmasında öncelikler farklılaşmaktadır. Örneğin güç, "birlikte gücü olma" olarak görüldüğünde, güçlenme için toplumsal eylemliliğin gerekliliği öne çıkarken; "içten gelen güç" şeklinde kavrandığında kişinin özgüven ya da özsaygı geliştirmesi olarak değerlendirilmektedir. Ancak güçlenme üzerine çalışan araştırmacılar gücün tek bir tanımı doğrultusunda hareket etmenin güçlenme sonucunu doğurmayacağı; güçlenmenin ancak güce ilişkin farklı kategorilerin bir arada ele alınmasıyla mümkün olabileceği sonucuna varmıştır. Bundan hareketle güçlenmenin öne çıkan koşulları ve nitelikleri şunlardır: Gücün yeniden dağıtılması yoluyla toplumsal dönüşüm, seçim yapabilme, eylemlilik, içten gelen gücün önemi, aşağıdan-yukarıya bir süreç, pratik/stratejik ihtiyaçlar ayırımı.

2.1.2. Gücün Yeniden Dağıtılması Yoluyla Toplumsal Dönüşüm

Mevcut toplumsal yapı değerlendirildiğinde güç sahibi olabilmenin maddi varlıklar, entelektüel kaynaklar ve ideolojiye hakim olmakla belirlendiği

söylenbilir. Güçlenmenin gerçekleşebilmesi de bu kaynaklara sahip olmakla mümkündür. Ancak bu sağlandığında gücün eşitsiz paylaşımı ve “üzerinde gücü olma”nın doğurduğu tahakküme dayalı toplumsal ilişkiler dönüştürülebilir. Stromquist (1995: 13-22) de güçlenmeyi mevcut güç ilişkilerinin sorgulanmasını içeren sosyo-politik bir kavram olarak tanımlar. Güçlenme, hem kişiler arası ilişkilerde hem de toplumsal kurumlarda gücün yeniden dağıtıldığı bir süreçtir (Anonuevo and Bochynek, 1995).

Terimin savunucularından biri olan John Friedmann’a göre de güçlenme, nüfusun çoğunluğunun deneyimlediği ekonomik ve politik güçten dışlanma sürecinin hikayesini yeniden yazmaya çalışmaktır. Yani, güçlenmenin uzun vadede amacı güç yapılarını da içerecek şekilde toplumun dönüştürülmesi olmalıdır (Friedmann, 1992). Güçlenme için toplumsal cinsiyet yargılarının ve ideolojinin tartışmaya açılması ve değiştirilmesi gerekmektedir (Simojoki 2003, Parpart et al. 2002: 3-21).

Bu tanıma göre toplumsal dönüşüm kendiliğinden gerçekleşmeyeceği gibi bireysel olarak yaşanan değişimlerle de sağlanamaz. Dolayısıyla güçlenme, kadınları ve bazı erkekleri baskı altına alan kültürel, ulusal ve toplumsal güç yapılarına karşı politik ve kolektif eylemi gerektirir.

Güçlenmenin gerçekleşebilmesi için kaynaklara sahip olmanın yanında kişilerin bu kaynaklar ve kendi yaşamlarının denetimini de kazanmaları gerekmektedir: Buna göre güçlenme, güçsüz insanların kendi yaşamlarını idare etmek ve aşağı konumlarını geliştirebilmek için güç, kaynak ve imkanları elde ettikleri bir süreç olarak görülür. Lazo’nun (1995: 23-38) tanımı ise şöyledir: Güçlenme, “kaynak ve araçları elde etme ya da bu araç ve kaynaklara erişim ve bunlar üzerinde denetim sağlayabilme sürecidir”.

2.1.3. Seçim Yapabilme

Güçlenmeyi seçim yapabilme olarak da düşünmek mümkündür. Böylelikle güçsüzleşme de seçim şansının olmayışı anlamına gelir. Dünya Bankası da güçlenmeyi seçim ve eylem özgürlüğü olarak tanımlamaktadır. Seçim yapabilmek için kişinin yaşamını etkileyen kaynaklar ve kararlar üzerindeki denetiminin artması gerekmektedir. Bir kişi seçim yapabilirse, yaşamı üzerindeki denetim gücü artar. Dolayısıyla güçlenme, yok-

sulların katılım, müzakere, etki ve denetim için kaynak ve kapasitelerinin artması ve sonunda yaşamlarını etkileyen kurumlardan hesap verebilirlik talep etmeleri olarak tarif edilmektedir (World Bank, 2002).

Seçim yapma sürecinde ise stratejik seçimler ile ikincil ya da daha az önemli seçimler arasında da bir farklılık bulunmaktadır. Stratejik seçimler kişinin yaşam kalitesinin belirleyicilerindedir. Bu sebeple de güçlenme “kişilerin, daha önceden kendilerine tanınmayan bir yetkiyi elde ederek stratejik seçimler yapabilme alanlarının genişlemesidir” (Kabeer, 2001).

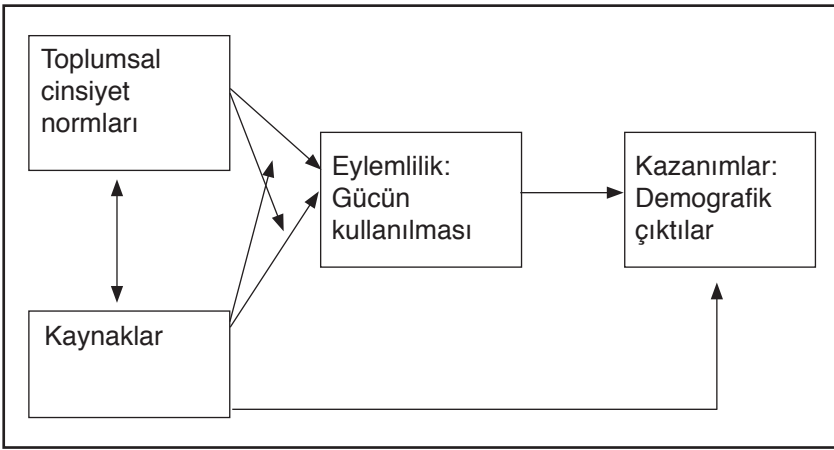
Kadınların ikincillikleri de onların seçmeleri ya da seçmemelerinin bir sonucu olarak görülebilir. Kadınlar daha az değerli görüldükleri konumlarını içselleştirmiş ve seçim yapma gücünden mahrum kalmışlardır (Kabeer, 2001). Bu nedenle de kadınları güçlendirmek için yalnızca seçeneklerin sunulması yeterli olmayıp seçim yapma becerisi/gücü de gerekmektedir. Bununla birlikte buna uygun bir çevre ve koşullara da ihtiyaç vardır: Katılımcı demokrasi, eleştirel içebakış ve kolektif eylem gibi (Simojoki, 2003).

UNIFEM de insani gelişmeyi açıklamak için kişilerin seçeneklerini genişletme sürecine dayalı bir model geliştirmiştir. Seçim yapma gücü aynı zamanda farklı seçim yapabilme cesaretini ve farklı alternatifler geliştirme becerisini de içerir. Seçim yapma ve alternatif geliştirme gücü ile cesareti ise özsaygıya ve talep etme hakkının olduğu bilincine bağlıdır. Ancak baskı altındaki kişilerin seçim yapma, yeteneklerini geliştirme ve kullanmadan yoksun olduğu düşünülerek, bu modelde, güçlenme sürecini içine alan insani gelişme fikri savunulur (UNIFEM, 2000).

2.1.4. Eylemlilik

Farklı güçlenme tanımları eylemlilik kavramını da içermektedir. Eylemlilik genellikle bireysel olarak karar alma şeklinde kullanılır. Kabeer (2001), eylemliliği, “amaçları belirleme ve buna göre davranabilme” olarak tanımlamaktadır. Güç, birileri ya da bir şeyler üzerindeki güç (power over) olarak tanımlandığında, eylemlilik, başkalarının eylemliliklerini bastırma kapasitesi anlamına gelirken; bir şey yapma gücü (power to) olarak tanımlandığında kişilerin kendi seçimlerini belirleme ve amaçlarını gerçekleştirme kapasitelerine işaret etmektedir.

Kabeer (1999), güçlenmenin üç ögesi olduğunu söylemektedir. Güçlenmenin “önkoşulları” ekonomik, beşeri ve toplumsal kaynakları içermektedir. Kaynakların olması durumunda gücün kullanılması, yani eylemlilik, güçlenme “süreci”dir. Kaynaklar ve eylemlilik birlikte belli sonuçları, “kazanımlar”ı yaratma potansiyeline sahiptir. Güçlenmenin ekonomik ve cinsiyete ilişkin unsurları önkoşullardır, gücün kullanılması eylemliliktir ve sonuçta elde edilenler kazanımlardır (Kabeer, 1999).

Şekil 2.1: Toplumsal cinsiyet ve kadınların güçlenmesi kavramsal modeli (Kabeer, 2001)

Şekil 2.1’de de görüldüğü üzere toplumsal cinsiyet normları kadınlarca kullanılabilen kaynaklar tarafından etkilenir ve aynı zamanda kaynaklara erişimi etkiler. Her iki bileşen birlikte gücün kullanılması/eylemlilik üzerinde interaktif bir etkiye sahiptir. Gücün kullanılması da sağlık, üreme, ölüm oranı gibi demografik çıktıları etkiler. Şekildeki toplumsal cinsiyet normları ve kaynaklar Kabeer’in (1999) tanımladığı “önkoşullar”a teka-bül eder. Modelde, eylemlilik bir güç kullanımı gösteren kadınların eylemlerine atıfta bulunmaktadır (Williams, 2005).

2.1.5. İçten Gelen Gücün Önemi

Gücün farklı tanımları güçlenmenin farklı aşamaları olarak da düşünülebilir: Kadınlar toplumun diğer kademeleri “üzerinde” güç kullanabilmek

için önce “içten gelen” güce ihtiyaç duyarlar (Stromquist, 1995: 13-22). Bu yaklaşımla Kabeer (1994) de kaynaklar, kurumlar ve karar alma “üzerinde” gücü olma vurgusunu eleştirmekte ve gücün, aynı zamanda, tartışmalar/söylemler ve gündemleri denetleyebilme/belirleyebilme gücünü de içerdiğini savunmaktadır. Ancak bundan öte, Kabeer, güce daha feminist bir yaklaşımla “içten gelen güç”ün dönüştürücü potansiyeline işaret etmektedir. Bu tarz bir güç, kadınların (ve bazı erkeklerin) ev içinde ve toplumda varolan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini görme ve bununla mücadele etmede önemli olan kendini-anlamadan ortaya çıkmaktadır (Kabeer, 1994).

Jo Rowlands (1997; 1998: 11-34) ise toplumsal cinsiyet ve güçlenme tartışmasına daha geniş bir analitik perspektif getirmiştir. Ona göre güçlenme, “karar almaya katılımdan öte bir şeydir: Güçlenme, insanların kendilerini karar almaya muktedir ve bu hakka sahip olarak algılamalarını sağlayacak bir süreci de içermelidir” (Rowlands, 1997). Güçlenme kişisel, ilişkisel ve kolektiftir. Kişisel düzeyde kendilik algısı, kendine güven ve kapasite geliştirmeyi, içselleştirilmiş baskının etkilerinden kurtulmayı; ilişkisel düzeyde ilişkinin yapısını ve ilişkide alınan kararları müzakere etme ve etkileme becerisini geliştirmeyi; kolektif düzeyde ise kişilerin tek başlarına yaratacakları etkinin toplamından daha çok etki yaratabilmek için birlikte çalışmalarını kapsamaktadır (Rowlands, 1999: 141-150). Buna ek olarak, Rowlands (1997), “güçlenme sürecinin, kendine güven ve özsaygı, eylemlilik ve daha geniş anlamda bir ‘kendilik’ hissi ve ‘dignidad’ (başkalarından saygı görme hakkına sahip olacak şekilde değerli olma) hissinde artış içeren bir özü olduğuna” inanmaktadır.

UNIFEM modelinde de buna paralel olarak kadınların güçlenmesi şunları içerir: Toplumsal cinsiyet ilişkileri ve bu ilişkilerin nasıl değişebileceğine dair bilginin ve kavrayışın edinilmesi; özsaygının yanında istenen değişimlerin sağlanmasında kişinin gücüne ve yaşamı üzerinde kendi denetim hakkının olduğuna olan inancının geliştirilmesi; seçenek üretme ve pazarlık edebilme gücünü kazanma; daha adil bir sosyal ve ekonomik düzen yaratmak için toplumsal değişimi örgütleme ve değişimin yönünü etkileme gücünü geliştirme (UNIFEM, 2000).

Güçlenme, öz-eylemliliği gerektirmekte, ihtiyaçları eylemle ilişkilendirmekte ve kolektif değişimle sonuçlanmaktadır. Sadece bireysel kimlik-

le ilgilenmemekte, insan hakları ve sosyal adalete ilişkin daha geniş bir analizi de gözler önüne sermektedir (Stromquist, 1995: 13-22). UNIFEM (2000) raporunda da kadınların öz-eylemliliklerinin gelişmesi ile bu eylemliliğin uygulamaya yansımalarının önündeki engellerin ortadan kaldırılması güçlenmeyi sağlamada gerekli görülmektedir. Sonuç olarak her ne kadar kaynaklara erişim ve onları denetleme güçlenmede önemli olarak değerlendirilse de bu, kadınların güçlenmesi için yeterli olmamaktadır. Kadınların kendi ilgileri ve ihtiyaçları doğrultusunda bireysel ya da kolektif olarak kaynakları belirleme ve kullanmaları olmaksızın, kaynaklar güçlenme sonucunu doğurmaz (Malhotra et al., 2002; 2003).

2.1.6. Aşağıdan-Yukarıya Bir Süreç

Güçlenme tartışmalarında tüm taraflarca üzerinde anlaşılan başlıklardan biri de güçlenmenin sonuç değil bir süreç olduğu; dolayısıyla da güçlenmenin belirli faaliyetler yani sonuçlar çerçevesinde tanımlanamayacağıdır. Bu çerçevede sürecin tanımını gereği güçlenmenin gerçekleşebilmesi için insanların başlangıçta güçsüz olmaları gerekmektedir. Kabeer'e (2001) göre, güçlenme, seçim yapmalarına izin verilmeyen güçsüzleşmiş kişilerin bu gücü elde ettikleri süreçtir. Lazo'ya (1995: 23-38) göre de güçlenme hareketli bir süreçtir. Gücün derecesinin değiştiği bir sürekliliktir. "Bir kişi mutlak güçsüzlük durumundan diğer bir uca, çok fazla güç sahibi olma durumuna geçebilir". Bu tanımda değişim sürecinin altı çizilmektedir. Ancak bununla birlikte güçlenme güçsüzlükten güce doğru doğrusal bir süreç olmadığı gibi güçsüz insanlar da tamamen güçsüzleşmiş değildir. Örneğin kadınlar güç ilişkilerini sürekli pazarlığa tabi tutmaktadır ve asla tamamen güçsüz değillerdir.

Güçlenme, aynı zamanda, bu süreci yaşayan kişiler tarafından bizzat yaşanması gereken dinamik ve etkinleştirici de bir süreçtir (Afshar 1998, Malhotra et al. 2002, Rowlands 1998: 11-34). Çünkü bu süreç kişilerin ihtiyaçları ve ilgilerinin önceden tanımlandığı ya da planlamacılar ve diğer aktörler tarafından yukarıdan kabul ettirildiği bir süreç değil, aksine kişilerin ihtiyaç ve ilgilerini analiz ettiği, geliştirdiği ve dillendirdiği bir süreci gerektirir (Oxaal and Baden, 1997). Güçlenme sürecine kişilerin kendilerinin bizzat katılmaları gerekmekte ve hatta gündem oluşturmaya katılımlarının gerekliliği üzerinde de durulmaktadır. Güç, insanla-

ra verilemez, onların bunu kazanmaları gerekir. Bu yüzden de kalkınma ajansları güçlenme sürecinde çoğunlukla katalizör rolünü benimsemektedir (Afshar, 1998).

1995 İnsani Gelişme Raporu da güçlenmenin katılımı ile ilgili olduğunu savunmaktadır: “Kalkınma yalnızca insanlar için değil, insanlar tarafından olmalıdır. İnsanlar, yaşamlarını etkileyen kararlar ve süreçlere tam katılım sağlamalıdır” (UN, 1995).

Bu çerçevede güçlenmenin aşağıdan-yukarıya bir süreç olduğu yorumu güçlenmenin gerçekleşebilmesi için kolektif, tabana ait katılımcı eylemin önemini vurgulamaktadır (Kabeer, 1994). Sen ve Grown’a (1987) göre de güçlenme, Güney’deki kadınların (ve erkeklerin) karşılaştıkları ekonomik, kültürel veya politik sorunlar ve durumlardan doğan kolektif eylem kararlılığından ortaya çıkmalıdır. Yazarlar politik eylemliliğin dönüştürücü potansiyeline inanmaktadırlar.

2.1.7. Pratik/Stratejik İhtiyaçlar Ayrımı

Kadınların güçlenmesinde pratik/stratejik ihtiyaçlar ayrımı merkezi önemdedir. Pratik ihtiyaçlar kadınların geleneksel rol ve sorumluluklarına işaret eder; kadınların özgürleşmesi ya da toplumsal cinsiyet eşitliği gibi stratejik amaçları içermez (Moser, 1993). Stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları ise kadınların erkeklere tabi oluşlarına ilişkin olup kadınların özerklik ihtiyacını ve boyun eğmeye son verilmesini içerir. Bu ihtiyaçlar toplumsal cinsiyet hiyerarşilerini ve aşağı konumda olma mekanizmasını karşısına alır. Yine de pratik ihtiyaçları karşılamak ve ortaya çıkan zorluklarla müzakere de önemlidir; çünkü böylelikle kadınlar güç ilişkilerinde büyük değişikliklerin gerekliliğine dair daha güçlü bir farkındalık geliştirebilirler (Moser, 1993). Batliwala “kadınların koşulları” söylemini pratik ihtiyaçlarla, “kadınların konumu”nu ise stratejik ihtiyaçlarla ilişkilendirir (Simojoki, 2003). “Koşul”, yoksul kadınların yaşadığı somut durum iken; “konum” kadınların erkeklere göre sosyal ve ekonomik statüleridir.

Bu çerçevede güçlenme süreci kadınların stratejik ihtiyaçlarının ve toplumsal konumlarının farkına varmalarını gerektirmektedir. Bu, tabi kılma yapısının dönüşmesi, maddi kaynaklar ve bilgi üzerinde kontrolün olma-

sı, karar alabilme, yetki sahibi olabilme ve toplumsal cinsiyetten kaynaklanan eşitsizliklerin azaltılması için bir önkoşuldur. Kadınların ikincil konumları yapısaldir ve stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları yapısal değişiklikleri gerektirir (Moser, 1993).

Bu nedenle de güçlenmeye yönelik politikaların gerçekte etkili olabilmesi için stratejik ihtiyaçları da hesaba katması, bu ihtiyaçların ise pratik olanlarla bağını kuracak amaçlarının olması zorunludur. Çünkü pratik olan ihtiyaçlar, daha önce de belirtildiği üzere, kadınların varolan durumlarıyla baş edebilmelerini kolaylaştırır.

2.2. Güçlenmenin Boyutları

Güçlenmenin gerçekleşeceği öngörülen alanlar, yani güçlenmenin boyutları üzerine farklı yazarlar tarafından farklı sınıflandırmalar yapılmıştır (Bkz. Ek 6 Tablo 2.3). Ancak bunlar arasında en yaygın olarak kullanılanlar ekonomik, sosyal, politik, yasal ve psikolojik güçlenmedir (Bkz. Ek 5 Tablo 2.2). Ancak bu ayrımı yapıyor olmak güçlenmenin farklı boyutlarının birbirinden bağımsız olarak gerçekleşebileceği anlamına gelmemektedir. Her bir boyut birbiriyle ilişkili olup birinde gerçekleşen bir ilerleme diğerini olumlu anlamda etkileyebilecekken, yalnızca tek bir boyutta yaşanan değişim kadınların her alanda güçlenmesi sonucunu doğurmayacaktır. Örneğin pek çok kalkınma projesi güçlenmenin tek bir boyutuna, çoğunlukla da ekonomik güçlenmeye odaklanmaktadır. Bu da cinsiyetler arasındaki eşitsizliklerin altta yatan, gerçek nedenlerinin ele alınmaması sonucunu doğurur. Dolayısıyla farklı boyutların tanımlarına yer verirken bu ilişkisellik hep akılda tutulmalıdır.

Ekonomik güçlenme “ekonomik değişim/maddi kazanç ve artan pazarlık gücü ve/veya kadınların ekonomik kazanımlarını güvenli bir şekilde sürdürebilmelerini sağlayan yapısal değişim” olarak tanımlanmakta olup belli seviyede mali özerkliği sağlayacak bir üretici faaliyeti gerektirir. Sosyal güçlenme kadınlara ve kız çocuklarına yönelik çeşitli alanlarda varolan ayrımcılığın ortadan kalkması, hareket özgürlüğü ve kadınların sosyal alanlarda görünürlüğüne sağlanması gibi konulara ilişkindir. Politik güçlenme ise kadınların politik sistem ve ona erişim araçlarına dair bilgi sahibi olması ve kadınların siyasette temsili ile yaşanan çevreyi politik ve toplumsal açıdan analiz etmeyi, toplumsal değişim için örgütlenme ve harekete geçmeyi gerektirir (Malhotra et al., 2002).

Bu üç boyut ve bundan sonrakiler, daha önce de belirtildiği üzere birbirleriyle ilişkilidir. Pratikte ekonomik dışlanma aynı zamanda politik dışlanma anlamına da gelir ve politik güçlenme, politikada etkili temsiliyeti mümkün kılan sosyal güçlenmeyi gerektirir. Yoksulluğun da güçsüzlüğü bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür (Friedmann, 1992). Yoksulluk ve güçsüzlük ya da güçsüzlük ilişkili kavramlardır: Eğer güçlenmeyi seçim yapabilme şeklinde anlarsak, temel ihtiyaçların karşılanması için gerekli araçların yetersizliği anlamlı seçimler yapabilmeye engel olur. Ekonomik faktörlerin kadınların sosyal güçlenmesi üzerinde ikincil bir etkisi daha vardır. Kadınların ekonomik bağımsızlığını desteklemek toplumsal konumlarını ve özerkliklerini de iyileştirmek olarak düşünülmektedir.

Yaygın olarak kullanılan bir diğer boyut ise yasal güçlenmedir. Buna göre güçlenmenin gerçekleşebilmesi için kadınların haklarına dair bilgi sahibi olması gerekirken daha geniş anlamda düşünüldüğünde de yasal güçlenme ancak kadınların kaynaklara ve seçeneklere erişimlerini destekleyen yasaların varlığı durumunda mümkün olabilmektedir (Malhotra et al., 2002).

Eğitimde güçlendirme üzerine çalışan Stromquist (1995: 13-22) bu boyutlara ek olarak kendi güçlenme tanımına bilişsel ve psikolojik boyutları da dahil etmiştir. Bilişsel boyut kadınların ikincilliklerinin koşullarını ve nedenlerini mikro ve makro seviyede anlamalarını içerir. Aynı zamanda kültürel beklentiler ve normlara aykırı kararlar alabilmeyi kapsar. Psikolojik boyut ise kadınların konumlarını yükseltmek için bireysel ve toplumsal düzeyde hareket etmeye tekabül eder. “Öğrenilmiş çaresizlik” nedeniyle pek çok kadın, özellikle de dar-gelirli hanelerdeki, düşük seviyelerde özsayı geliştirirler. Bu yüzden de güçlenmenin psikolojik boyutu kendine güven ve özsayıyı geliştirebilecek koşulları gerektirir (Stromquist, 1995: 13-22). Bununla birlikte, tüm boyutların birbirleriyle ilişkili olduğunun bir göstergesi olarak, psikolojik boyut, eşitsizlikler ve bununla mücadeleyi içermekte olup politik güçlenme açısından da oldukça önemli olan kolektif bilincin gelişmesinde de etkili olabilmektedir.

Batliwala kadınların güçlenmesine dair farklı yaklaşımlar ve farklı müdahale stratejileri kategorize etmiştir. Tüm bu yaklaşımlar kadın daya-

nışmasının sağlanmasında grup oluşumuna önem vermektedir. Her ne kadar bu yaklaşımlar kavramsal olarak birbirinden farklı ise de birbirini dışlamazlar. Güçlendirme stratejileri kadınların koşullarına müdahale ederken aynı zamanda konumlarını da dönüştürmeli, yani aynı anda pratik ve stratejik ihtiyaçları karşılamalıdır (Simojoki, 2003).

Bütüncül kalkınma yaklaşımına göre kadınların güçsüzlüğü yoksulluk ile sağlık, eğitim ve kaynaklara düşük erişimin bir sonucudur. Kadınların kalkınması ise aile ve toplumun gelişimi için anahtar olarak görülmektedir. Bu yaklaşım altındaki stratejiler hizmetlerin sunumu yoluyla kadınların ekonomik statüsünün yükseltilmesini amaçlar. Kadınların koşulları onların hayatta kalma ve geçinme ihtiyaçlarının karşılanmasıyla geliştirilmektedir (pratik ihtiyaçlar).

Bütüncül kalkınma yaklaşımı kadınların kalkınmasını hane ve toplumun gelişmesine bağlarken kadınların sosyo-ekonomik statülerinin güçlendirilmesinin bir topluluğun sosyo-ekonomik durumunu geliştireceğine de inanmaktadır; çünkü kadınlar artan geliri hane için kullanırlar. Kullanılan strateji hizmetlerin sunulması yoluyla kadınların ekonomik statüsünü güçlendirmek olduğundan bu yaklaşım kadınlara yönelik yürütülen pek çok mikrofinans programının da dayanağını oluşturur.

Ekonomik kalkınma yaklaşımı kadınların ekonomik savunmasızlıklarını güçsüzlüklerinin merkezine koymakta ve ekonomik güçlenmenin kadınları pek çok anlamda olumlu olarak etkileyeceğini varsaymaktadır. Kadınların ikincilliği ekonomik güçten yoksun olmaya dayandırılmakta ve bu yaklaşım, kadınların maddi kaynaklar üzerindeki kontrolünü arttırma ve ekonomik güvenliklerini geliştirmeye odaklanmaktadır. Kadın grupları da sıklıkla tasarruf ve kredi ile gelir kazanma etrafında örgütlenmektedir. Bu yaklaşım kadınların ekonomik koşullarını ve konumunu (pratik ve stratejik ihtiyaçlar) geliştirse de hayatın diğer alanlarında onları güçlendirmeyebilir.

Son yaklaşım olan *bilinç yükseltme ve örgütlenme yaklaşımı* ise toplumsal cinsiyet ilişkileri ve kadınların konumunun girift bir kavrayışına dayanır. Kadınların güçsüzlüğünün patriyarkal ideoloji ve uygulama ile toplumun tüm sistem ve yapılarında varolan sosyo-ekonomik eşitsizlikten kaynaklandığı varsayılır. Bu yaklaşımın stratejileri kadınları, yaşamlarının

tüm alanlarındaki toplumsal cinsiyet ve sınıf temelli ayrımcılığı görme ve onunla mücadele etme noktasında örgütlemeye dayanır. Kadınların harekete geçmeleri ile kaynaklara daha fazla erişim için mücadele etmeleri amaçlanır. Batliwala'ya göre bu yaklaşım, kadınları pratik ihtiyaçlarını karşılama konusunda desteklemek yerine konuları veya stratejik ihtiyaçları üzerinde düşünmelerini sağlamada etkili bir yaklaşımdır ve güçlenmenin bütüncül bir stratejisine oldukça yaklaşmıştır (Simojoki, 2003).

2.2.1. Güçlenmenin Düzeyleri

Güçlenme süreci dört düzeyde düşünülebilir: Mikro-(bireysel) ve makro-(kolektif) düzeyler ile dış ve iç düzeyler (Simojoki, 2003). Mikro-düzeyde güçlenme güçsüzleşmiş kişilerin kaynakları elde etmeleri ve onları denetlemelerini içermektedir. Makro-düzeyde ise dış toplumsal aktörler tarafından etkinleştirici bir çevrenin yaratılması anlamına gelmektedir. Dış güçlenme süreci kaynaklar üzerinde daha fazla denetime sahip olmayı gerektirmektedir. Dış güçlenmeden daha kritik olan iç güçlenme ise ideolojik çevrenin değişmesidir. İç güçlenmede önemli olan kişilerin güçlenme süreçlerini devam ettirmeleri için güç veren ve motive eden özgüven duygusundaki artıştır. Güçlenmenin bu dört düzeyi de birbirine değer: Bireysel güçlenme bunu etkin kılacak bir çevre gerektirirken dış güçlenmenin iç güçlenmeden doğru başlaması gerekir. Güçlenme belli aşamalardan geçerek gerçekleşir. Kolektif bir gündemin olduğu küçük gruplarda yer alma, bireysel ve kolektif seviyelerdeki koşulların farkında olmayı mümkün kılar. Mikro-düzeyde bu durum aile ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi ile sürdürülürken, makro-düzeyde toplumsal eylem ve genişleyen bir politik gündem sonucunu doğurur (Stromquist, 1995: 13-22).

Rowlands (1998: 11-34) bireysel güçlenmenin bileşenlerini şu şekilde ifade eder: Kendine güven, özsaygı, eylemlilik, daha geniş anlamda "kendilik" hissi ve onur. Güçlenme ve öz-güçlenme arasında da bir ayrım yapılmaktadır. Gurumurthy'ye (1998) göre toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için dönüşüm kadınların hem güçlenmesini hem de öz-güçlenmesini öngörür. Güçlenme, kadınların özerk olabilmelerini sağlayan koşulları gerektirir; kadınların, kaynaklara erişim ve kaynakların denetimi ile kaynakları belirleme ve kullanmalarını içerir. Öz-güçlenme sü-

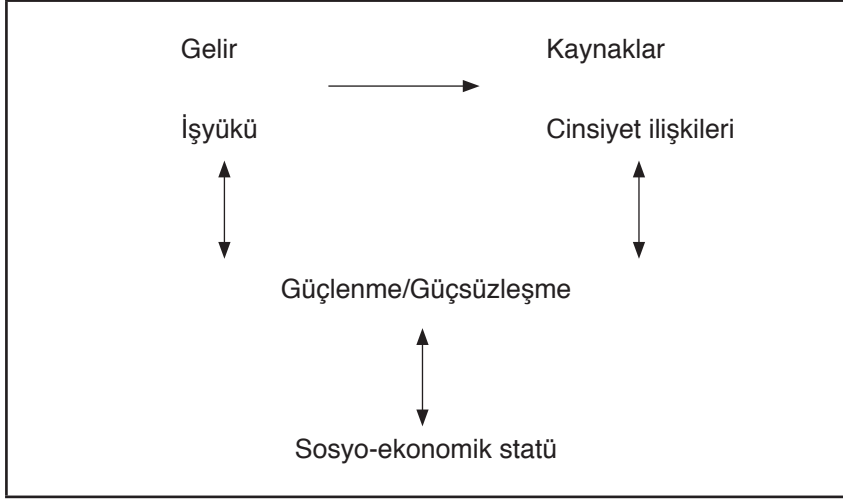
recinde ise kadınlar yaşamlarını eleştirel ve kolektif olarak yeniden gözden geçirmeye başlar ve öz-güçlenme daha çok erişim ve denetimde kadınların eylemliliklerini vurgular.

Güçlenme, belli aşamaları içerir, ancak bu süreç her zaman tek yönlü değildir. Bu aşamalar: 1) Bilinç yükselmesi, 2) Özsaygının kazanılması, 3) Seçimlerin biçimlendirilmesi ve önemli kaynakların denetiminin sağlanması için beceri ve fırsatların edinilmesi, 4) Kadınların daha eşit sosyal ve ekonomik kalkınma için kendilerini ve eylemlerini örgütlemeleri. Bilinç, değişim için bir önkoşuldur. Batliwala da aynı şeyi dile getirir: “Tabiiyetten kurtulmaları için kadınların öncelikle erkek egemenliğini meşrulaştırın ideolojiyi tanımaları ve ideolojinin ezilmelerini nasıl devam ettirdiğini anlamaları gereklidir” (Simojoki, 2003).

2.3. Güçlenme Göstergeleri

Güçlenmenin ölçülüp ölçülemeyeceği üzerinde bir anlaşmazlık mevcuttur. Ölçülebilmesinde kullanılan göstergelere örnek olarak şunlar verilebilir: Hareketlilik, ekonomik güvenlik, satın alma gücü, önemli hane içi kararlara katılım, hane içi tahakkümden görece bağımsızlık, politik ve yasal farkındalık, politik kampanyalara ve protestolara katılım (Simojoki, 2003). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), kadınların ve erkeklerin ekonomik ve politik hayatta aktif olarak yer alıp almadıkları ve karar almaya katılıp katılmadıklarını değerlendiren Cinsiyet Güçlendirme Ölçüsü'nü (GEM) geliştirmiştir. Bu ölçü varolan fırsatlardan yararlanmak üzere gerekli olan temel insani becerilerin kullanılmasıyla ilgilidir (UNIFEM, 2000).

Güçlenmenin göstergeleri ne olursa olsun, bunlar muhakkak birbirleriyle ilintilidir: Diğer göstergelerin güçsüzleşmeye işaret ettiği durumda yalnızca bir gösterge güçlenme için bir kriter olarak görülemez. Benzer şekilde amaç güçlenme ise yaklaşım bütüncül olmalıdır. Kabeer'e (2001) göre, güçlenmenin tam olarak ölçülmesi gerekmez, ancak göstergeler değişimin yönünü göstermelidir. BM gösterge çerçevesi, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlenmesinin değerlendirilmesi için üç kilit göstergeye sahiptir: Kız ve erkek çocukların ikinci kademe okullaşma oranı, kadınların parlamentodaki temsili ve tarım-dışı sektörlerde kadınların ücretli istihdam oranı (UNIFEM, 2000).

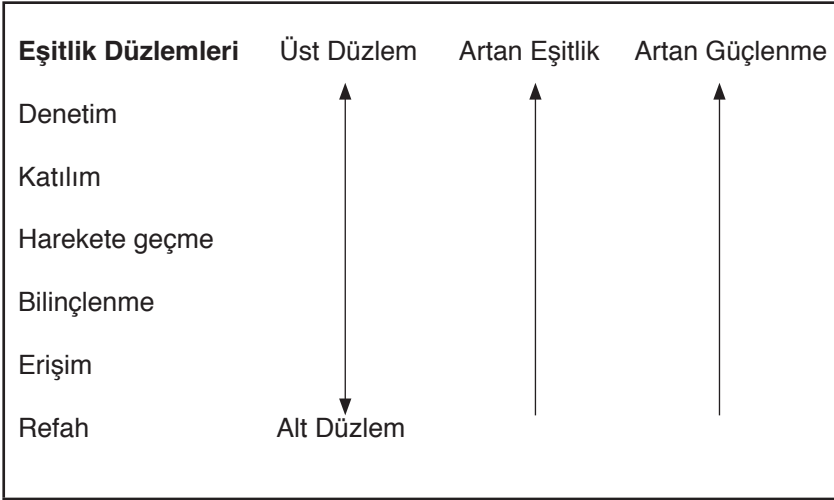

Şekil 2.2: Güçlenme modeli (Simojoki, 2003)

Şekil 2.2'deki güçlenme modeli dört seviyeden oluşan Weil'in modelidir: Güçlenme/güçsüzleşme, kaynaklar ve cinsiyet ilişkileri, gelir ve işyükü, sosyo-ekonomik statü (Simojoki, 2003). Model, güçlenmenin ya da gelişen sosyo-ekonomik statünün bir araç ya da bir sonuç olduğunu söylemez; güçlenme/güçsüzleşme ile sosyo-ekonomik statü arasındaki ilişki karşılıklıdır, güçlenme hem amaç hem de araçtır. Bu dört farklı faktör kadınların sosyo-ekonomik statülerini geliştirir ya da düşürür; dolayısıyla bu iki-yönlü süreç güçlendirici ya da güçsüzleştirici olabilir. Engelleyici ya da etkinleştirici olabilen cinsiyet ilişkileri aynı zamanda kadınların kaynaklara erişim ve onları denetlemesini de içerir. Bir kadının sosyo-ekonomik statüsünü geliştiren gelir kazanma ise önemli oranda cinsiyet ilişkilerine ve kadının geliri kontrol edebilmesine bağlıdır.

Bir başka model ise Kadının Güçlenmesi Çerçevesi ya da Kadının Statüsü Ölçütü olup bu model eşitlik ve kadının statüsünün düzlemlerini oluşturur: Refah, erişim, bilinçlenme, katılım ve denetim. Longwe modeline harekete geçmeyi de eklemiştir. Model, kalkınma programlarının değerlendirilmesi için geliştirilmiştir. Longwe'ye göre, düzlemler arasında hiyerarşik bir ilişki vardır, üstte olanlar daha önemlidir ve bu nedenle de denetim, kadınların güçlenmesindeki en önemli düzlemdir (Atauz vd., 1999). Kadınların kendi yaşamları üzerindeki denetimlerinin artma-

sı, bağımsız ve özgüvenli olmaları için sahip oldukları güç, güçlenmenin en önemli parçasıdır ve güçlenme sürecinde nihai amaç denetimde eşitliklerdir. Daha altta olan düzlemler, daha üsttekileri elde etmede araçlardır ve eğer bir program üstteki düzlemleri içermezse daha altta olanların elde edilmesi de güçtür. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) modeli de denilen bu model bir kalkınma programının bu düzlemlerden herhangi birinde olabileceğini ve ilerleyen zamanlarda daha üst bir seviyeye geçeceğini varsayar. Longwe de bir kalkınma programının toplumsal cinsiyet konusunu işlerken etkili ve güçlendirici olabilmesi için bu aşamaların birbirini izlemesi gerektiğini, ancak tüm bu düzlemlere yol açan analitik bir sürecin olması gerektiğinin altını çizer (Simojoki 2003, Atauz vd. 1999).

Şekil 2.3: Kadının güçlenmesi çerçevesi ya da kadının statüsü ölçütü (Simojoki 2003, Atauz vd. 1999)

Refah düzlemi kadınların, maddi yaşamda erkeklerle eşit düzeyde olmasıyla ilgilidir; dolayısıyla yalnızca temel ihtiyaçları içerir. Kadınlar refahın pasif faydalanıcıları olarak görülür.

Erişim düzeyinde, kadınların, kalkınma ve refahın önünde bir engel olan kaynaklara erişimden yoksun olduklarını görmeleri ve bu duruma yö-

nelik harekete geçmeleri gerekmektedir. Refah düzlemindeki kadınların aşağı konumu kaynaklara eşitsiz erişimden kaynaklanmaktaydı. Erişimdeki bu kısıtlılık ise üretkenlikte erkeklere göre daha aşağı seviyelerde olmaları sonucunu doğurur.

Bilinçlenme düzeyi, kadın erkek eşitsizliği ve kadınların kaynaklara erişimden yoksun olmalarının yapısal ve kurumsal cinsiyet ayrımcılığından kaynaklandığının farkına varılmasını gerektirir. Buna göre de kadınların düşük sosyo-ekonomik statülerinin ve cinsiyete dayalı işbölümünün doğal olduğu fikriyle mücadele etmek gerekliliği ortaya çıkar. Biyolojik ve toplumsal cinsiyet arasındaki farkın anlaşılması, toplumsal cinsiyetin kültürel ve değiştirilebilir olduğunun kabul edilmesi de bu düzeyde gerçekleşir. Bu düzey cinsiyet eşitsizliğinin adaletsiz ve kabul edilemez olduğu algısıyla ilgilidir.

Güçlenme harekete geçmeyi gerektirir. Katılım, harekete geçme ve kadınların bir araya gelmelerini kapsar. Longwe'ye göre harekete geçme, kadınların karşılaştıkları sorunlar ve engellerin ortak olduğundan hareketle kolektif bir analize giriştikleri bilinçlenmeden ortaya çıkan durumdur. Harekete geçmenin özü adaletsiz ayrımcı uygulamaları ortadan kaldırmak için kolektif eylemde bulunmadır.

Katılım, kadınların karar alma sürecine eşit düzeyde katılımıyla ilgilidir. Verilen kararlar politikaların belirlenmesi, planlama ve yönetim aşamalarında olabilir. Bu düzlem, kalkınma projelerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Çünkü katılım denildiğinde, ihtiyaçların saptanmasından, projenin belirlenmesine, uygulamaya ve değerlendirmeye kadar projenin bütün aşamaları söz konusudur. Katılımda eşitlik, topluluğun aldığı kararlardan etkilenen kadınların, toplulukta hangi orandaysalar, o oranda kararların oluşumuna katkıda bulunmalarıdır (Atauz vd., 1999).

Longwe, denetimde toplumsal cinsiyet eşitliğini özellikle de kaynaklara erişim ile kaynak ve faydaların dağıtım konularında karar almada eşitlik olarak tanımlar. Denetim eşitliği, ne kadının ne de erkeğin egemenlik ve bağımlılık pozisyonunda kalmayacağı bir güç dengesi anlamına gelmektedir. Kadınların bilinçlenmesi ve harekete geçmesi de denetimde eşitliğe doğru yönelmiştir.

Denetim sahibi olmak kadınların kendilerinin ve toplumlarının kaderini etkileme gücü olmasıdır. Denetim düzeyinde kadınlar yaşamları üzerinde karar alma gücüne sahiptir ve kalkınma süreçlerinde de aktif rol alırlar. Denetimde eşitlik kadınların kaynaklara daha fazla erişimini ve bunun sonucunda da refahlarını arttırmalarını sağlar. Aynı zamanda refah açısından da bir eşitlik sağlanması isteniyorsa denetimde eşitlik zorunlu bir önkoşuldur.

Ancak yine de güç ilişkilerini açıklamada kaynaklara erişim ve denetim tek başına yeterli değildir. Batlıwala analizlerin ideolojiyi de içermesi gerektiğini söyler ki ideoloji “güç ilişkilerini çevreleyen değerler sistemi, tutumlar ve inanışlardır” (Simojoki, 2003). İdeoloji, kaynaklarda değişimin neden zorunlu olarak cinsiyet ilişkilerinde değişime yol açmadığını anlamamıza yardımcı olur. Kadınlar da ideolojik sistemin bir parçasıdır: Onlar da bu sistemde sosyalleşir ve aynı zamanda sistemin üretiminde de bulunurlar. Bu yüzden de kadınların güçlenmesi güç ilişkilerini değiştirmeyi zorunlu kılar.

Güçlenmenin farklı toplumsal, ulusal ve kültürel bağlamlarda çeşitli yorumlamaları olan karmaşık bir konu olmasını akılda tutarak, genel olarak kadınların güçlenmesine dair göstergeler üç seviyede değerlendirilmektedir: Bireysel ve hane içi, topluluk ve/veya kurumsal ve ulusal (Anonuevo and Bochynek, 1995).

Bireysel ve hane içi düzeyde göstergeler:

- Önemli karar alma süreçlerine katılım,
- Ev içi sorumlulukları erkeklerle paylaşma,
- Kadının üreme fonksiyonlarını denetleme ve çocuk sayısına karar vermesi,
- Kadının kendi kazandığı gelirin nereye harcanacağına karar verebilmesi,
- Yaptığı işte gurur ve değer hissetmesi ve bunu ifade etmesi,
- Özgüven ve özsaygı geliştirebilmesi;

Topluluk ve/veya kurumsal düzeyde:

- Kadın örgütlerinin varlığı,
- Kadınlara ve kadınların projelerine fon ayrılması,
- Köy, ilçe, il ve ulusal seviyelerde kadın yöneticilerin artan oranı,
- Teknolojinin tasarım, geliştirme ve uygulama süreçlerine kadınların katılımı,
- Topluluk programları, üretici girişimler, politika ve sanata katılımları,
- Geleneksel olmayan işlerde yer almaları,
- Kadınlara yönelik eğitim programlarının artması;

Ulusal düzeyde ise:

- Toplumsal ve politik haklar konusunda farkındalık,
- Genel ulusal kalkınma planına kadınların dahil edilmesi,
- Kadın ağlarının ve yayınlarının olması,
- Kadınların kamusal alanda görünür olması,
- Medyanın toplumsal cinsiyete duyarlı politikasının olması

şeklinde sıralanabilir (Anonuevo and Bochynek, 1995).

Bu göstergelere ek olarak ulusal düzeyde kamu kaynaklarının toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve kadınlar ile erkeklerin hak, fırsat ve imkânlardan eşit biçimde yararlanmalarının sağlanması amacıyla toplumsal cinsiyet perspektifi ile hazırlanmasının, yani toplumsal cinsiyete duyarlı bütçelemeye geçişin de önemli bir gösterge olduğu düşünülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MİKROKREDİ VE KADINLARIN GÜÇLENDİRİLMESİ

Bu bölümde son yirmi yılda kalkınmada güçlenmeyle yakından ilişkili olarak görülen ve üçüncü dünya kadınlarının konumlarını iyileştirmeye ve onları güçlendirmeye yönelik faaliyet alanlarından biri olan mikrokredinin (Oxaal and Baden, 1997) tarihçesi ve genel nitelikleri aktarılacak, kadınları güçlendirme ve mikrokredi ilişkisi tartışılmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda da mikrokrediye güçlendirme bağlamında getirilen eleştiriler ile mikrofinansın dayandığı paradigmalara ilişkin bilgi verilecektir. Bölümün sonunda ise kadınları güçlendirmeye mikrokredinin etkisi üzerine yapılan araştırmaların sonuçlarına, hem olumlu katkılar hem de sınırlılıklar bağlamında yer verilecektir.

3.1. Mikrokredinin Tarihçesi ve Genel Nitelikleri

Mikrokredi programlarının kökleri 1940'larda Asya'da yürütülen kırsal tarımsal kredi programlarında bulunabilir. Bu programlar hükümetlere ait ve onlar tarafından yönetilen, imtiyazlı faiz oranları ile çiftçilerin desteklendiği programlar olup 1980'lere kadar tarım kesimindeki yoksullar hedeflenmiştir (Mousset, 1999). Ancak 1980'lerden itibaren hedef tarım dışı mikro girişimcilere, özellikle de kadınlara kaymıştır (Simojoki, 2003). Yeni tip mikrokredinin ilk olarak 1976 yılında Bangladeş'te Grameen Bank tarafından başlatıldığı söylenebilir.¹⁸

Mikrokredi yoksullara yeni bir iş kurmaları ya da yatırım için verilen küçük miktarlardaki kredilerdir. Bu kredilerin temel özellikleri şunlardır: Kişiler yerine gruplara verilmekte; piyasa faiz oranları kabul edilmekte; kredi, onu kullanacak kişi tarafından belirlenen faaliyetler için alınmakta; zamanında ve tam olarak geri ödenmesi durumunda daha büyük miktarda yeni bir kredi vaat edilmektedir. Üyeler aynı zamanda tasarruf yapmakla zorunlu tutulmaktadır. Dayanışma grupları mikrokredi programlarının başarısının gerekli bir bileşeni olup gruplar vasıtasıyla eksik olan bilgi ve yaptırım mekanizması tamamlanmaktadır (Mousset, 1999).

18 Grameen kelimesi, Bangladeş dilinde "kırsal" ya da "köy" anlamına gelmektedir. Grameen projesi 1976-1979 yılları arasında bir köydeki başarılı uygulamaları sonucunda, Merkez Bankası ve Bangladeş'in diğer ticari bankaları tarafından desteklenmeye başlamış, 1980'li yıllarda ise dünya çapında dikkat çekmiş ve IFAD, Ford Vakfı, Norad gibi kuruluşlardan finansal yardımlar gelmiştir. 1983 yılında özel olarak çıkarılan bir tüzük ile Grameen projesi bağımsız bir banka haline getirilmiştir (Grameen Bank, Mart 2009).

Mikrokredi genellikle eğitimsiz ve okuryazar olmayan insanlar için prosedürleri kolaylaştırmak adına minimum formalite çerçevesinde yürütülmektedir. Faiz oranları genellikle ticari bankalardan yüksek; ancak yoksulların yaygın olarak borç aldığı tefecilerden düşüktür. Yoksul girişimciler için sermayeye erişim çoğunlukla kredinin maliyetinden daha önemlidir (Simojoki, 2003).

Katılımcılar akrabalar dışında seçecekleri kişilerden gruplar oluşturmaktadır. Diğer gereklilikler ise üyelerin birbirine yakın oturması, haftada bir toplanması, kredi taksitlerini toplayacak bir başkan seçilmesidir. Grup üyeleri, içlerinden birisi taksitini ödeyemezse eksikliği tamamlayacakları konusunda anlaşılır. Dolayısıyla da kişilerin ancak güven duydukları insanlarla grup oluşturacağına inanılır.

Günümüzde dünyada mikrokredi projeleri çoğunlukla devlet düzenlemesi altında faaliyet gösteren yarı-resmi finansal kurumlarca yürütülmektedir. Bu kuruluşların fonları genellikle donörlerden ve/veya geri ödemesi olmak kaydıyla resmi finansal kurumlardan sağlanmaktadır (Lairap 2002: 182-198, Mousset 1999). Mikrokredinin popülerliği, kadınların ekonomik, politik ve sosyal güçlenmelerini sağlama potansiyeline sahip olması varsayımına dayandırılmaktadır. Bu varsayım da donörlerin ve kalkınma alanında çalışanların üçüncü dünya kadınlarının güçlenmelerini sağlamak için mikrokrediyi kullanmalarını teşvik etmektedir (Lairap, 2002: 182-198). Kredi sisteminin aynı zamanda sosyal hedefleri de vardır ki bunlardan en önemlisi yoksulluğun azaltılmasıdır. Diğer hedefler sosyal koruma, istihdam yaratma, istihdamın geliştirilmesi ve makroekonomik koşulların iyileştirilmesine katkı sağlayacak olan mikroekonominin sürdürülebilir gelişimini desteklemektir. Bireysel bir girişime mikrokredinin katkısı ise finansal problemlerin üstesinden gelme ve paranın yönetimine yardım etme yoluyla olmaktadır (Gulli, 1998).

İlk mikrokredi programları çoğunlukla sübvansede ediliyordu ve yönetim tarzları da refah-yönelimli idi. Şimdi ise yönelimin işletme-benzeri olduğunu söylemek mümkündür. Mikrokredi kuruluşları, mikrokrediyi yardımlardan ve tamamen refah-yönelimli sosyal müdahalelerden ayırmak istemektedirler. Sübvansiyonlar belli sorunlara yol açabilmektedir ve en azından faiz oranını sübvansede etmek bile ekonomik açıdan daha iyi du-

rumda olan müşterilerin sübvansiyonları sahiplenmeye teşvik edilmelelerine yol açarak sürdürülebilirliği zorlaştırmaya meyillidir. Ancak sübvansiyonlar en yoksulların krediye erişimini kolaylaştırma gerekçesiyle haklı gösterilmektedir (Gulli, 1998).

Mikrokredi kuruluşları genellikle finansal sürdürülebilirliği sağlamaya çalışmaktadır. Bu da onları idari ve finansal maliyetler ile geri ödenmeyecek borçlar ve enflasyonu karşılayacak düzeyde bir faiz oranı belirlemeye itmektedir. Bu nedenle de faiz oranları ticari bankalarınkiyle aynı ya da ondan daha yüksek olmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin çoğunda enflasyon oranı çok yüksektir, bu da yüksek faiz oranları belirlenmesinin nedenlerinden biridir.

Yaygın görüşe göre mikrofinans kuruluşlarının finansal sürdürülebilirliği amaçladığı oranda yoksullukla mücadeledeki etkileri azalmaktadır; çünkü daha fazla sayıda yoksula ulaşmak ile finansal sürdürülebilirlik bir arada varolamaz, biri seçildiğinde diğerdenden vazgeçilmiş olur. Ancak, Gulli'ye (1998) göre bu her zaman geçerli değildir ve buradaki *bir şeyi kazanmak için başka bir şeyden fedakarlık etme* (trade-off) durumuna açıklık getirilmelidir. Ona göre finansal sürdürülebilirlik ile *kapsamanın yoğunluğu* (depth of outreach) arasında seçim yapma söz konusu olabilir: Yani sürdürülebilir hizmetlere ulaşabilecek kişilerin yoksulluğunun boyutları. Ancak finansal sürdürülebilirlik ile *kapsamanın ölçüsü* (scale of outreach) arasında böyle bir ilişki yoktur. Gulli, görüşünü dünya çapında faaliyet gösteren 11 mikrofinans kuruluşu üzerine yapılan bir araştırmaya dayandırmış ve finansal sürdürülebilirlik açısından en üst sıradada yer alanların aynı zamanda çok sayıda kişiye ulaşmakla birlikte faaliyet gösterdikleri ülkedeki en yoksul tabakalara da ulaşabildiklerini aktarmıştır (Gulli, 1998).

Mikrokredi, kadınların ekonomik katılımına ve kaynaklara erişimine vurgu yapan WID yaklaşımı içerisinde ortaya çıkmıştır. Cinsiyet ilişkileri, güç, çatışma ve denetim kavramlarıyla ilişkili olan GAD yaklaşımında ise üzerinde durulan nokta kadınların güçlendirilmesine kaymıştır. Mikrokredilerin bir kısmı hala WID çerçevesi içinde hareket etmekteyken nihai hedefini kadınların güçlenmesi olarak belirleyen programlar GAD yaklaşımına dayanmaktadır (Simojoki, 2003).

Ekonomik kalkınma programlarının odak noktası yardımdan borç vermeye geçiş yapınca, mikro kredi, kalkınma politikasının popüler bir aracı haline gelmiştir. Von Bülow'e (1995) göre geleneksel kalkınma yaklaşımını çerçevesinde yürütülen ve hiçbir sorumluluk vermeyen destek projeleri, yardımlara ve donör kaynaklarına bağımlılığı artırır. Kredi ise düşük gelirli insanların iş yapabilmelerini sağlar ve onları formel banka sistemi ile ilişkilendirerek anaakım kalkınmaya entegre eder (Simojoki, 2003).

Kalkınmada işbirliği kuruluşları ve donör ülkeler mikro krediyi yoksulluğa çare ve sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmanın yolu olarak görmektedirler. Mikro kredinin hiçbir finansal altyapısı olmayan bir ülkede dahi toplumun en dezavantajlı gruplarının gelir ve refahında önemli bir değişim yaratacağına, güç ve kaynakların daha eşitlikçi biçimde dağılmasını sağlayacağına inanılmaktadır. Krediyeye erişim eksikliği gelişmemişliğin önemli bir nedeni ve sürdürülebilir finansal hizmetlere erişimin sağlanması ise yoksulluğun azaltılması ile istihdam ve gelirin artırılmasında kilit olarak görülmektedir (Balkenhol, 2003). Mikro kredinin savunucuları, kredinin insanları yaşamlarının sorumluluğunu almaları noktasında güçlendireceğine inanmaktadırlar. Hane geliri, harcama eğilimleri, savunmasızlık ve kadınların güçlenmesi de mikro kredinin yoksulluğa etkisinin değerlendirilmesinde en çok kullanılan göstergelerdir (Gulli, 1998). Mikro kredi programlarının başarısının ölçülmesinde kullanılan diğer kriterler ise ulaşılan insan sayısı, verimlilik, etkililik ve sürdürülebilirliktir (Simojoki, 2003).

Mikro kredinin aynı zamanda makro düzeyde global kalkınmaya da ekonomik ve sosyal faydaları olduğu düşünülmektedir. Robinson (1996) dört önemli faydadan bahseder: 1) Artan üretim ve yatırım için uygun olan kaynaklar yoluyla ekonomiye, 2) Yardımlarda ve devlet bankalarının zararlarında azalış ve artan sosyal ve ekonomik kalkınma yoluyla devlete, 3) Karlı ve destek olmaksızın kendine yetebilir hale gelen finansal kuruluşlara, 4) Finansal konuların yönetiminde ve üretimde gelişme, girişimlerde büyüme sağlayan düşük faiz oranları ve borçlanma maliyeti ile son olarak da malları güvenle saklama ve getiri sağlama yoluyla artan sayıda müşteriye fayda ile sonuçlanmaktadır (Simojoki, 2003).

3.1.1. Mikrokredi Programlarına Yönelik Eleştiriler

Mikrokrediye aynı zamanda pek çok eleştiri getirilmekte, araştırmacı ve uygulayıcılar “mikrokredi mucizesi”ni sorgulamaktadır. Onlara göre mikrokredinin güçsüzleştirici etkileri dahi olabilmekte ve borçlar bazen hane içindeki gerilim ve tartışmaları, dolayısıyla da aile içi şiddeti arttırabilmektedir (Mayoux, 2002). Bazı araştırmacı ve uygulayıcılara göre de yoksullara yönelik bankacılık hizmetleri gerçekte onları borca sokarak bunalmalarına neden olmaktadır. Eleştiriler, mikrokredinin kazanımlarının çoğunlukla niceliksel olduğunu ve finansal araçların tek başına ekonomik ve sosyal sorunları çözmeye yetersiz olduğunu öne sürmektedir. Asıl sorunların daha derinlerde olduğu ve çözüm için sosyo-ekonomik koşullarda köklü yapısal değişikliklerin gerektiği belirtilmektedir (Simojoki, 2003).

Mevcut mikrokredi programlarının başarısız olma sebeplerinden birinin asıl hedeflenen insanlara, yani en yoksullara ve kadınlara ulaşamamak olduğu da ifade edilmektedir.¹⁹ Programların hataları aynı zamanda diğer yapısal nedenler ve mikrokrediyile değil de, kredi alan kişilerle ilişkili de olabilmektedir (Gulli, 1998).

Mikrokrediye getirilen diğer bir eleştiri, kadınların krediye erişimi ve aile bütçesine katkısının güçlenmeyi sağlamada önemli; ancak yeterli görülmemesidir (Kabeer, 2001). Güçlenme, daha önce de belirtildiği üzere ekonomik, toplumsal ve politik yapıların dönüşümünü gerektirmekte olup mikrokredinin patriyarkal denetim sistemlerini zorlamama eğilimi sıklıkla eleştirilmektedir. Aynı zamanda kredinin, kadınların ve onların ekonomik faaliyetlerinin marjinalleşmesini sona erdirmek yerine pekiştirdiği de ifade edilmektedir (von Bülow'den aktaran Simojoki, 2003). Bir işletme kurmak gelirden küçük bir artış sağlayabilir, ancak bununla birlikte oldukça ağır işyükü ve borcu geri ödeme konusunda baskıya neden olabilmektedir.

19 Ancak bunun aksini iddia eden, yani mikrokredi kuruluşlarının hedeflediği en yoksullara ulaştığını söyleyen araştırmalar da mevcuttur. Develtere ve Huybrechts'in (2002) Bangladeş'teki iki mikrokredi programının sosyal ve ekonomik etkileri üzerine yaptıkları araştırmada en yoksullara ulaşamama nedenleri iki kategoride incelenmiş olup ilki programla ilgili engeller, ikincisi ise müşterilerle ilgili engeller olarak isimlendirilmiştir. Programların engelleri: Yetersiz bütçe, üyelik için gerekliliklerin fazlalığı, üyelerin beklentileri ve kurumsal motivasyonlar. Müşterilerle ilgili engeller ise: Yetersiz olanaklar, sağlığın kötü oluşu veya krizlere karşı savunmasızlık, kadın ebeveynli aileler, eğitim eksikliği, bireysel ve ailesel tercihler olarak sıralanmıştır.

Kadınlar aynı zamanda kredi, iş ve gelirleri üzerinde denetim hakkına da sahip olamamaktadır. Nadiren de olsa kadınların özerkliği ve gelirindeki bir artış erkeklerin hane harcamalarına destek ve katkılarında bir azalmaya neden olmaktadır. Refahı belli bir düzeye getirmenin net sonuçları olmasa da, etkisinin kadınların geçmişleri ve üretici faaliyetlerine bağlı olarak değiştiği görülmektedir: Genellikle daha yoksul olan kadınların daha az kaynak, beceri ve piyasayla ilişkiler nedeniyle daha az fayda sağladığı söylenebilir (Mayoux, 1997). Çalışmalar genellikle kadınlar mikrokredi programlarına dahil olduktan sonra aile içi şiddetin azaldığını söylemektedir.²⁰ Ancak bunun tersi düşünceler de mevcut olup özellikle Asya ülkelerinde bazı durumlarda kadınlar kredi aldıktan sonra aile içi şiddet ve saldırgan davranışların arttığı belirtilmektedir (Simojoki, 2003).

Güçlenmeyi ölçerken geri ödeme oranının bir kriter olarak kullanılması da eleştirilmektedir. Geri ödeme düzeyi üzerinden maliyet etkinliği ve finansal sürdürülebilirliğe verilen önem mikrokreditinin kadınların güçlenmesine katkı yapabileceği potansiyelini azaltabilmektedir. Kadınlar başka yerden borç alarak ve daha fazla borca girerek geri ödemeyi yapabilir. Geri ödemeye odaklanılması aynı zamanda geri ödemede ciddi sorunlar yaşayan yoksulların durumunu da zorlaştırmaktadır (Mayoux, 1999).

3.1.2. Mikrokredi Programlarının Geliştirilmesinde Farklı Yaklaşımlar

Mevcut mikrokredi uygulamalarında faaliyetler açısından pek çok ortaklık olsa da odak noktalar ve hedefler farklılaşmaktadır. Bu çerçevede yaklaşımları dört ana başlık altında toplamak mümkündür: Refah-odaklı yaklaşım, ekonomik yaklaşım, minimalist yaklaşım ve paket yaklaşım. Refah-odaklı yaklaşımda mikrokredi ile amaçlanan yoksul kişilerin ve hanelerin gelir düzeylerini arttırmak ve mutlak yoksullukla mücadeledir. Dolayısıyla da kredi yoluyla küçük çaplı işler kurulması amaçlanmakta, işlerin geliştirilmesi, farklılaştırılması ya da farkındalık geliştirmeye yönelik ek hizmetler sunulmamaktadır. Hedef temel ihtiyaçların karşılanması düzeyinde bir gelir artışıdır. Ekonomik yaklaşımda asıl olarak girişimciliğin geliştirilmesi hedeflendiğinden iş geliştirmeye yönelik faali-

²⁰ Mikrokredi kullanan kadınlara yönelik aile içi şiddetin azalmasına dair getirilen açıklamalardan biri, kadınların aileleri dışında insanlarla da görüşmeye başlamaları nedeniyle yeni toplumsal denetim mekanizmalarının rol oynamaya başladığı ve eşlerin şiddet içeren eylemlerine çevreden tepki almaktan korkmalarıdır (Develtere and Huybrechts, 2002).

yetlere ağırlık verilmekte, mikrokrediden farklı olarak bireysel girişimci kredileri de sunulmaktadır. Burada yoksullar ya da yoksulun yoksulu gibi hedef gruplar belirlenmemekte, dar gelirli ya da sermaye ihtiyacı olan, gelişme potansiyeli taşıyan kişilere yönelik çalışılmaktadır. Minimalist yaklaşımda yalnızca krediye erişim öne çıkmakta, kredinin tüketim için ya da gelir getirici bir faaliyette kullanılması seçenekleri arasında bir fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla da yoksullukla mücadele ya da girişimciliğin geliştirilmesi gibi amaçları yoktur. Son yaklaşım olan paket yaklaşım ise pek çok hizmeti bir arada vermeye odaklanmaktadır. Diğer üç yaklaşımın da salt ekonomik faktörlerle ilgilenmesinin yoksullar açısından büyük etkiler yaratamadığı görüldüğünden finansal hizmetlerin yanında finansal olmayanların da sunulması gerektiği sonucuna ulaşılmış, bu doğrultuda da ağırlıkları farklı da olsa mevcut mikrokredi kuruluşlarının yaptığı gibi eğitim, danışmanlık, farkındalık artırma gibi alanlarda da hizmet sunulmaya başlanmıştır (Simojoki, 2003).

3.1.3. Neden Kadınlar Hedefleniyor?

Uluslararası yardım kuruluşları, devletler, araştırmacılar ve diğer kalkınma uzmanları kadınlara ulaşma ve onları kalkınma sürecine dahil etme aracı olarak mikrokrediye oldukça önem vermektedir. Teminat zorunluluğu, bir erkek kefil ya da çalışan bordrolu kefil gerekliliği, gerekli belgeleri toplama, kültürel engeller, sınırlı hareketlilik ve okuryazar olmama gibi geleneksel olarak kadınları resmi finansal hizmetlere erişimden alıkoymayan engellerin üstesinden gelerek kadınların mikrokrediye erişimini artırmanın bir öncelik olarak belirlenmesinin pek çok farklı gerekçesi vardır. Aşağıda bu gerekçeler kısaca açıklanmaya çalışılacaktır:

Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma

UNDP, UNIFEM ve Dünya Bankası tarafından yürütülen araştırmalar gelişmekte olan ülkelerdeki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ekonomik büyüme ve kalkınmaya engel teşkil ettiğini belirtmektedir. Örneğin Dünya Bankası'nın raporu cinsiyet temelli ayrımcılığın yaşandığı ülkelerde daha derin yoksulluk, yavaş ekonomik büyüme, güçsüz yönetim ve düşük yaşam standartları olduğunu söylemektedir (World Bank, 2001). UNDP ise cinsiyet güçlendirme ölçüsü, cinsiyetle alakalı kalkınma endeksleri ve İnsani Gelişim Endeksi arasında çok güçlü bir kore-

lasyon olduğunu ortaya koymuştur. Genelde de toplumsal cinsiyet eşitliğinin kalkınma stratejilerinin önemli bir bileşeni olduğunu destekleyen kanıtlar mevcuttur. Mikrokredi, hem yoksulluk hem de kadınlarla doğrudan ilgili olduğundan, donör kuruluşların toplumsal cinsiyet ve kalkınma stratejilerinin çoğunda önemli bir rol üstlenmeye başlamıştır.

Kadınlar Yoksullar Arasında En Yoksul Olanlardır

Kadınların yoksullar arasında çok büyük oranda yer aldığı genel olarak kabul edilmektedir. 1995 İnsani Gelişme Raporu'nda, UNDP günde 1\$'ın altında yaşayan 1.3 milyar kişinin % 70'ini kadınların oluşturduğunu söylemektedir (UNDP, 1995). Dünya Bankası'nın toplumsal cinsiyet istatistikleri veritabanına göre de her ülkede kadınların işsizlik oranı erkeklerinkinden daha yüksektir.²¹ Genel olarak da kadınların ekonomilerin düşük ücretlilerinin ve enformel sektörün örgütsüz çalışanlarının büyük kısmını oluşturduğu söylenebilir (Cheston and Kuhn, 2002). Bu istatistikler, kadınların erkeklerden daha dezavantajlı konumda olmaları nedeniyle finansal hizmetlere erişimlerini arttırmaya öncelik vermeyi gerektirendirmek için kullanılmaktadır.

Buna ek olarak Baden ve Milward'a (1997) göre kadınlar her zaman erkeklerden daha yoksul olmasalar da, denetim alanlarının darlığı nedeniyle, daha savunmasızlardır ve bir kez yoksul olduklarında bundan kurtulmak için daha az seçenekleri vardır. Mikrokredi kuruluşları gelir getirici faaliyetlere yönelik finansmanı sağlayarak kadınların yoksulluğa karşı savunmasızlıklarını önemli oranda azaltabilirler. Kadınların savunmasızlıklarındaki bu azalış ise gelir artışı yoluyla kadınların hanede ve toplulukta daha etkili hale gelmesi ile birleşerek güçlenmeye yol açabilir.

Kadınlar Gelirlerinin Çoğunu Aileleri İçin Harcarlar

Kadınların gelirlerinin çoğunu aileleri için harcadığı görülmektedir. Yani kadınların artan geliri daha çok ailenin geçimine, daha az ise kişisel tüketime harcadığı düşünülür; kadınlar aynı zamanda daha çok haneye yatırım yaparken, erkekler işe yatırım yapar (Gulli, 1998). Dolayısıyla da kadınların gelirlerini arttırmalarına destek olunduğu durumlarda tüm ailenin refahı geliştirilmiş demektir. Bu çerçevede kadınlara yöneltilen kay-

21 genderstats.worldbank.org. Aralık 2009.

naklar da erkeklere yöneltilenlere kıyasla yoksulluğu azaltmada daha verimli olarak değerlendirilir (Elson, 1995: 191-210). Birleşmiş Milletler Sermaye Geliştirme Fonu (UNCDF) Mikrofinans Özel Birimi hazırladığı bir raporda bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Kadınların başarısı birden fazla kişiye fayda sağlar. Pek çok kuruluş da kadınların gelirlerini erkeklere kıyasla daha fazla oranda ailelerin ihtiyaçları için harcadığı gerçeğini onaylamaktadır. Bu nedenle de kadınları desteklemek kuruluşların faaliyetlerinin etkisini genişleten bir çarpan etkisi yaratmaktadır” (Cheston and Kuhn, 2002).

Kabeer (1998) bu durumu “kadınların kendi kişisel refahları yerine hane nin kolektif refahına yönelik çaba ve kaynak harcamasının anlaşılır nedenleri vardır” şeklinde ifade etmektedir. Ancak Kabeer (1998) aynı zamanda bu tavrın kadınlar güçlendikçe ve yeni seçeneklere sahip oldukça değişebileceğini görmenin önemli olduğu hususunda uyarıda bulunmaktadır. Güçlenmiş kadınlar kendileri için en iyi olan tercihlerde bulunma gücüne sahip olacaklardır. Bu yüzden de her ne kadar güçlenen kadınlar da hanelerine yatırım yapmayı seçeceklerse de kalkınma kuruluşları böyle olmayabileceği ihtimaline de hazırlıklı olmalıdırlar.

Verimlilik ve Sürdürülebilirlik

Verimlilik ve sürdürülebilirliğe dayanarak kadınları hedeflemeyi destekleyen ve buna karşı çıkan argümanlar mevcuttur. Sürdürülebilirlik temelinde kadınları hedeflemeyi önerenler kadınların geri ödeme oranlarına ve işbirliğine yatkınlıklarına atıfta bulunmaktadır. Kadınların geri ödeme oranlarının erkeklere nazaran oldukça yüksek olduğuna dair kolektif bir akıl gelişmiştir (Mousset, 1999). Ödemesi gecikmiş borçlar ve borç zarar oranlarının düşüklüğü, kuruluşun verimlilik ve sürdürülebilirliğinde önemli bir etkiye sahiptir. Pek çok program aynı zamanda kadınların işbirliğine daha yatkın olduğunu keşfettiğinden onlarla çalışmayı tercih etmektedir.

Kadınların Hakları Perspektifi

Kadınların finansal kaynaklara eşit erişimi bir insan hakkıdır. Kredi, kadın yoksulluğunu azaltmada önemli bir mekanizma olduğundan, çeşitli insan hakları belgelerinde açık bir şekilde yer bulmaktadır. Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW)

ve Pekin Eylem Planı da kadınların finansal kaynaklara ve özellikle de krediye erişimini vurgulamaktadır.²²

Kadınları Güçlendirmek

Mikrofinansı destekleme ve mikro kredi programlarında kadınları hedeflemenin dile getirilen gerekçelerinden bir diğeri de mikro kredinin kadınları güçlendirmede etkili bir araç ya da başlangıç noktası olduğudur. Bu bağlamda da mikro kredi kuruluşları kadınlara finansal kaynak sunarak toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına katkı vermektedir.

3.2. Kadınları Güçlendirmede Mikro kredi Programları

Mikro kredinin kadınları güçlendirdiği argümanı kadınların krediye erişimini sağlarken sıklıkla kullanılan bir argümandır. Geleneksel kalkınma programlarının çoğunlukla kadınların yeniden üretici rollerine odaklanan yapısıyla kıyaslandığında mikro kredi gerçekten de kadınların üretici rollerini ve bağımsızlıklarını desteklemektedir. Dolayısıyla da ekonomik müdahale yoluyla kadınları güçlendirebilme potansiyeline sahiptir.

Güçlendirme konusu mikro kredi programlarının çoğunda yer alsa da yaklaşım açısından programlar birbirinden farklılaşmaktadır. İlk yaklaşıma göre güçlendirme, daha verimli ve etkili bir kalkınma sürecinin sağlanabilmesi için bir araçtır. Bu yaklaşım WID ve verimlilik yaklaşımıyla ilişkili olup amaçlanan, üretkenliklerini arttırmak yoluyla kadınları kalkınma sürecine dahil etmektir. Dolayısıyla bu amaca erişimde kadınların güçlenmesi yalnızca bir araçtır. İkinci yaklaşım ise kaynağını GAD yaklaşımından almakta ve güçlendirmeyi doğrudan bir amaç olarak benimsemektedir. Buna göre de kadınların krediye erişimi yoluyla ekonomik güçlenmenin sağlanmasının yanında özgüvenlerinin gelişimi, farkındalıklarının artması ve mevcut eşitsiz güç ilişkilerinin dönüşümü de sağlanmalıdır.

Bu yaklaşımlara paralel olarak da mikro finans ve cinsiyet politikasına ilişkin farklı amaç, anlayış ve politika önceliklerine sahip, her biri kalkınmanın farklı şekilde algılanması neticesinde farklı ve çelişen söylemleri temsil eden üç paradigma öne çıkmaktadır: Finansal kendi sürekliliği-

²² Söz konusu belgelere ilişkin daha fazla bilgi için Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü web sayfasına bakınız: www.ksgm.gov.tr. Aralık 2009.

ni sağlayabilme paradigması, yoksulluğu azaltma paradigması ve feminist güçlendirme paradigması (bkz. Ek 7 Tablo 3.1) (Mayoux, 2006). İlk iki paradigmada kadınlar ve güçlenmeleri bir araç olarak benimsenirken, üçüncü paradigmada güçlendirme asıl amaçtır. Ancak finansal kendi sürekliliğini sağlayabilme ve yoksulluğu azaltma paradigmaları doğrultusunda yürütülen programların da öncelik olarak belirlenmiş ya da amaçlanmış olmasa da güçlendirmenin kimi boyutlarına yol açtığını söylemek mümkündür.

En yaygın paradigma finansal sistemler ya da sürdürülebilirlik yaklaşımı olarak da anılan finansal kendi sürekliliğini sağlayabilme paradigmasıdır. 1990'ların ortalarından itibaren bu yaklaşım pek çok mikrofinans uygulamasında egemen olmuştur. Bu programlarda verimlilik argümanları ile kadınlar hedeflenmektedir: Kadınlar geri ödeme konusunda daha başarılıdır ve kalkınma için yeterince kullanılmayan kaynaklardır. Bu paradigma mikrofinans hizmetlerinin tek başına kadınlara ait olan girişimlerin gelişimini hızlandırıp kadınların kendi gelirleri üzerinde kontrol sahibi olmaları anlamına gelen ekonomik güçlenmeyi sağlayacağını varsamaktadır. Gelir üzerinde artan denetim de refahın ve daha geniş anlamda sosyal, politik ve yasal güçlenmenin artışına katkı sağlar (Mayoux, 2006).

Güçlenme, bu paradigma altında, bireysel ve ekonomik terimlerle tanımlanmaktadır. Bu gelişmelerin toplumsal cinsiyet ilişkilerinde kapsamlı toplumsal ve politik dönüşümler olmaksızın gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Bu yaklaşım yoksulluğun diğer boyutlarına, cinsiyete dayalı tabiiyete ya da yapısal değişikliklere yönelik stratejilere ihtiyaç olmaksızın minimalist ve finansal kendi sürekliliğini sağlayabilme programlarını savunmaktadır.

Yoksulluğu azaltma paradigması kadınların pratik ihtiyaçlarını ele alır. Bunu yaparken de bu ihtiyaçların karşılanmasının ardından kadınların, eşitsizliklerin temeli üzerine düşünmeye başlayacaklarına inanılmaktadır. Amacı yoksulluğu azaltmak ve kurumsal sürdürülebilir toplum kalkınmasıdır. Bu yaklaşımın ana fikri ise kadınlara daha fazla refah getirecek ve hane içindeki statülerini yükseltecek şekilde gelir dalgalanmaları ve krizlere karşı kırılganlığın azaltılmasıdır. Yoksulluğu azaltma yaklaşımı yoksul-

lukla mücadeleye odaklanan bütüncül bir toplum kalkınması programının parçasıdır. Hanelerin refahı ve kadınların güçlenmesinin doğal olarak birbirini etkileyen olgular olduğu varsayılmaktadır (Mayoux, 2006).

Feminist güçlendirme paradigmasında kadınların güçlenmesi kendi içinde bir değerdir. Mayoux'a göre bu paradigma, kadınları cinsiyet konuları etrafında örgütlemeye önem veren tek paradigmadır. Güçlenmenin hem bireysel düzeyde içsel değişim sürecini hem de makro düzeyde örgütlülüğü gerektirdiği düşünülmektedir. Mikrokredinin gelir üzerinde kontrol, üretimdeki cinsiyet rollerinde değişim ve üretim araçları üzerinde artan denetimi içeren kadınların bireysel ekonomik güçlenmelerine yol açacağı farz edilmektedir. Mikrofinans ve mikrofinans programlarında grup katılımı kapsamlı sosyal, politik ve yasal güçlenmenin parçası olarak görülmektedir. Cinsiyete dayalı tabiiyet ise "kadınların tüm yaşamını etkileyen ve pek çok farklı karşılıklı olarak birbirini destekleyen düzeylere işlemiş karmaşık, çok boyutlu ve yayılcı bir süreç" olarak düşünülmektedir (Mayoux, 1999; 2006).

Buna göre mikrokredinin amacı kadınları ekonomik ve sosyal olarak güçlendirmektir. Kadınların krediye erişimini sağlamak yoksulluğun azaltılması ve kadınların güçlenmesinin bir önkoşulu olarak görülmektedir (Mayoux, 1999). Krediler kadınların iş kurma ve işlerini geliştirmelerini sağlama yoluyla kadınların istihdamını mümkün kılar, kadınlar banka sistemini tanırlar ve üretici faaliyetleri formel finansal sisteme entegre olur. Ayrıca krediler, girişimcileri kredi başvurusu yapma gibi önemli kararlar alma ve ürettikleri mal ve hizmetleri geliştirmeye yöneltir (Simojoki, 2003).

Mikrokredinin, kadınları, ekonomik rollerini güçlendirme; gelirlerini, aile bütçesine katkı yapma becerilerini, istihdam ve üretkenliklerini artırma; aileden bağımsız olarak kimliklerini oluşturma ve kamusal alanda deneyim ve özgüven sağlama yoluyla güçlendirdiği savunulmaktadır (Sinha 1998, Hashemi et al. 1996: 635-653).

Bir amaç olarak kadınların güçlenmesini benimseyen ve feminist güçlendirme paradigmasını savunanlara göre kadınların güçlendirilmesi resmi toplumsal cinsiyet politika ve programlarının retoriğinde bir amaç olarak belirtile de uygulamada finansal sürdürülebilirlik ve/veya yoksulluğu azaltma konuları tarafından kapsamakta, araştırmakta ve marji-

nalize edilmektedir. Bunun yanında güçlenmenin yalnızca girişimcilik ve bireysel özgüven anlamında ele alınması, kullanılan aracın yalnızca ekonomik müdahale olması ve kadınların yaşamlarını mikro ve makro düzeylerde etkileyen ikincilleştirici ve eşitsiz yapıları değiştirme gerekliliğinin dikkate alınmaması da sorgulanmaktadır (Oxaal and Baden, 1997).

Sonuç olarak, mikrokredi güçlenmeye yol açabilir ve hem pratik hem de stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarını karşılayabilir. Pratik faydası kadınların gelir getirici faaliyetlerinin verimliliğini artırarak ve işyükünü azaltarak daha çok para kazanma fırsatıdır. Stratejik kazanç ise üretim araçlarının denetimine erişimdir (Simojoki, 2003). Ancak stratejik ihtiyaçları tam olarak karşılayabilmek için bir programın cinsiyete dayalı işbölümünü ve yapısal tabiiyeti de sorgulaması gerektiği savunulmaktadır (Friedmann, 1992). Bunun için de güçlenme sürecinin içine yalnızca kişiler değil, kurumların ve kurumsal yapıların da dahil olması gerekliliğini akılda tutmak gerekmektedir (Oxaal and Baden, 1997). Kadınların yalnızca mikro düzeydeki sorunlarını çözenin yanında makro düzeyde yapıları değiştirmek için de güçlendirmenin bir amaç olarak benimsenmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

3.3. Mikrokredi ve Güçlenme Üzerine Bazı Araştırmalar

Güçlenme süreci kültürden kültüre değişim gösterse de pek çok değişiklik çeşitli kültürlerde güçlenmeye uygun olarak değerlendirilmektedir. Bu değişikliklerin bazıları karar almaya artan oranda katılım, kadınların ailede ve toplumda daha eşitlikçi konumu, politik güç ve haklarda artış ve artan özsaygıdır. Mikrokredi kuruluşlarının çoğu güçlenmeye dair kişisel anlatılara dayalı kanıtları paylaşırsa da çok azı programlarının güçlenmeye etkisi üzerine çalışmıştır. Mevcut bilgi ve kanıtlar, başarılar kadar sınırlılıkların da olduğu karmaşık bir çerçeve sunmaktadır.

İşe Etkisi

Başarılı bir iş yürütmenin yalnızca kadınların refahına değil güçlenmeye de etkisi vardır. Gana'da Sinapi Aba Trust (SAT) programı üzerine yapılan bir araştırmada mikrokredi yoluyla kadınların yürüttükleri işlerin daha başarılı hale geldiği gösterilmektedir. Bu araştırmaya göre kredi alan kadınların sermayelerinde artış, satıcılar ve müşterilerle ilişkilerde geliş-

me, daha stratejik planlama ve fiyatlandırma ve daha karlı üretime yönelik ürün çeşitlendirme ve genişletme yoluyla başarının yakalandığı tespit edilmiştir (Cheston and Kuhn, 2002).

Öncelikle sermayenin artışı piyasada daha fazla güç ve prestije neden olmuştur. Görüşülen kadınların yarısı kredi ile satıcılara bağımlılığını azaldığını, diğer yarısı ise daha fazla hammadde alabildiklerini belirtmiştir. Kadınların % 42,9'u doğrudan toptancı ve üreticilerden mal alabildiklerini ifade etmiştir (Cheston and Kuhn, 2002). Tüm bu bilgiler sermayede bir artışın kadınların daha fazla seçeneğe sahip olmasına ve işleri üzerindeki kontrollerinin artmasına neden olduğunun göstergeleridir.

Bunun yanında programda yer alan kadınlar satıcı ve müşterileriyle ilişkilerini güçlendirme ve işlerini geliştirmeye yönelik güvenilirlik ve sorumluluk konusunda bir itibar kazandıklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda kadınların % 93'ü topluluklarından daha fazla saygı görüp kabullenildiklerini hissettiklerini ifade etmiştir (Cheston and Kuhn, 2002). Dolayısıyla saygı kazanan kadınların topluluk ve hane içi ilişkileri etkileme kapasitelerinin artarak güçlenmeye yol açabileceği söylenebilir.

Karar Almaya Etkisi

Kadınların yaşamlarını ve geleceklerini etkileyen kararlara etki edebilmeleri ya da bu kararları alabilmeleri güçlenmenin temel bileşenlerinden biri olarak görülmektedir. Ancak ne tür kararların ya da ne dereceye kadar etkilemenin güçlenme olarak değerlendirilebileceği pek net değildir.

Zorluklara rağmen bazı kuruluşlar mikrokredinin kadınların karar almalarına etkisini değerlendirmenin yollarını bulmaktadır. Örneğin Nepal'deki Kadınların Güçlendirilmesi Programı, programdaki kadınların % 68'inin aile planlaması, çocukların evliliği, mal alma ve satma ile kızlarını okula gönderme konularında karar alma rollerinde bir artış yaşandığını gösteren bir araştırma yürütmüştür (Ashe and Parrott, 2001). Kendi Kendine Yeterek Kalkınma Merkezi (CSD) de kadınların gıda gibi gerekli maddelere yönelik küçük harcamaları tek başlarına yapabildiklerini söylemektedir. Ancak daha büyük ve kişisel harcamalar her zaman kocanın rızasını gerektirmekte, dolayısıyla bu alanda güçlenmeye ilişkin tamamlanmamış bir ilerleme gözlenmektedir. Filipinler'de yürütülen bir araştır-

mada ise hane bütçesinin asıl yöneticisi olduğunu belirten kadın oranı programa dahil olduktan sonra % 33'ten % 51'e yükselmiştir. Benzer şekilde işletmelerinin paralarını yöneten kadınların oranı neredeyse iki katına (% 44'ten % 87'ye) çıkmıştır (Cheston and Kuhn, 2002).

Simeen Mahmud'un (2003: 577-605) yaptığı araştırmaya²³ göre ise mikrokredi programının yürütüldüğü köylerdeki kadınlar mikrokrediden faydalanmayan köydekilere göre gıda harcamaları, ekin harcamaları ve çocukların okul harcamaları konusunda karar almada daha aktif olarak yer almaktadırlar. Bir başka araştırmada²⁴ da harcamaların büyüklüğüne göre kadınların karar almaya katılımının değişiklik gösterdiği, küçük harcamaları kadınların tek başına yaptığı; ancak büyük harcamaları kocalara danışmadan yapmadıkları, hatta ancak kocalarının kararıyla yaptıkları sonucu ortaya koyulmuştur (Pitt et al., 2003).

Ruanda'da bir program kapsamında kredi kullanıcısı 13 kadınla yapılan derinlemesine görüşmelerin bulguları ise şunlardır: Tek başına karar alma ya da alınan kararlara etki edebilme düzeylerinde artış olduğunu belirten kadın oranı, kararlar işle ilgili olduğunda % 54, hane içi ve topluluk düzeyinde % 38'dir (Cheston and Kuhn, 2002).

Pek çok mikrokredi kuruluşu programlarının en doğrudan etkisi olarak kadınların krediyi kullanma ve işiyle ilgili kararları alabilmesine odaklanmıştır. Nepal'deki Nirdhan Utthan Bankası kadın müşterilerinin çoğunun işle ilgili kararları eşleriyle aldıklarını, bunun bir ilerleme göstergesi olduğunu; çünkü önceden bu kararları erkeklerin tek başına aldığını ifade etmektedir (Cheston and Kuhn, 2002). Bangladeş'teki Küçük İşletme Geliştirme Programı (SEDP) çalışmasında Kabeer (1998), kadınların aldıkları krediyi kontrol edip kendi işleri için kullanabildiğinde güçlenme ve refahın faydalarının artmasının yanında yalnızca kredi şeklinde haneye finansal kaynak sağlamanın bile kadınlara bazı faydalar sağladığını bulgulamıştır.

23 Araştırma 1998 yılında Bangladeş kırsalında mikrokredi programının yürütüldüğü 80 köy ve yürütülmediği 11 köyde 2.000 haneyle görüşülerek yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mahmud, 2003: 577-605.

24 Araştırma 1998-99 yıllarında, 2.074 kişiyle (kredi kullanan ve kullanmayan, kadın ve erkek) Bangladeş'te yapılmıştır.

Özgüvene Etkisi

Özgüven, güçlenmenin saptanmasında en önemli alanlardan biridir ve aynı zamanda da ölçülmesi ya da değerlendirilmesi en zor olanlardan-
dır. Özgüven hem kadınların becerilerine ilişkin algıları hem de becerile-
rinin gerçekteki düzeyi ile ilgili karmaşık bir kavramdır. Kabeer'in (2001)
kadınların amaçlarını belirleme, onlara ulaşma ve kendi içlerinde hisset-
tikleri güçle ilgili olan eylemlilik kavramıyla bağlantılıdır. Jeffrey Ashe ve
Lisa Parrott'un (2001) Nepal Kadınların Güçlendirilmesi Projesi kapsa-
mında yürüttükleri çalışmada özgüven artışı ve etki alanının genişleme-
si hususları 200 örneklemlilik grup tarafından ifade edilen en önemli değ-
işimlerdir. Ruanda'daki programın da güçlenmeye en büyük etkisinin öz-
saygı hususunda olduğu tespit edilmiş, kadınların % 69'u özsaygılarının
arttığını ifade etmiştir. Özsaygı ve özgüven, bilgiyle de yakından ilişkilidir.
Aynı programdaki kadınların % 54'ü kendilerini ve ailelerini etkileyen
konularda bilgi düzeylerinin arttığını, % 38'i ise işe dair bilgilerinin arttı-
ğını belirtmiştir (Cheston and Kuhn, 2002).

Bir başka araştırmada da mikrokredi vasıtasıyla diğer erkeklerle ve yet-
kili insanlarla ilişkide bulunmanın kadınların özgüvenlerini arttırdığı ve
topluluk önünde konuşmayı öğrenmelerine yardımcı olduğu belirlenmiş-
tir. Hatta kadınların, toplantıların yapıldığı grup ve merkezlerde liderlik
rolü üstlenmeye başladıkları bulgulanmıştır. Kendine güvenin sonuçla-
rından birinin de artık kadınların eşlerinin kendilerini terk etmelerinden
korkmamaları olduğu ifade edilmiştir (Develtere and Huybrechts, 2002).

Hane İçinde Kadınların Statüsü ve Cinsiyet İlişkilerine Etkisi

Krediye erişim ve gelir getirici faaliyetler yürütmenin kadınların hane
içinde pazarlık gücünü arttırarak daha fazla sayıda stratejik kararda ka-
dınların etkisini genişlettiği düşünülmektedir. Özellikle yoksul toplumlar-
da erkeklerin hane içinde kadınları baskı altında tutması daha yaygın-
dır. Kabeer'in (1999) belirttiği şekliyle, "Pek çok feminist, yoksul erkekle-
rin de kamusal alanda kaynaklara erişimde en az yoksul kadınlar kadar
güçsüz olduğunu düşünür. Ancak erkekler ailenin patriyarkal yapısı içe-
risinde hala ayrıcalıklı konumdadır".

Her ne kadar kredi ve kadınların gelir getirici bir faaliyet yürütmesi neti-
cesinde erkekler, eşlerinin bu yeni rolüne alışmakta zorlansalar da görü-

şülen çoğu kadın eşleri ve aileleriyle ilişkilerinin daha iyi olduğunu bildirmiştir. Ancak hane içindeki cinsiyet ilişkilerinde değişime dair kanıtlar sınırlıdır. Örneğin, kadınlar program kapsamında düzenlenen toplantılara katıldığında eşler ve çocuklar ev işlerine yardım etse de kredi sonrasında kadınların işyükü artmıştır. Nepal’de yürütülen araştırma da kadınların ekonomik rollerinin borçları takip etmek ve masrafları karşılamak için hane bütçesine katkıyla sınırlı olmaya devam ettiğini, hanelerin çoğunda ev içi cinsiyet ilişkilerinde önemli bir değişim yaşanmadığını ortaya koymuştur (Cheston and Kuhn, 2002).

Aile İlişkileri ve Aile İçi Şiddete Etkisi

Kadınların mikrokredi almalarının aile içi şiddette artışa yol açtığını söyleyen kimi araştırmalar olsa da²⁵ çoğunlukla bunun tersi bir deneyimin olduğu ifade edilmektedir. Buna dair endişeler kadınların cinsiyet normlarını zorlamaları ve haklarını savunmalarının bir sonucu olarak geri tepme etkisinin olabileceği üzerine kuruludur. Mikrokredi programları kadınların ekonomik özerkliğini güçlendirip geleneksel olmayan işlerle uğraşmalarına yol açabilir. Bazı durumlarda kendilerini ve görüşlerini savunmaya başlayan kadınlar, otoritelerinin tehdit altında olduğunu hissedilen eşlerinin öfkesine maruz kalmaktadır (Cheston and Kuhn, 2002). Rahman’ın yaptığı araştırmada görüştüğü kadınların % 18’i aile içi şiddetin azaldığını söylerken, % 70’i hane içinde şiddetin ve agresif davranışların arttığını ifade etmiştir.²⁶

Ancak şimdiye kadarki deneyimler gösteriyor ki mikrokredi programına katılım aile ilişkilerini güçlendiriyor ve geliştiriyor. Pek çok araştırmacı ev daha rahat bir yer olduğu ve ailenin her bir üyesi becerisiyle aileye katkı sağlama konusunda kendini rahat hissettiğinde aile ilişkilerinin güçlenebileceğini bulgulamıştır. Kabeer’in (1998) Bangladeş’teki çalışması da kadınların haneye katkıları ve kötü muamelenin azalması arasında doğrudan nedensel bir bağ kurduklarını göstermiştir. Ayrıca Kabeer aynı çalışmasında aile içi şiddet yaşayan pek çok kadının kişisel ya da hane nin tüketimine yönelik tek başına küçük miktarlarda harcama yapabilme, öncesine kıyasla sınırlı da olsa bir hareket özgürlüğüne sahip olma gibi

25 Bkz. Goetz and Sen Gupta, 1996: 45–63.

26 Bu artışın nedenlerinden biri olarak krediyi alan kadın olmasına rağmen, erkeğin krediye el koyması ve geri ödemeyi yapmak istememesi neticesinde ortaya çıkan tartışmalar gösterilmektedir (Rahman, 1999: 67-82).

yollarla kocalarına mümkün olduğu kadar az bağımlı olabilecekleri özerk alanlar oluşturabildiklerini ortaya koymuştur (Kabeer, 1998).

Kadınların Topluluğa Katılımına ve Topluluktaki Statüsüne Etkisi

Pek çok mikrokredi programı kadınların topluluklarındaki statülerinde gelişmeler gözlemlemiştir. Haneye ya da topluluğa finansal katkı sağlamak kadınların görüşlerine daha fazla meşruiyet ve değer kazandırır, onlara daha fazla yetki sağlar. Dünyanın pek çok yerinde mikrokredi üzerine yürütülen çalışmalar kadınların mikrokrediye katılmadan öncekine göre aile ve topluluklarından -özellikle de erkeklerden- daha fazla saygı gördüklerini bulgulamıştır.

Örneğin CSD programında kadınların kendilerine ait bir merkezleri vardır. Bu merkezler birlikteliklerinin, güçlerinin ve topluluğa olumlu katkılarının bir sembolüdür ve kadınlar için de bir gurur kaynağıdır (Cheston and Kuhn, 2002). Bu programda kadınların ekonomik rollerine ilişkin algı da yavaş yavaş değişmektedir. Kadınlar geleneksel olarak hafife alınan işleri için artık saygı görmektedir. Artan ekonomik rolleri de ekonomik kapasitelerini ispat etmelerini sağlayarak toplumdaki konumlarını yükseltmektedir. Ekonomik rollerinin öneminin farkına varılması ise kadınların bazılarında, faaliyetlerini evlerine hapseden muhafazakar kimi uygulamalardan kopmaları konusunda da güven vermiştir.

Kadınların belli ölçüde saygı kazanmasına karşın CSD araştırması özellikle hane içindeki geleneksel cinsiyet ilişkileri ile toplumsal rol ve normlarda büyük bir değişiklik olmadığını söylemektedir. Kadınların hareketliliği artmıştır; ancak bu hareketlilik sadece gelir getirici faaliyetlerine ilişkindir (Cheston and Kuhn, 2002). Bangladeş'te yapılan bir araştırma da bunu destekler niteliktedir. Mikrokredi programlarına üye kadınların borçları ödemek ya da toplantılara katılmak için dahi olsa şehir merkezine indikleri, dolayısıyla hareketliliklerinde bir artış yaşandığı bulgulanmıştır (Develtere and Huybrechts, 2002). Hareketliliğe ilişkin sonuçların olduğu başka bir araştırmada ise kadınların % 75'i yalnız başlarına market, banka, sağlık merkezi gibi yerlere gitmediklerini; % 9'u köyden hiç dışarı çıkmadıklarını; % 82'si ise kocalarının izni olmadan kendi ailelerini bile ziyaret etmediklerini söylemişlerdir (Pitt et al., 2003).

Ancak pek çok program kadınları toplumsal değişim sağlama ya da grup olarak topluluk sorunlarını çözme etrafında örgütlenmeye teşvik etmektedir. Bunun yanında günlük bakım ve sosyal etkinlikler de düzenlenmektedirler. Bu etkinliklerin kendisi de önemli birer deneyimdir; çünkü pek çok kadın için yerel otoritelerle ilişkiye geçmede bir ilk olmaktadır (Ches-ton and Kuhn, 2002).

Kadınların Politik Güçlenmesine Etkisi

Politik güçlenme pek çok mikrokredi programının oldukça nadir gerçekleşen bir sonucudur. Mikrokredi programları kadınların politikaya etkili katılımı için gerekli becerilerini bireysel olarak geliştirmeye yönelik hizmetler sunsa da pek az kuruluş açık bir biçimde politik eylemlilik için uğraşmakta ya da programlarını kolektif eylemi besleyecek şekilde yapılandırmaktadır. Yine de pek çok örnek, kadınların kredi merkezleri ya da gruplarına katılımının siyasi partiler, süreçler ve etkileme kanallarına dair bilgilerini arttırdığını göstermektedir.

Bangladeş'te uygulanan BRAC²⁷ gibi bazı programlar politik ve toplumsal farkındalık yaratma amacına yönelik spesifik eğitim programları yürütmektedir. Grameen Bank ve BRAC mikrokredi kuruluşlarının katılım açısından güçlendirici etkilerini karşılaştıran bir araştırmada Hashemi, Schuler ve Riley (1996: 635-653) BRAC'ta katılımın Grameen'e kıyasla politik kampanyalar ve eylemlere katılıma daha güçlü bir etkisinin olduğunu bulmuştur. Onlara göre bu sonuç "BRAC'ın üyelerine köylerinin dışına çıkabilme şansı tanıyan eğitim programlarına katılım konusunda daha fazla fırsat sunması ve toplumsal ve politik konularda farkındalık yaratmaya daha fazla vurgu yapmasından kaynaklanıyor olabilir" (Hashemi et al., 1996: 635-653).

Hindistan'daki Çalışan Kadınlar Forumu (WWF)²⁸ gibi programlar ise politik olarak oldukça aktiftir. WWF'nin sendika ve savunuculuk kolları ve kredi programı vardır, çok sayıda kadını kadın hakları ve fırsatlarını destekleyen politik ve yasal değişiklikler için bir araya getirme başarıları göstermiştir.

27 Ayrıntılı bilgi için bkz. www.brac.net. Aralık 2009.

28 Ayrıntılı bilgi için bkz. www.workingwomensforum.org. Aralık 2009.

Kadınların hakları ya da politik katılım konusunda açık olarak çalışmasalar dahi programların politik ve yasal güçlenmeye bazı etkileri olmaktadır. Kadınların bilgi ve özgüvenlerine katkı yapmak ve sosyal ağlarını genişletmek yoluyla pek çok mikrokredi programı kadınların formel siyasete etkili ve başarılı katılımı ile yaşamlarını etkileyen karar ve politikaları enformel olarak etkileyebilmek için ihtiyaç duydukları araçları ve becerileri vermektedir.

MkNelly ve McCord'un (2001) Bolivya'da yürüttükleri bir araştırmada kredi alanların kamu görevliliği için aday olmaya ya da topluluk yönetiminin bir üyesi olmaya daha istekli oldukları gözlenmiştir. Kamu görevine adaylık, kadınların özgüveni, etkililiği, toplumun kadınlara saygısı ve politik güçlenmenin iyi bir göstergesi olabilir; ancak, adaylığı etkileyen daha geniş politik koşulları bilmek de önemlidir. Örneğin Nepal'de CSD programından 96 kadın köy ve ilçe kalkınma komitelerine seçilmiştir; ancak yapılan araştırma, seçildikten sonra kadınların kararlar üzerinde önemli etkilerinin olmadığını ortaya koymaktadır.²⁹

3.3.1. Mikrokredi Programlarının Kadınlara Olumsuz Etkileri ve Güçlendirmede Sınırlılıkları

Kadınlar ve erkekler kredi kullandıklarında borcun yanında onun tüm stresi ve sorumluluğunu da içerecek şekilde risk alırlar. Mikrokredi programları üzerine yürütülen bazı araştırmalar, programların kadınlar üzerindeki potansiyel olumsuz etkileri hakkında yerinde bazı kaygılar dile getirmişlerdir. Bunlardan en sık sözü edilen, geri ödeme sorumluluğunu taşıyan stres yaşayan kadınların kocaları ya da diğer aile üyelerinin kredinin denetimini eline almasıdır.³⁰ Goetz ve Sen Gupta'nın (1996: 45-63) çalışmasına göre alınan krediler büyük oranda erkek akrabalar tarafından kullanılmıştır. Yüksek geri ödeme oranları ise kadınların iyi yatırım yaptıkları ya da kredi yoluyla güçlendiklerinin bir işareti olarak değerlendirilemez. Hatta erkekler krediyi alıp kötü bir yatırım yaptıkları durumda kadınların konumu kredi öncesine göre daha da kötüleşmiştir; çünkü

29 Nepal ve Hindistan gibi ülkelerde siyasi partilerin kadın kotasını doldurmaları zorunludur, dolayısıyla kadınların seçilmiş olması kesin olarak güçlenmenin bir göstergesi ya da programın etkisi olarak değerlendirilemez. Ancak kadınların politik güçlenmesine doğru bir adım olarak yorumlanabilir.

30 Bu olgu çoğunlukla Bangladeş'te çalışılmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için Goetz and Sen Gupta 1996: 45-63, Rahman 1999: 67-82, Kabeer 1998.

kadınlar tüketim ya da tasarruf için harcayacakları paralar ile erkeklerin kullandığı kredi borcunu ödemek durumunda kalmaktadırlar (Goetz and Sen Gupta, 1996: 45-63).

Pitt ve diğerlerinin (2003) yaptığı çalışmada kadınların küçük krediler alması durumunda kocaların % 78'i alınan parayı kendi işleri için kullandıklarını söylemiş, gelir getirici faaliyetler için kredi alan kadınların ise yalnızca % 5'i para üzerinde tam kontrolleri olduğunu ifade etmiştir. Kadınların % 56'sı kredinin kontrolünü kocalarıyla paylaştıklarını, % 38'i ise kocalarının tek başına kontrol ettiğini belirtmiştir (Pitt et al., 2003).

Başka çalışmalar ise mikrokredi programlarının kadınların ekonomik refahı ya da güçlenmesinde sürekli değişimi sağlamada başarılarını sorgulamıştır.³¹ Linda Mayoux (2002) gibi bazı araştırmacılar da daha geniş toplumsal ve ekonomik bağlamlardaki cinsiyet eşitsizliklerinde değişim olmadığı sürece mikrokredi programlarının kadınların güçlenmesine ancak sınırlı etkileri olacağını savunmuştur. Bu sınırlılıkların ışığında Mayoux, kuruluşların, kadınların güçlenmesini, amaç, hedef, uygulama ve ürün tasarımlarının parçası haline getirmelerini önermektedir. Daha önce tartışılan aile içi şiddete ek olarak en çok ifade edilen kaygılar mikrokredi faaliyetlerinin kadınlara getirdiği yükte artış, cinsiyet eşitsizlikle mücadele yerine onların pekiştirilmesi ve annelerine işlerinde yardımcı olmak için çocukların okuldan alınma ihtimalleri şeklinde dile getirilmektedir.

Zaman Kullanımına Etkisi

Mikrokredi programları kadınların zaman kullanımını iki yolla etkileyebilir: Toplantı zamanları ve genişleyen işletme faaliyetleri. Pek çok yoksul kadın için zaman değerli ve az olmasına rağmen çoğu kadının finansal hizmetlere erişebilmeleri için de tek kaynaktır. Hizmetlerin maliyet-etkili bir biçimde yürütülebilmesinde zaman önemli bir faktördür. Ancak mikrokredi kuruluşlarının kadınların geleneksel sorumluluklarını azaltmak yönünde hiçbir eylemde bulunmadan zaman alan toplantılar ve gelir getirici faaliyetler yoluyla kadınların işyüklerini arttırdıklarına dair kaygılar mevcuttur.

31 Bkz. Goetz and Sen Gupta 1996: 45-63, Rahman 1999: 67-82.

Pek çok kadın borçları sonucunda işyüklerinin arttığını belirtmektedir. Çok fazla iş nedeniyle hastalık ve bitkinlikten yakınan kadınların olduğu bildirilmektedir. Diğer yandan kadınlar ekstra işten mutlu olduklarını da belirtmiş, bunu da gelir kazanmaları sonucunda deneyimledikleri saygı, kişisel tatmin ve yükselen yaşam standartlarına bağlamışlardır. Naila Kabeer (1998), çalışmasında, işyükünde artış yaşayan kadınların çoğunun mutlu olduğunu ve elde ettikleri faydaların zararlardan ağır bastığını hissettiklerini bulgulamıştır.

Bazı çalışmalar diğer aile üyelerinin hem iş hem de ev içi sorumluluklara katılımlarında önemli miktarda artış olduğunu ortaya koymuştur. Filipinler'de yapılan bir araştırma, yürüttükleri işlerde kızlarından yardım alan kadın oranının % 88 olduğunu göstermiştir. Şaşırtıcı şekilde daha fazla erkek çocuk, annelerinin programlara katılımından sonra ev işlerine yardım etmeye başlamıştır (Cheston and Kuhn, 2002). Bu bulgular mikrokredinin yalnızca kadınlar değil, çocuklar üzerindeki etkilerinin de değerlendirilmesinin önemli olduğunu göstermektedir.

Mikrokredinin zaman kullanımına etkisinin de değerlendirildiği başka bir çalışmanın sonuçları ise şöyledir: Kredi kullanan kadınlar ev içinde daha az zaman geçirmekte, gelir kazanmaya yönelik harcadıkları zamanda artış yaşanmakta, çocukların bakımına yönelik zamanda ise kredi sonrasında bir azalış ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kadınların mikrokrediyile işyükleri artmakta; ancak zamanın harcandığı işlerin oransal dağılımı kredi kullanmayanlara kıyasla değişiklik göstermektedir (Mahmud, 2003: 577-605).

Mikrokredinin kadınların ne kadar zamanını aldığı her bireyin durumuna bağlı olarak değişmektedir; ancak kuruluşlar programlarının kadınların zamanlarını etkilediğinin, hatta bu etkinin her zaman olumlu yönde olmadığını farkında olmalıdırlar. Bu çerçevede de kadınların iş ve özel yaşamlarında makul ve sürdürülebilir bir denge sağlamalarında onlara destek sağlama yönünde hazırlıklı olmalıdırlar.

Geri Ödeme Baskısı

Mikrokredinin destekleyicileri, dayanışma gruplarının toplulukların sosyal sermayesini -sahip olunan harekete geçme enerjisini- oluşturmaya

yardım ettiğini iddia etmektedirler. Ancak başka araştırmacı ve kalkınma uzmanları ise geri ödemeyi garantilemek için mevcut sosyal sermayeyi kullanarak mikrokredi kuruluşlarının topluluk yaşamında yeni stres ve baskılara yol açacağı ve önemli destek ilişkilerine zarar vereceği hususunda endişelenmektedir. Geri ödeme oranlarının yüksek oluşunun, kredi alanların alternatiflerinin olmayışı ve güçsüzlüklerinden kaynaklandığını gözlemlemiştir. Mikrokredinin, kadınların risk-yönetimi stratejilerinde önemli bir rol oynadığı ve krediye erişim devamlılığının geri ödeme için önemli bir neden olduğu belgelenmiştir (Wright et al., 2002). Bu bağlamda geri ödeme motivasyonları formel finansal piyasalardan biraz daha farklıdır. Hiç kimse gelecekte finansmana erişimlerini etkileyecek kötü bir kredi notuna sahip olmak istemez. Ancak fark şudur ki yoksul kadınların çok daha az seçenekleri vardır ve bu nedenle de geri ödeme çabaları çok daha fazladır. Mikrokredi kuruluşları kadınların güçsüz durumlarında onlarla çalışmak için geliştirilmiştir; ancak kuruluşların kadınların ve toplumların güçlendiği ve daha fazla seçeneklerinin olduğu ihtimaline yönelik de hazırlanmaları gereklidir (Cheston and Kuhn, 2002).

Kadınların Geleneksel Rollerini Pekiştirmeye Etkisi

Bazı eleştiriler mikrokredi programlarının kadınların geleneksel rollerini daha iyi gerçekleştirmeleri yönünde yapılandırıldığını öne sürmektedir. Kadınların krediye erişiminden ailelerinin fayda sağlamasına vurgu yaparak ve geleneksel rollerine ilişmeden gelir kazanmalarına yardım ederek, mikrokredi kuruluşlarının geleneksel cinsiyet rolleri ve ilişkilerini değiştirmek yerine onları teşvik edebilecekleri öne sürülmektedir. Kadınların pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarının geleneksel rolleri, sorumlulukları ve toplumsal yapılarla yakından ilişkili olduğu gerçeği, kısa vadede kadınların pratik ihtiyaçlarını karşılamak ve uzun dönemli stratejik dönüşümü sağlamak arasındaki gerilime katkı sunmaktadır (Cheston and Kuhn, 2002).

Yine de kadınların pratik ihtiyaçlarını karşılama ve geleneksel rollerinde etkililiklerini artırma yoluyla mikrokredi programları, kadınların sonradan güven artışına yol açabilecek şekilde saygı kazanmalarına ve geleneksel rolleri içinde daha fazla şey elde etmelerine yardım edebilir. Kadınların gelir getirici bir faaliyette bulunma yönünde becerilerini geliştirmek,

güçlenmeyi sağlamak için yeterli olmasa da gerekli bir önkoşul olabilir. Kadınların etkili olma ve finansal güvence hislerini güçlendirmek, karşılaştıkları sosyal adaletsizlikler ve ayrımcı sistemlerle mücadele etme beceri ve isteklerine kesinlikle katkı sağlayacaktır. Tunus'taki ENDA Inter-Arabe deneyiminde, kadınların gelir getirici bir faaliyette bulunmalarına yol açan nedenler çoğunlukla boşanma ya da para kazanan kişinin ölümü veya hastalığı gibi ekonomik krizler olmuştur. ENDA Inter-Arabe güçlenmenin diğer türleri için gelir kazanma ve bunun denetimini elde etmenin bir başlangıç noktası olduğunu ortaya koymaktadır. “Finansal özerklik beraberinde saygınlığı getiriyor. Kadınların karar alma ve kararları etkileme konusunda yeni edindikleri bilgi ve kapasite özgüven geliştirmelerini sağlıyor” (Hamida, 2000). Program yoluyla bilgiye artan erişimleri özgüven ve saygınlıkla birleşerek pek çok ENDA Inter-Arabe kadın kredi kullanıcısının halka açık toplantılara gitme, siyasi partilere katılma ve toplulukta liderlik rolleri alma yoluyla bir sonraki adımı atmaya istekli ve yetenekli hale geldiği belirtilmiştir.

Sonuç olarak mikrokredi pek çok farklı şekilde kadınları güçlendirmeye yardımcı olsa da güçlenme tüm kadınlar için otomatik olarak gerçekleşen bir sonuç değildir. Bu çerçevede kadınların güçlenmesinde mikrokredi programlarının oynadığı role daha yakından bir bakış olumlu ve olumsuz sonuçların nedenlerini anlamamızı ve olumlu olanları arttırıp, olumsuz sonuçlar ve riskleri minimize edebilecek programlar geliştirmemizi sağlayacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. MİKROKREDİ KULLANAN KADINLARIN ANLATILARIYLA MİKROKREDİ DENEYİMLERİ

Bu bölümde öncelikle Mersin İl Özel İdaresi'nin yürüttüğü Yoksullar İçin Mikro Kredi Projesi (YİMİK) ve Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı'nın Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi uygulamalarına ilişkin bilgiler verilecek, ardından ise bu iki uygulamadan faydalanan kadınlarla yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular sunulacaktır.

4.1. Yoksullar İçin Mikro Kredi Projesi (YİMİK)

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nun 6/a maddesi gereğince İl Özel İdarelerinin yapmakla görevli ve sorumlu oldukları hizmetlerden biri de yoksullara mikrokredi verilmesidir.³² Bu çerçevede Mersin İl Özel İdaresi'nin mali desteği ve İçel El Sanatları ve Eğitim Vakfı'nın (İÇEV) ortaklığı ile yürütülen Yoksullar İçin Mikro Kredi Projesi (YİMİK) 2007 yılı Haziran ayında başlamış olup Ekim 2009 itibarıyla Mersin Merkez ve 4 ilçede (Erdemli, Mut, Çamlıyayla ve Gülnar) toplam 624 kadın³³ krediden faydalanmıştır.³⁴

İl Özel İdaresi tarafından Proje'nin kullanımına tahsis edilmiş bir Mikro Kredi Uygulama Merkezi bulunmaktadır. Merkez pek çok farklı amaç için kullanılmaktadır. İlk olarak Proje personeli³⁵ çalışmalarını buradan yürütmektedir. Beceri ve farkındalık kazandırmaya yönelik çeşitli kurslar düzenlenmektedir. Hamile kadınlara yönelik eğitimlerin verildiği Gebe Eği-

32 İl Özel İdaresi Kanunu Madde 6 - İl özel idaresi mahallî müşterek nitelikte olmak şartıyla;

a) Sağlık, Gençlik ve spor, tarım, sanayi ve ticaret; (Ek ibare: 01/07/2006 – 5538 S.K/26/a.mad) Belediye sınırları il sınırı olan Büyükşehir Belediyeleri hariç ilin çevre düzeni plânı, bayındırlık ve iskân, toprağın korunması, erozyonun önlenmesi, kültür, sanat, turizm, sosyal hizmet ve yardımlar, **yoksullara mikro kredi verilmesi**, çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları; ilk ve orta öğretim kurumlarının arsa temini, binalarının yapım, bakım ve onarımı ile diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına ilişkin hizmetleri il sınırları içinde...yapmakla görevli ve yetkilidir.

33 624 kadından 69'u ikinci kez, 3'ü ise üçüncü kez kredi kullanmıştır.

34 Mikro Kredi Projesi'nde geri dönüşümlü olarak Mersin İl Özel İdaresi'nden 2007 yılında 129.000 TL, 2008 yılında 216.000 TL, 2009 yılı Ekim ayı itibarıyla 239.000 TL; İÇEV kaynaklarından ise 2008 yılında 31.000 TL ve 2009 yılı Ekim ayı itibarıyla 9.000 TL olmak üzere toplam 624.000 TL kullanılmıştır.

35 Projede, koordinasyonu sağlayan İl Özel İdare İnsan Kaynakları Daire Başkanı ve aynı zamanda İÇEV başkanı olan kişi dışında 6 personel çalışmaktadır: 1 muhasebeci, 1 saha görevlisi, 1 şube müdürü ve aynı zamanda saha görevlisi, 1 bahçıvan ve 2 temizlik görevlisi.

tim Merkezi de burada yer almakta ve son olarak, kredi alan kadınlarca üretilen malların Merkez'de depolanması ve sergilenmesi sağlanmaktadır.

Proje'de, mikrokredinin “sorumluluğu, özgüveni ve mali açıdan kendine yeterliliği artıran ve kişilerin kendi problemlerini çözme yetenekleri olduğunu gösteren metodolojileri kullandığından sürdürülebilir sosyal ve iktisadi ilerleme için önemli bir araç” olduğu düşünülmektedir. Amaçlanan ise “yoksul kadınların kendilerini ve ailelerini kısa sürede kalkındıracak bir iş kurmalarını sağlamak üzere geri ödeyebilecekleri miktarlarda küçük borçlar vererek hibe anlayışından uzak şekilde onların kendi işlerini kurmalarını teşvik ederek harekete geçirmek”tir (YİMİK, 2008). Dolayısıyla Proje'nin amaçlarından biri yoksullukla mücadele iken bir diğerinin güçlendirmek olduğu ifade edilmektedir. Güçlendirmenin ise ekonomik boyutunun yanında özgüven geliştirmek yoluyla psikolojik yanı da hesaba katılmaktadır.

Hedef grup olarak kadınların seçilmesi ise şu şekilde gerekçelendirilmiştir: “Açlık ve yoksulluk kadınları daha çok ilgilendirmektedir. Kadınlar açlık ve yoksulluğu erkeklerden daha yoğun yaşarlar. Kadınların ekonomik özgürlüklerini sağlayamaması, sürekli olarak erkeğe muhtaç olması, erkeğin istediğinde dışarıda çalışma hakkı varken bu hakka kadınların sahip olmaması, kadının, kocası tarafından terk edilme ihtimaline karşılık hazırlıksız ve savunmasız olması, gelenek ve törelerden daha çok etkilenmesi, onların dezavantajlı durumda olduğunu gösterir” (YİMİK, 2008).

Yine aynı metinde hedef gruplar üzerinde beklenen etkinin gerçekleştiği belirtilmekte ve “bunun sonucu olarak:

- Kadınlar belirli bir yaşam ve çalışma disiplinine kavuşmuştur.
- Yoksullar arasında var olan dayanışma ruhu gelişmiştir.
- Kadınlar kimi konularda belirli bir bilinç düzeyine erişmiştir (Aile planlaması, işi nasıl kurarım, geliştiririm, sürdürürüm vs.)
- Her şeyden önemlisi, kadınlar iş yaparak, para kazanarak ve aile geçimine katkıda bulunarak eşlerinin yanında ve toplum önünde belirli bir özgüven kazanmışlardır.

- Hayatında ilk defa kredi alan kadınlar, topluma ve çevrelerine artı değer katan birer birey olmanın mutluluğunu tatmışlardır.”

denilmektedir (YİMİK, 2008). Kadınların istihdama katılımı, sosyal alanda görünürlükleri, bilgiye erişimleri, bir arada hareket etmeye başlamaları, özgüven geliştirmeleri gibi güçlenmenin farklı boyutlarının Proje çerçevesinde hesaba katıldığı, hatta gerçekleşen sonuçların da gösterdiği gibi kadınların güçlendirilmesi amacına ulaşıldığı öne sürülmektedir.

Mikrokrediye başvuru kriterleri düzenli bir işi ve sosyal güvencesi olmak, yıllık geliri 2.000 TL'nin altında olmak ve adına kayıtlı 5 dönümden fazla gayri menkulü ve kendisine ait bir işyeri olmamak şeklinde düzenlenmiştir. Başvuru şartları ise yoksul olmak, bir iş fikri sahibi olmak, gelir getiren bir iş yapabilecek durumda olmak, 5 kişi bir araya gelip her biri farklı işler yapmak üzere bir grup oluşturmak ve kredi almadan önce 5 gün süreli bir eğitime katılmak olarak belirlenmiştir (YİMİK, 2009a). Bu çerçevede aynı mahallede oturan ve akraba olmayan 5 kişinin bir araya gelip yapacakları işi belirlemelerinden sonra İÇEV'e ulaşılarak bir görevlinin kendileriyle görüşmek üzere mahalleye gelmesi talep edilir. İÇEV'in saha görevlisi, verilen adrese gider ve kadınlarla görüşme yapar. Hemen ardından bu gruba günde 1 saat süreyle 5 iş günü süresince başlangıç eğitimi verilir; eğitim kapsamında mikrokreditin temel prensipleri ve felsefesi ile kredinin nasıl kullanılacağı üzerine konuşulur. Bu sırada bir yandan da kişilerin kriterleri taşıyıp taşımadığına dair bilgiler, alınan kimlik bilgileri ve adres beyanlarına dayanarak Valilik'te kurulan “tek adımda hizmet”³⁶ uygulamasına başvurularak edinilmektedir. Başvuruları olumlu değerlendirilen kişilere kısa sürede, başvurunun ardından ortalama 2 hafta sonra kredileri verilmektedir. Kredinin verilmediği durumlar ise grup oluşturmama, başlangıç eğitimine katılmama, grup oluşturup eğitime de katılma ancak eğitim süresince yapılan gözlem ve ince-

36 Tek Adımda Hizmet Bürosu 4 yıldır faaliyet göstermekte olup asıl olarak Yeşil Kart müracaatlarına yönelik olarak kurulan ve şimdi YİMİK projesi ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı başvurularında da çalışan bir birimdir. Büro'da, Bağ-kur ve SSK İl Müdürlükleri, Vergi Dairesi Başkanlığı, Trafik Tescil Şube Müdürlüğü ve Emniyet Müdürlüğü çalışanları olup onların incelemelerinin ardından Belediye ve Tapu Müdürlüğü'ne de kuryeyle gönderilen başvurulara ilişkin tüm birimlerin verdiği bilgiler bir araya getirilerek talepte bulunan kuruma iletilmektedir. Bu birimin kurulmasından önce tüm bu süreç ve ilgili kurumlarla ilişkiler bizzat başvuru yapan kişilerce yaşanmaktadır.

lemelerde kredinin geri dönüşü için güven telkin etmeme, devletin aleyhine suç işlemiş olma ve daha önce aldığı krediyi ödememe veya geri ödemeleri düzenli yapmamadır (YİMİK, 2009a).

Mikro kredi grup üyelerinin her birine ayrı ayrı verilir. Kredi alabilmek için her bir grup üyesinin diğerine kefil olması esastır. Krediler bir yıl için verilmekte (52 hafta), ödemeler ise 50 haftada yapılmaktadır. Bir kişiye verilen kredi miktarı, kuracağı iş esas alınarak 500 veya 1.000 TL'dir. Birinci yıl kredi kullanıp ikinci yıl yeniden kredi talep edenlere verilen kredi miktarı da 1.000 TL'dir. Ancak bu artışlar düzenli geri ödeme ve merkez müdürünün vereceği olumlu rapora göre gerçekleşmektedir. Krediler faizsiz olup 500 TL kredi alan kişi haftada 10 TL, 1.000 TL alan kişi ise 20 TL ödemektedir. Kredi almış olan bir kişi 26'ncı haftadan sonra yeniden kredi başvurusu yapabilir, bu durumda önceden alınmış olan kredinin henüz ödenmemiş miktarı tahsil edilir. Mikro kredi alan kişinin krediyi aldığı hafta içinde mutlaka yapmayı düşündüğü gelir getirici faaliyet için kullanması gerekir; nitekim kredinin alındığının ertesi haftası ilk taksit ödenir (YİMİK, 2009a). "Geri ödemeler yıl boyu her hafta belirlenen bir günde, mahallede, 1 saat süreli verilecek eğitim sırasında tahsil edilir" (YİMİK, 2009a) denilmektedir.

Başlangıç eğitimi dışında kredi almış kişilere yönelik çeşitli eğitimler de düzenlenmektedir. Eğitimler çok çeşitli olup bilgilendirme ve farkındalık eğitimlerinin yanında, mesleki beceri kazandırmaya yönelik eğitimler de verilmektedir.³⁷ Yanı sıra açılan Mersin İl Özel İdaresi Mikro Kredi İş Geliştirme Merkezi (ÖZİŞGEM) vasıtasıyla da kadınların çeşitli alanlarda³⁸ becerilerini arttırmak hedeflenmektedir. Ayrıca bu güne kadar kredi alıp kendi işini kuran 52 kadından 8'i işini İş Geliştirme Merkezi'nde

37 Şimdiye kadar Türkiye İş Kurumu (İş-Kur) ortaklığı ile Girişimci Yetiştirme, Süs Bitkileri Yetiştiriciliği ve 0-3 yaş Çocuk Bakıcılığı kursları; Halk Eğitim Merkezinin öğreticileri tarafından Temel Bilgisayar, Ev Mefruşatı, Kurdele Nakışı, Sanayi Makineleri Kullanımı, Temel Giyim ve Sıcak Soğuk Mutfak kursları; Sağlık Müdürlüğü işbirliği ile Nüfus Planlaması, Doğru Beslenme Alışkanlıkları, Kadın Sağlığı ve Bulaşıcı Hastalıklardan Korunma eğitimleri; STK'larla işbirliği içinde ise Kadını Sosyal Hayata Hazırlama, Kadının Toplumdaki Yeri ve Önemi, Planlı Yaşamda Başarının Yeri ve Kadının Medeni Yasadaki Yeri eğitimleri düzenlenmiştir (YİMİK, 2009b).

38 İş Geliştirme Merkezi'nde Takı Tasarım Atölyesi, Ahşap Boyama Dekorasyon Atölyesi, Modaevi, Ev Mefruşatı ve Dikimi, El Sanatları ve Giyim Tadilatı ile Tasarım Ofisi bulunmaktadır. Projenin tanıtım broşürü ve Gebe Eğitim Merkezi'nin logosu da Tasarım Ofisi'nde çalışan kadınlarca yapılmıştır.

kurmuştur.³⁹ Kadınların bilgilenmeleri ve kendilerini ve işlerini geliştirmelerini sağlamanın yanında Proje, ürünlerin satışına da destek olmaktadır. Bu amaçla 2 adet Mikro Kredi Satış Mağazası tahsis edilmiş olup ayrıca açılan fuarlara katılım konusunda da çalışma yürütülmektedir (YİMİK, 2009c).

Kredi kullanan kadınların çalışma alanları çok çeşitlidir: Terzilik, ev mefruşatı ve dikimi, evde gıda üretimi (salça, baharat, reçel vb.), ahşap boyama, takı tasarımı, ev yemekleri, el örgüsü (dantel ve yün örgüleri), yağlı boya resim çalışmaları, evde ağda yapma, kuaförlük, makine nakış çalışmaları, pazarcılık ve küçük işletmeler (tuhafiyeci, ev yemekleri satışı, kafe vb.).

Kredinin zamanında tahsil edilme oranı 2008 yılsonu itibarıyla % 92'dir (YİMİK, 2009d).⁴⁰

4.2. Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi

Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV), 1986 yılında dar gelirli kadınların yaşam kalitelerini ve ekonomik durumlarını iyileştirmelerine destek olmak ve yerel kalkınmada liderliklerini güçlendirmek amacıyla kurulmuş bir sivil toplum örgütüdür. İstanbul'un dar gelirli semtleri, 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 depremlerinden etkilenen bölgeler ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çalışmalarını sürdürmektedir. KEDV ayrıca çalışmalarını yaygınlaştırmak amacıyla bu programları hizmetlerine dahil etmek isteyen Türkiye'nin her yerinden belediyelere, STK'lara, kalkınma projelerine ve kadın gruplarına eğitim, danışmanlık ve izleme desteği sağlamaktadır (KEDV, 2009a).

KEDV, kuruluşundan bu yana kadınlar açısından öncelikli olduğuna inandığı 4 temel konuda program geliştirmiştir: Erken çocukluk eğitimi, kapasite geliştirme, afete hazırlık ve ekonomik güçlendirme. Bunlardan sonuncusu olan ekonomik güçlendirme kapsamında KEDV kadınların ekonomik sürece katılımlarını artırmak amacıyla eğitim, kredi, danış-

39 Geri kalan 42'si Mersin merkez, 2'si de Erdemli ilçesinde bulunmaktadır.

40 İnceleme Raporu'nda 2007 yılı tahsilat oranının % 98 olduğu belirtilip tahsilat oranının artırılmasına yönelik önlem alınması gerektiği ifade edilmiştir (YİMİK, 2009d).

manlık ve pazarlama desteği verir. Bu çerçevede yürüttüğü programlar arasında iş geliştirme desteği, yeni ürün geliştirme, tasarruf grupları, Nahl Dükkanı ve Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi bulunmaktadır.⁴¹

KEDV, ilk mikrokredi programını 1995 yılında İstanbul'da kendi kaynaklarıyla pilot olarak uygulamış ve 1995-1997 yılları arasında 91 kadına, altı ila on iki aylık vade imkanlarıyla 200'er dolarlık krediler sağlamıştır. Ve bu proje % 98 geri dönüş oranıyla kapanmıştır. Bu nedenle KEDV, projenin kapsamını genişletme, böylelikle de daha fazla kadın girişimciye hizmet verme kararı almıştır. Ancak 1999 yılında gerçekleşen deprem bu kararın uygulanmasını 2002 yılına bırakmıştır (Adaman ve Bulut, 2007).

Maya, KEDV'in bir iktisadi işletmesi olarak Haziran 2002'de kurulmuş olup Türkiye'nin ilk mikrokredi kurumudur.⁴² Kadınların, kayıtlı işler yapmama ya da kefil bulamama nedeniyle iş alanlarını geliştirmek, makine veya teçhizat gibi sabit varlıklar satın almak ya da işletme maliyetleri için ihtiyaç duyduğu finansmana ulaşamaması Maya'yı harekete geçirmiştir. Dolayısıyla Maya, ekonomik olarak aktif olan ancak bankaların talep ettiği koşulları ve teminatları sağlayamadığı için finansal hizmetlere ulaşamayan dar gelirli kadınları hedeflemektedir. Amacı dar gelirli kadınlara, bu işlerini geliştirebilmeleri ve ekonomik hayata aktif olarak katılabilmeleri için küçük miktarlarda borç para vermektir (KEDV, 2009a).

Merkezi İstanbul'da olan Maya, çalışmalarına 1999 depreminden en çok etkilenen illerden biri olan Kocaeli'de başlamış; Kocaeli'de ilk kredileri Ağustos 2002'de, İstanbul'da Haziran 2003'te, Düzce'de Ağustos 2004'te, Sakarya'da da Kasım 2005'te vermiştir. Maya halen bu dört ilde çalışmalarını sürdürmektedir. Şu ana kadar toplam 9000 adet kredi kullanırılmıştır.⁴³ Verilen kredilerin toplam miktarı 7 milyon TL'yi geçmiştir (KEDV, 2009a).

41 Detaylı bilgi için bkz. www.kedv.org.tr. Ekim 2009.

42 Başlangıçta kullanılan 1.000.000 \$ miktarındaki (miktarla ilişkin bilgi Maya Direktörü Aylin Tuncel'den e-posta yoluyla alınmıştır) fon uluslararası bir STK olan Hristiyan Yardım Servisi'nden (CRS) sağlanmıştır. Alınan fonun % 50'si bağış, % 50'si ise sıfır faizli kredi halindeydi. Eğer mikrokredi projesi 100 kişiye ulaşmayı başarıp, % 2'den az gecikme oranıyla faaliyetlerini sürdürebilirse bu kredi de hibeğe dönüşecekti (Adaman ve Bulut, 2007).

43 Maya Direktörü Aylin Tuncel'den gelen 18.01.2010 tarihli e-mail.

Maya'nın İzmit, Adapazarı ve İstanbul ofisleri olup her ilde iki saha sorumlusu çalışmaktadır. Saha sorumluları mikrokredi tanıtım toplantıları yapmaktan kredi verilecek kadınlara karar verilmesine, düzenlenecek olan eğitimlere dair kadınların bilgilendirilmesinden geri ödemelerin takibine kadar pek çok işi bir arada yürütmektedir.

Mikrokredi başlangıçta sadece hali hazırda işi olan kadınlara işlerini geliştirmek için veriliyorsa da, şimdi iş kurmak ve geliştirmek isteyen tüm dar gelirli kadınlara verilmektedir. Krediyeye başvuru süreci YİMİK ile benzer şekilde kadınların Maya ofisine uğraması ya da telefon etmesiyle başlamaktadır. Birbirini tanıyan ve güvenen 3-10 kadından oluşan dayanışma grubu ile belirlenen gün ve saatte bir tanıtım toplantısı yapılarak, kredinin detayları aktarılmakta ve başvuru formu doldurulmaktadır. Ardından hanenin gelir-gider bilançosu çıkarılmakta ve buna bağlı olarak verilecek kredi miktarı kararlaştırılmaktadır. Kredi ve vade seçeneği kurulacak işin hacmine bağlı olarak değişmekte, grup kredisinde bu miktar en az 100, en fazla 900 TL'dir. Krediler 3-12 ay vadeli ve ödemeler aylık olarak yapılmaktadır. Dayanışma grubunun her üyesi kredi almadan önce talep ettiği kredinin % 10'unu kredinin son taksitinden mahsup edilmek üzere grubun ortak tasarruf hesabına yatırmaktadır. Dolayısıyla kadınlara taksitlerini geciktirme olanağını vermemek için zorunlu tasarruf yaptırılmaktadır. Kredi süresince kadının ihtiyaç duymaması halinde bu miktar son taksitten mahsup edilmektedir. Ancak acil ihtiyaç durumlarda kadınlarca kullanılabilir. ⁴⁴ Her üç ayda bir finans piyasalarına göre güncellenen bir faiz oranı olup alınan her 100 TL'lik krediden ise proje katkı payı, Banka Sigorta Muamele Vergisi (BSMV) ve Damga Vergisi için 4 TL'lik kesinti yapılmaktadır. İlk kredinin eksiksiz geri ödenmesinden sonra istendiği takdirde tekrar kredi verilebilmektedir. Kredi miktarı tekrar kredilerde % 25'i bulan düzeyde artmaktadır (KEDV 2009a; 2009b, Adaman ve Bulut 2007).

Gruplara verilen bu tip kredinin yanında kadınların bireysel olarak işlerini geliştirmek amacıyla başvurabilecekleri kredi hizmeti de sunulmaktadır. Bunun için bordrolu iki kefil göstermek gerekli olup, alınabilecek maksimum kredi miktarı 2.500 TL'dir. Ödemelerin vadesi grup kredisine benzer şekilde 12 aya kadar yapılabilecek olup faiz oranı da grup kredisine

44 a.y.

aynıdır (KEDV 2009a, Adaman ve Bulut 2007). Ayrıca hali hazırda kredi kullanmış veya halen kredi ödemesini yapmakta olan ve tüm ödemeleri düzenli yapan üyelere eğitim, sağlık, fatura ödemeleri gibi acil giderler için ihtiyaç kredileri de verilmektedir. Bu kredi miktarı da 900 TL'ye kadar olabilmekte, faiz oranı ise grup ve bireysel krediyle aynıdır.

Krediler kadınlar ya da gruplar adına açılan banka hesabına yatırılmakta, geri ödemeler de üyeler tarafından Maya'nın banka hesaplarından birine veya posta çekine yapılmaktadır. Maya çalışanları, işletmeye ait özel yazılım programı ve muhasebede kullanılan Logo yazılımına ödemelerin girişini yaparak tüm üyeleri tek tek takip edebilmektedir.⁴⁵

Şimdiye kadar mikrokrediden faydalanan kadınlara finansal okuryazarlık ve girişimcilik eğitimleri verilmiş olup eğitimlere katılan kadın sayısı yaklaşık 2.000'dir.⁴⁶ Mikro girişimci kadınları desteklemek adına Maya'nın geliştirdiği son proje ise "Mikro-net Projesi"dir. Mikro-net Sabancı Vakfı desteğiyle yürütülmektedir.⁴⁷ Proje kapsamında mikro girişimci kadınların birbirleri ve dünya ile iletişime geçmeleri, bilinirliklerinin artması, bilgi ve danışmanlıkla buluşmaları için bir iş portalı kurulacak ve 20 ilde mikro girişimci kadınlara bilgisayar ve internet eğitimleri verilecektir. Eğitimde temel bilgisayar kullanımı öğretilecek olup bu sayede kadınların oluşturulacak web portalına girebilmeleri, orada kendi alanlarında uzman kişilere sorular yöneltebilmeleri ve işlerini geliştirilebilmelerini sağlamak amaçlanmaktadır. Örneğin kadınlar hukuksal ya da finansal konularda sorular yönelttiklerinde karşılarındaki konu ile ilgili uzman kişinin deneyimlerinden faydalanabilmeleri mümkün olacaktır.⁴⁸

Kadınların mikrokrediyle yürüttükleri işler ise genellikle evden el işi, çeyizlik eşya üretimi ve satışı, dikiş, iç çamaşırı ve çorap satışı, ev yemekleri, kuaförlük, manikür, pedikürdür.⁴⁹

---

45 a.y.

46 a.y.

47 İşbirliği yapılan kuruluşlar ise Habitat için Gençlik Derneği, Özel Sektör Gönüllüler Derneği, Türkiye İsrafi Önleme Vakfı, İlk Adım, Umut İşığı ve İpekyolu Kadın Kooperatifleridir.

48 Maya Direktörü Aylin Tuncel'den gelen 18.01.2010 tarihli e-mail.

49 a.y.

Kredilerin geri ödenme oranı % 90 olup ödeme zamanında ortalama % 4 ile % 10 arasında gecikme olabilmektedir.⁵⁰

4.3. Araştırma Sonuçları⁵¹

4.3.1. Görüşülen Kadınlara İlişkin Bilgiler

Derinlemesine görüşme yapılan 32 mikrokredi kullanıcısı kadının yaşları 21'den 65'e kadar değişiklik göstermekte; özellikle de 30-50 yaş aralığında yoğunlaşmaktadır. 30'dan genç olan kadınların sayısı yalnızca 5 ile sınırlıdır. Bunun bir sebebi o yaşlarda geçim kaygısının zihinlerde daha az yer tutması olabilirken, diğer bir sebebi de başka bir yerde ücretli olarak istihdam edilme olasılıklarının daha yüksek oluşudur.

Kadınların yarısı evli ve eşleriyle birlikte yaşarken diğer yarısı bekar (5), boşanmış (5), boşanma davası sürmekte (2), eşi ölmüş (3) ya da eşinden ayrı (1) yaşamaktadır. Evli olan kadınlardan yalnızca ikisinin kocası hastalık nedeniyle çalışmamakta, diğerlerinin ise ya çalışmakta ya da emekli maaşı almaktadır. 3 kadın dışında diğer tüm kadınlar çeşitli seviyelerde eğitim almış olup çoğunluğu ilkökul mezundur, onu ortaokul izlemektedir. Ancak yarıya yakını Halk Eğitim Merkezlerinin ve mikrokredi kuruluşlarının düzenlediği mesleki beceri kazandırma kurslarına katılmıştır. 6 kadın hanenin tek gelir kazanan kişisi olup, bunlardan 2'si bekar, 2'si evli ancak kocaları hasta olduğundan çalışamayan, 1'i boşanmış, 1'i ise eşinden ayrı yaşayan bir kadındır.

Kadınlardan 4'ünün yanında ücretli çalışanı olup, 12'si aile üyelerinden biri ya da mikrokredi almış başka bir kadınla birlikte çalışmaktadır. Dolayısıyla görüşülen kadınların yarısı yalnız başına çalışmaktadır. Yalnızca 5 kadın evde çalışmakta olup diğerleri dışarıda çalışmaktadır. Dışarıda çalışanların 19'unun ya kendisine ait ya da YİMİK Projesi için, mikrokredi uygulama merkezinde bir dükkanı bulunmaktadır. Bunun dışında 3'ü pazar, fuar ve kermeslerde satış yapmakta, 1'inin satış için tezgahı bulunmakta, diğeri bahçecilikle uğraşırken 3'ü ise bohçacılık yapmaktadır. Ev dışında çalışan 27 kadından 16'sinin ev işlerine yardımcı olacak akraba-

50 a.y.

51 Sonuçların sunulması sırasında kullanılan alıntılarda ve Ek 2'deki görüşmelere ilişkin özet bilgilerde yer alan isimler, kadınların gerçek isimleri değil, takma isimleridir.

sı olan bir kadın bulunmaktayken, 11'i ise ev işlerinde hiç kimseden yardım almamaktadır.

4.3.2. Yürütülen İş

Mikrokredi kullanıcılarının çoğunlukla enformel sektörde yer aldığını söylemek mümkündür. Enformel sektörde ise erkekler çoğunlukla aracılık rolü üstlenir ve fabrikalar ile ev-eksenli çalışan kadınlar arasında bağ kurar. Aracılar bu taşeron ilişki piramidinin en altında yer alanların, yani kadınların emeği üzerinde denetime sahiptir (Lazo, 1995: 23-38). Kadınlar krediyle kendi işletmelerini açar ve aracılarından kurtulabilirlerse, mikrokredi, önceden aracılıkların denetiminde ev-eksenli çalışan kadınlar için çok değerli bir şey haline gelebilir. Bu çerçevede yürütülen araştırma kapsamında da kadınların çoğunun bağımsız girişimci olduğu ve hatta el emeğiyle iş yapan kadınların da aracılarla iş yapmadığı, ürettikleri ürünleri kendilerinin sattığı gözlenmiştir.

Kadın mikro girişimci açısından karakteristik bir sorun uzmanlaşmamadır. Girişimci aynı tür işleri yapmaya eğilim göstermektedir. Bir şehrin küçük bir bölgesinde pek çok girişimci aynı ürünleri üretir ve/veya satar. Bununla birlikte girişimci sıklıkla uzmanlaşmayı azaltacak şekilde hammadde yerine hazır malları satın alırlar. Uzmanlaşmamanın bir sebebi hammaddelerin ulaşılabilirliği ve fiyatları nedeniyle kadınların sınırlı seçeneklere sahip olmalarıdır. Ayrıca becerileri de sıklıkla ev içi sorumluluklar çerçevesinde öğrendikleriyle sınırlıdır. Kadınların ekonomik faaliyetleri çoğunlukla yeniden üretim rolleriyle ilintilidir: Gıda üretimi ve satışı ile giysi yapmak (Simojoki, 2003). Araştırma çerçevesinde de kadınların çoğunluğu (22 kadın) dikiş, nakış, örgü, dokuma, süsleme, yemek gibi ev içi sorumluluklarının birer uzantısı olan işler yürütmektedirler. Bunu 6 kadın ile hazır mal satışı yapmak izlemektedir. Dolayısıyla diğer ülkelerdekiyle benzer şekilde Türkiye'de de araştırma kapsamındaki mikrokredi uygulamaları örneğinde küçük girişimci kadınların ya kadın olmaktan dolayı sahip oldukları rol ve sorumluluklarla ilişkili işler ya da hazır malların satışı yoluyla ekonomik faaliyetlerini yürüttükleri söylenebilir. Bu da araştırma kapsamındaki kadınların uzmanlaşmalarının yetersizliğini ortaya koymaktadır. Ancak, İstanbul ili özelinde geniş bir alan olması sebebiyle aynı ürünleri üretmenin olumsuz bir sonuç doğur-

mayabileceği, Adapazarı ve Mersin için ise benzer işleri yürüten kişilerin çok oluşunun kadınların kazançlarının düşük olmasına neden olabileceği düşünülebilir.

İşin yürütüldüğü mekan açısından bakıldığında ise yalnızca üretim değil, satış işini de evden yürüten kadınların oranının hayli düşük olduğunu söyleyebiliriz. Görüşülen kadınlardan yalnızca 4'ü üretim aşamasından satışa kadar tüm süreyi ev içerisinde geçirmekte, dışarıyla bağlantı kurma açısından hiçbir deneyim yaşamamaktadır. Diğer kadınlar ise ya bir işyerine sahiptir, ya üretimi evde yaparken satışı dışarıda gerçekleştirilmektedir ya da pazarcılık, tezgahta satış, bohçacılık, bahçecilik gibi işler yürütmektedir. Dolayısıyla çoğu kadının ev sınırlarının dışına çıkabildiği gözlenmektedir; ancak tek başına bu çıkış olmasa da başka faktörlerin de bununla birleşerek kadınların güçlenmesini etkileme potansiyelleri ilerdeki bölümlerde tartışılacaktır.

Evin geçimini tek başına sağlayan kadın sayısı 6 olup bunlardan 2'si evli, 1'i eşinden ayrı yaşıyor, 1'i boşanmış ve diğer 2'si hiç evlenmemiş ve yalnız yaşıyor. Geri kalanlar ise evin geçimini ya kocalarıyla birlikte sağlıyor ya da aile/akrabalardan destek alarak yaşamını sürdürüyor.

Kadınların büyük çoğunluğu çok küçük yaşlardan beri çalışıyorlar. Çocuğu olan kadınlar çalışma motivasyonları olarak çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamayı özellikle vurgulamışlardır. Girişimci olma ya da gelir getirici faaliyette bulunma konusunda kadınlar iki tip neden öne sürmüşlerdir. Öncelikle kadınların tümü için çalışmak bir yerde hayatta kalmak için bir zorunluluktur ve çoğu için iş kurmak para kazanmak için tek yoldur.

“Bu işi yürütmek istiyorum ve yürütmek mecburiyetindeyim. Başka bi alternatifimiz yok. Yani açıkça bugün gidip de bir yerde akşama kadar satış yapamazsam bugün evin geçimi yok.” (Sevgi, 53 yaşında, evli, 3 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

“Geçim zor, şartlar zor, bu işi yapmak da zor ama yine de biz diyoruz yani başka işimiz de yok bununla uğraşalım yani amma iyi amma kötü.” (Emel, 37 yaşında, evli, 2 çocuk sahibi, ilkokul terk)

“Valla iyi işte insanın aç kalmasından daha iyidir. Önce çok zoruma gidiyodu, şimdi alışımdı. Oğlum için işte, onun için.”

Dışarıda hiç alışmamıştım çünkü, başta çok garipsedim, haftanın bir günü evdeyim, misafirim gelmiyor, pazara geliyorum... Oğlum için valla napacaksın.” (Handan, 35 yaşında, evli, 4 çocuk sahibi, eğitimi yok)

İkinci kategori ise çalışmanın verdiği keyif ve hazzı içermektedir. İlkine göre daha az ifade edilmiş olmasına rağmen bunu dile getiren kadınların çalışmaktan aldıkları hazzın önemi aşikardır.

“Bir bakıyorum ki ezan okunuyor, sabah ezanı. Çünkü çalışmak çok hoşuma gidiyor, yani bir şeyler üretmek, onlar bana ayrı bir haz veriyor. Belki bu işi yapmasaydım buradan kazandığım kadar parayı terapistte vermem gerekiyordu.” (Dilek, 50 yaşında, evli, 2 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

“Çok yoruluyorum ama bu yorgunluk bana büyük bir zevk veriyor. Çünkü 10 yıl oturdum artık çalışma zamanı diyorum, zevk alıyorum.” (Fatma, 36 yaşında, boşanmış, 2 çocuk sahibi, lise mezunu)

Çalışıyor olmanın gerekçeleri bu şekilde dile getiriliyorken, kendi işini kurma konusunda da öncelikle para kazanma zorunluluğu öne çıkmaktadır. Başka bir alternatif olmaması, ücretli bir iş bulunamaması kadınların çoğu tarafından dile getirilen nedenlerdir. Ancak zorunluluktan olsa dahi kendi işini yürütme ve işyerine sahip olmanın kimi avantajları da ifade edilmiştir. Bunların en başında ise daha fazla özgürlüğün olması yer almaktadır.

“Kendi iş yerim var, kimse karışmıyor. Ama başkasının işinde, mahkum kalıyosun ve hiçbir şey yapamıyosun.” (Hülya, 43 yaşında, eşinden ayrı yaşıyor, 5 çocuk sahibi, eğitimi yok)

“Dışarda çalışırken daha zor oluyodu. Şimdi mesela istediğim zaman bırakıp çocuğumla da ilgilenabiliyorum. Okul yakın, gidip görüşebiliyorum öğretmeni ile.” (Sevcan, 36 yaşında, evli, 4 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

“Daha rahatsın, başında bekleyen yok, şunu yap bunu yap diyenin yok. Sen işi biliyosan ne zaman yetişmesi gerekiyosa

yapıyosun, yetiştiriyosun. Kapatıp çıkabiliyosun, öyle özgürlük yani. Tabii oralarda öyle özgürlük yok.” (Adalet, 49 yaşında, evli, 3 çocuk sahibi, lise mezunu)

4.3.3. Mikrokredinin Kullanımı

Mikrokredi iki temel amaçla kullanılmaktadır: 1) Tüketim ve acil ihtiyaçlar, 2) Üretim ve yatırım. Nitekim yoksullar için mikrokredi, gelir düşüşü ile karşılaşılması durumunda hanenin tüketimini rahatlatmayı ve ekonomik faaliyetleri geliştirmeyi sağlayabiliyor. Ancak bu amaçlar mikrokredi kuruluşları tarafından eşit değerde görülmemekte ve esas olarak üretim ve yatırımın önemine vurgu yapılmaktadır. Bu iki kategori temelinde Gulli (1998) mikrokredinin yoksulları dört farklı yolla desteklediğini ifade etmektedir:

- 1) Sabit sermaye yatırımını (mal, makine, malzeme vb.) desteklemek ve birikimi hızlandırmak için gerekli araçları edindirmek,
- 2) Gelir getirici faaliyetlere olanak sağlamak ve ekonomik faaliyetlerini verimli biçimde yürütmelerine yardımcı olmak,
- 3) Gelir şoklarına karşı korumak ve aktif varlıklarını satmalarını önlemek,
- 4) Sosyal sermaye oluşturmak ve dayanışma gruplarına katılım yoluyla yaşam kalitesini yükseltmek (Gulli, 1998).

Dört kategorinin de YİMİK ve Maya üyeleri tarafından farklı düzeylerde deneyimlendiğini söylemek mümkündür. Görüşülen kadınlar krediyi genellikle işleri için hammadde, makine ya da mal alımında kullanmıştır. Ancak kredinin bunun dışında da kullanıldığı bazı kadınlar tarafından dile getirilmiştir. Örneğin borç ödeme, kişisel kimi ihtiyaçları karşılamak, aile ya da akrabalara maddi anlamda destek olma gibi kullanım biçimleri de olmuştur. Kadınlar tarafından ifade edilen bir diğer husus ise alınmış olan kredinin bir kısmının geri ödemelerde zorlanması ihtimaline karşılık harcanmayarak bir kenarda tutulmasıdır. Kredi geri ödemesine paranın alınmasından sonraki hafta başladığından özellikle Mersin programında yer alan kadınlar ertesi haftaya kadar satış yapamama, para kazanamama ihtimalini göz önünde bulundurarak böyle bir durumda borcu ödeyememekten kaçınmak için bu yöntemi uyguladıklarını belirtmişlerdir.

Mikrokredinin kadınlarca en sık dile getirilen katkısı sermaye sıkışıklığı ve işin tıkanması noktasında işin devamını mümkün kılarak rahatlatmadır.

“Valiliğin verdiği destek bize ilaç gibi geldi. Benim borçlarım vardı, ihtiyaçlarım vardı. Çok işime yaradı yani. Boncuklar aldım, taşlar aldım, biraz borcum vardı, 100 lira kadar, onu ödedim. Hep faydalı yerlere gitti ve ben nefes aldım.” (Dilek, 50 yaşında, evli, 2 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

“O anki çarkımın dönmesini sağladılar, durmuştu çünkü bir ara çark.” (Fatma, 36 yaşında, boşanmış, 2 çocuk sahibi, lise mezunu)

Bunun dışında Mersin özelinde Mikro Kredi İş Geliştirme Merkezi'nde kadınlara iş kurmaları için mekan tahsis edilmesi, işyeri açılması durumunda vergiden muafiyet sağlanması, yeni ve başarılı insanlarla tanışılması da mikrokredinin öne çıkan katkıları olarak ifade edilmiştir. Sadece 5 kadın tarafından dile getirilmiş olsa da iş bağlantılarının kurulması konusunda destek olunması ve fuarlara katılım, KOSGEB'le bağlantı kurulması gibi yeni kapıların açılması da şu an sınırlı olsa da geliştirilebilecek noktalar olarak akılda tutulmalıdır.

Kadınların büyük çoğunluğu geri ödemede zorluk yaşamadığını ifade etmiştir. Ancak mikrokredi kuruluşlarınca beklendiği yönde kadınların borçlarına sadık olduğu ve ne yapıp edip borçlarını ödedikleri de gözlenmiştir. Kimisi bunu geri ödemenin yapılacağı gün başkasından borç alarak yaptığını, kimisi ise başlangıçta aldığı kredinin tamamını harcamayarak bir kısmını geri ödeme için ayırdığından zorlanmadığını ifade etmiştir. Kadınların çoğunda ise borcun ödenmesinin bir zorunluluk olduğu kanısı hakimdir.

“Valla bazen bişey lazımsa ben almıyorum, gidiyorum taksiti veriyorum. Yani ben kendim veriyorum. Yemiyorum, içmiyorum, gidiyorum veriyorum.” (Handan, 35 yaşında, evli, 4 çocuk sahibi, eğitimi yok)

“Son zamanlarda ablam yardım etti bana mesela. Çocuklara harçlık veriyodu. Onları toplayıp ödüyodum.” (İkbal, 29 yaşında, boşanma davası süren, 3 çocuk sahibi, ortaokul mezunu)

Ödeyemezse ya da ödeyemediği durumlarda ne hissedeceği sorulduğunda verdikleri yanıt da bunu desteklemektedir.

“Gece uykularım kaçıyor borç diye. Nasıl ödicem, nasıl yapacam diyerekten. Uykularım kaçıyor gerçekten.” (Serpil, 51 yaşında, boşanmış, 2 çocuk sahibi, ortaokul terk)

“Bu duyarlılık meselesi ya. O insanlar sigara içiyο, yemek de yiyo. Benim borcum olsa yiyemem içemem. Sigara da içemem. Çünkü biz öyle yetiştirildik.” (Dilek, 50 yaşında, evli, 2 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

Kadınların krediye erişim seçeneklerinin sınırlı oluşu da mikrokredinin geri ödemesinde kadınların daha özenli olmasının önemli bir nedenidir.

“Kadınlar borçlarına sadıktır. Neden? Çünkü burada kredi çekiyorsun ya hani, ikinciye ihtiyacın olursa gitmeye yüzün olsun diye. Öyle bir konu var. Mesela ben bu parayı ödeyemezsem, rezil olursam bana bir daha vermezler, bir daha kimden para bulacam. Böyle düşüncelerle yola çıkıyosan borcunu ödemek zorundasın.” (Şermin, 56 yaşında, eşi ölmüş, 1 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

Kadınların büyük çoğunluğu geri ödeme tamamlandıktan sonra tekrar kredi çekmeyi düşündüklerini belirtmiştir. Sıklıkla geri ödemedi ve yeni bir krediden bahsetmeleri, alınan borcun geri ödenmesi gerektiği ve mikrokredinin yardımdan farklı olduğunun anlaşılmasının da bir göstergesidir.

Görüşülen kadınların çoğunluğu kredi alma sürecinin kolay olduğunu ve çok fazla bürokrasi yaratmadığını düşünmektedir. Kredinin özel durumlar dışında (örneğin Mersin’de yerel seçimler süreci gibi) çok kısa sürede çıkması da mikrokredinin olumlu özelliklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Yalnızca kadınlara veriliyor oluşu ise az sayıda kadın dışında görüşülenlerin büyük çoğunluğu tarafından doğru bulunmaktadır.

“Bence hiç erkeklere verilmemeli, çünkü erkekler cebinde parayı buldu mu ne yapacaklarını bilmez. Ama kadın aldığı zaman ne yapacağını bilir. Ama erkek nerde akşam orda sabah.” (Hatice, 24 yaşında, boşanma davası süren, 1 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

“Bence kadınlara verilmesinin faydası kendilerini daha güvende hissetmeleri, kocalarına destek olması ve kocalarından beklentilerinin biraz daha azalması.” (Eda, 34 yaşında, evli, 1 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

“Valla erkeklere verilse heralde hiç bişey yapmazlar. Yine bayan üretmeye çalışıyo, ödemeye çalışıyo. Erkekler ödemezdi bu parayı. Bayanlara verilmesi çok çok iyi oldu.” (Ayla, 65 yaşında, eşi ölmüş, 4 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

Mikrokrediye ilişkin değerlendirmeleri, programın varsa eleştirdikleri yanları sorulduğunda hem YİMİK hem de Maya üyesi kadınların en sık dile getirdikleri konu verilen kredi miktarlarının düşüklüğüdür.

“Üç arkadaşla beraber almıştık, 900'dü. 800 küsur geçiyo zaten eline, ilk kredi öyle. Yani onu ne kadar şey yapabilirsin ki zaten, buna (makineye) 450-500 para verdik. Eee noldu elinde ne kalıyor? Hiç bir şey, ne yapabilirsin?” (Adalet, 49 yaşında, evli, 3 çocuk sahibi, lise mezunu)

“Bize biraz daha yüksek para verseler daha güzel olur. Daha iyi iş yaparız. Mesela 5.000 lira olsa daha güzel olur daha iyi iş yaparız daha iyi öderiz. Daha güzel olur.” (Hülya, 43 yaşında, eşinden ayrı yaşıyor, 5 çocuk sahibi, eğitimi yok)

Sık ifade edilen bir diğer eleştiri ise satış ve pazarlama konusunda yeterince desteğin verilmemesidir. Kadınlar üretim açısından bir sorunları olmadığını; ancak satış aşamasında problem yaşadıklarını, bu noktada yalnız bırakıldıklarını belirtmişlerdir.

“Aslında bu krediyi verirken ben şöyle düşünüyorum, madem böyle bişeylere başladılar kadınlara biraz yardımcı olmaları gerekiyo. Bi bağlantıları yapmaları gerekiyo. Parayı verip de sonradan ödemeyi yapmadığın zaman telefon etmeyi çok iyi biliyolar, gerçi herkes için geçerli bu ama en azından ben işe başladığım zaman ben biliyorum diyerekten başlamadım, yani pazarlamayı biliyorum diye başlamadım. Malı yapmayı, ürünü ortaya koymayı biliyorum evet ama bunda yardımcı olmaları gerek. Eksik yanları bence bu.” (Serpil, 52 yaşında, boşanmış, 2 çocuk sahibi, ortaokul terk)

YİMİK üyesi kadınların olumlu bir özellik olarak dile getirdiği kefil ve faiz olmadan kredi verilmesi, Maya'da aksi durum yaşandığından üye kadınlar tarafından bir eleştiri olarak öne sürülmüştür. Faiz oranı yüksek bulunmakta, hatta kadınlara, özellikle de ev kadınlarına yönelik böyle bir uygulamanın yüksek faiz oranlarıyla yürütülmesi, Programın samimiye-tine dair bir endişe de oluşturmaktadır.

“Faizleri çok yüksek, ev hanımına diye uygulanan bir şeyin tamam yapıyosun bir iyi güzellik de hep kendine yontuyosun. Tabii hayrına kimse kimseye bir şey vermez. Bu zamanda kardeşine bile yapmıyosun artık da madem öyle kandırmacalık olmadan mesela faizi düşük olabilir yani diğerleri için de benim için de öyle” (Billur, evli, çocuğu yok)

Grup kredisinde kefil aranmazken, bireysel kredide kefil aranması, özellikle de işyeri sahibi ya da emekli maaşı olan kadınlar tarafından gereksiz bulunmaktadır. İşyeri sahibi kadınlar vergi levhasıyla kefil göstermeksizin kredi alınması gerektiğini söylemekte, emekli maaşı olan bir kadın ise maaş hesabının yeterli olması gerektiğini düşünmektedir.

“Maaş cüzdanımı götürüyorum mesela şu şu şeyliyim ben maaş çekiyorum filan diyorum esasında bizim gibi kişilerden kefilin istenmesi anlamsız...Bi de iki kişi mesela hiç tanımadığın insana diyemezsin zaten, tanıdığın insanlara da hele bu zamanda kimse kimseye kefil olmak istemez...Ama benim bi garantim varsa sana garantimi sunuyosam benden kefil istemiceksin o zaman.” (Fatoş, 60 yaşında, eşi ölmüş, 4 çocuk sahibi, ortaokul mezunu)

Yine Maya üyesi bir kadın tarafından önerilen ve diğer kadınların da sıkıntı çektikleri konu geri ödemelerin kredi alımını takiben hemen ertesi ay başlaması idi. Bu süreçte para kazanamamış olma ihtimalinin yüksekliği, kadınların endişe etmelerine sebep olmaktadır.

4.3.4. Güçlenme

Araştırma kapsamında güçlenme üç temel açıdan ele alınmıştır: Ekonomik güçlenme; hane içi ilişkilerde değişim ve sosyal güçlenme; psikolojik güçlenme. Ekonomik güçlenme başlığı altında gelirden artış, kocanın/ailenin kredi almaya, kadının kendi işini yürütmesine bakışı, kredinin

ve kazancın denetimi, iş yeri/iş üzerindeki denetim, aile bütçesine katkı, harcama ve birikim yapabilme ve işe dair hayalleri olup olmadığı konuları anlaşılmasına çalışılmıştır. Sosyal güçlenme ve hane içi ilişkiler çerçevesinde temel olarak hane içi ilişkilerde değişim olup olmadığı, kız çocukları ve kadınlara ilişkin tutumlar, hareket özgürlüğü konuları ele alınmıştır. Psikolojik güçlenme altında ise özgüven ve kendine inanç ile psikolojik olarak rahat ve iyi olma hali değerlendirilmiştir.

4.3.4.1. Ekonomik Güçlenme

Kadınların büyük çoğunluğu krediden sonra gelirlerinde bir artış olduğunu düşünmekte ve bunun asıl sebebi olarak da hammadde ve mallarındaki artışı öne çıkarmaktadır.

(Krediden sonra kazancınızın arttığını düşünüyor musunuz?)

“Tabi canım yani elinizde çeşit varsa illa bişey alıp gidiyo müşteri. Çeşit varsa oluyo.” (Dilek, 50 yaşında, evli, 2 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

Kazançta artış olmaması, kazancın aynı kalması durumu ise daha çok işini oturtmuş ve düzenli bir geliri olan kadınlarca dile getirilmiştir. Onlar açısından da mikrokreditinin daha rahat mal ya da makine alımı gibi konularda yardımı dokunmuş; ancak bunun bir gelir artışıyla sonuçlanmadığı ifade edilmiştir.

Kadınların çoğu gelirden artış olduğunu söylemesine rağmen birikim yapmayı yapamadıkları sorulduğunda ancak çok azı yapabildiğini söylemiştir. Büyük çoğunluğu ise ucu ucuna yetiştirdiklerini ifade etmiştir. Birikim yapabilenler bunu çoğunlukla kazançlarından çok küçük paraları kenara atarak yapabilmekte, eşlerinin ya da ailelerinin ise ya bundan haberi olmamakta, ya da olsa dahi miktarına dair bir fikirleri bulunmamaktadır.

“Birikim var yani ondan (eşinden) habersiz. Haberi olsa hayatta bırakmaz, çünkü borcumuz çok.” (Emel, 37 yaşında, evli, 2 çocuk sahibi, ilkokul terk)

“Mesela 20 lira alıyosun 2’sini 3’ünü saklıyorsun çocuklarım için. Kocamın haberi olmuyo, olur mu hiç?” (Yeter, 21 yaşında, evli, 2 çocuk sahibi, ilkokul terk)

Dolayısıyla gelirden yaşanan artıştan bahsedilebileceği gibi, bu artışın çok da büyük olmadığı, ancak kadınların önceki durumlarına kıyasla bir artış yaşandığı, tam olarak ekonomik refahtan söz edilemeyeceği bir gerçektir.

Kredinin ve işin denetimi güçlenmenin önemli bir göstergesidir; eğer eş ya da ailenin başka bir üyesi işe dair karar alma sürecinde yer alıyorsa, bu durum kadının işinde yardım aldığı anlamına gelir, o kişinin işin denetimine sahip olduğu değil. Kadınların büyük çoğunluğu kredinin kullanımını da dahil işe dair kararları kendileri vermektedir. Kararların alınması sürecinde yalnız olmayan kadınlar ise işlerini eşi ya da aileden başka birisi/birileriyle birlikte yürütmektedir. Bu kadınların sayısı 6 olup bunlardan yalnızca 1'inin kredinin kullanımını ve işe dair karar almada etkin olmadığı söylenebilir. Diğer kadınlar ise karar alma sürecinde oldukça aktif olarak yer almakta ve hatta aileyle birlikte iş yapmanın olumlu bir şey olduğunu düşünmektedirler. Üretimden satışa kadar kadınların 1'i hariç hepsi sürecin denetimini elinde bulundurmakta, o 1 kadın da yalnızca satış aşamasında yer almamakta, bunu da satışın genelde sanayi bölgelerine yapılmasına bağlamakta, başka bir yerde olsa kendisinin de yapabileceğini söylemektedir.

Kendi işini yürütme ve bir mikrokredi programında yer almaya ilişkin eşlerin ve ailelerin tepkileri kadınların tamamına yakınında olumlu olmuştur. Bunun önemli bir nedeni kadınların aile bütçelerine daha fazla katkı yapabiliyor olmalarıdır. Bu katkının da çoğu durumda hem kadınlar tarafından dile getirildiği hem de eşlerin/ailelerin farkında olduğu gözlenmiştir. Erkekler genellikle kadınların iş kurmaları ya da gelirlerini arttırmaları yoluyla ekonomik güçlenmeleri neticesinde güçsüzleşmekten korkmamaktadır. Çünkü buna durumları el vermemektedir; yoksul hanelerde tüm gelir olanaklarına ciddi olarak ihtiyaç vardır.

“Bi rezil hayat var bi daha düzenli hayat var ben de eve getirece daha düzenli oluyor.” (Hale, 40 yaşında, evli, 2 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

“Bi nevi ben kurtarıcı gibi oluyorum çünkü kesip dikmesem kendi (eşi) oturup diyecek ve kazanç yarı yarıya düşecek bunun farkında.” (Sevcan, 36 yaşında, evli, 4 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

Kazanç üzerinde evli olmayan kadınlar arasında tam bir denetim söz konusuysen evli olan kadınlar açısından bakıldığında kazancın eşle ortaklaşa denetlendiği, çoğu durumda kadının da erkekle eşit söz hakkı olduğu görülmektedir. Hanenin tek gelir getiren kişisi olması durumunda ise kazanca dair tüm kontrol hakkı kadında olmaktadır. Ancak yalnızca evli olup da eşyle birlikte çalışan 2 kadının kazanç üzerinde eşine oranla daha az denetim yetkisi olduğu görülmüştür. Kazanılan para birlikte kazanılmış olsa dahi eşlerde durmakta, kadın harcama yapacağı zaman eşinden para talep etmektedir. Bu 2 kadın da istedikleri zaman eşlerinden para alabildiklerini söylemekte; ancak hiçbir harcamayı eşlerinden habersiz yapamamaktadırlar. Ev için ya da kendisi, çocukları için alışveriş yapılması, faturaların yatırılması gibi harcamalar ise tüm kadınlarda ev içerisinde ortaklaşa yürütülmekte, kim uygun ise o yapmaktadır. Kadınlar, evli olanlar dahil, tek başlarına alışverişe gidebilmekte; ancak evli olanlarda tüm yapılan harcamalardan eşler haberdar edilmekte; habersiz harcama yapılmamaktadır.

Güçlenmeye dair bir diğer gösterge de kadınların işleriyle ilgili hayalleridir. Daha iyisini ya da fazlasını yapabilmeye dair inancı ve isteği olan kadınların, işlerini büyütmeye, geliştirme gibi hayalleri olduğu gözlenmiştir. Kadınların çoğunluğu yeni bir makine alma, üretimi hızlandırma, sattığı malların çeşitliliğini artırma, iş yerini büyütmeye gibi hayalleri olduğunu söylemiştir. Kendine ait bir iş yeri olmayan ya da evde üretim yapan kadınların talebi ise bir dükkan sahibi olabilmek ve işini orda yürütmeye devam etmektir. Bu şekilde kazançlarının da daha fazla olacağını düşünmektedirler. Bu bir yandan da yapabilmiş, başarabilmiş olmanın getirdiği özgüven ile daha iyisini yapabileceğine sahip olma anlamına gelmektedir. İş büyümeye dair hayallerinde başka kadınlara istihdam fırsatı yaratmak da vardır. Bu noktada bireysel bir güçlenmeyle yetinilmediği, kolektif bir güçlenmenin arzulandığı da söylenebilir.

“Büyük bi yer açmayı isterdim. Bikaç kişiyi çalıştırmayı, onlara öğretmeyi. İlla ben çalışıcım diye bişey yok, onlar da ekmek yesin. Atölye gibi bi yer olsun ama çok pahalı kiralar, sermaye gerekiyor.” (Kezban, 45 yaşında, bekar, ilkokul mezunu)

“Çok isterim yeniden bi iş yeri ve yanımda çok çalışan insan olmasını ve yaptığım işi öğretmek. Ve birçok bölgedeki kadınla-

ra böyle şey, boşuna bir üretim değil de hakaten hayata katılacak, gelir düzeylerini yükseltecek sağlam bir şey olmasını.” (Adile, 48 yaşında, bekar)

4.3.4.2. Sosyal Güçlenme ve Hane İçi İlişkiler

Hane içi ilişkiler ve kararlara katılım güçlenme çerçevesinde değerlendirilecek en önemli göstergelerden biridir. Bu çerçevede araştırma kapsamında mikrokredi kullanan kadınlara hanedeki tüketim ve yatırım harcamaları, varsa çocukların eğitimi ya da evliliği gibi konulara ilişkin karar alma süreçlerine dair sorular sorulmuştur (Soruların tamamı için bkz. Ek 1). Buna göre şu an evli olmayan, yalnız yaşayan ya da ailesi ile yaşayan kadınlar açısından hane içi ilişkiler ve karar alma konusunda olumsuz bir durum görülmemiştir. Kadınlar ya yalnız başlarına çoğu şeye karar vermekte ya da birlikte yaşadıkları kişi ya da kişilerle ortak karar almakta; dolayısıyla hane içinde karar alma sürecine bir şekilde katılmaktadırlar. Bekar olup da ailesiyle yaşayan 2 kadın ise para kazanmadan ya da ev dışında çalışmaya başlamadan önce, yani mikrokrediden önce karar alma sürecine katılamazken, artık katılabildiklerini söylemişlerdir.

“Önceden kararları o (babası) verirdi tabi. Yine kararları o veriyor, vermeye çalışıyor, gene iktidar bende diyor ama artık ben kendi kararlarımı alabiliyorum. Onlar veriyormuş gibi yapıyorum. Yoksa sırf kendi dediği olsun diye tersini de iddia edebilir, inat edebilir.” (Kezban, 45 yaşında, bekar, ilkokul mezunu)

Kredi alma ya da para kazanmaya başlamanın bu sürece etkisi evli kadınlarda çeşitlilik göstermektedir. Büyük bir kısmı para kazanmadan önce de eşleriyle ilişkilerinin iyi olduğunu söylemiştir. Daha az sayıda kadın ise önceden de ilişkilerinin kötü olduğunu, hane içinde çok fazla söz haklarının olmadığını, para kazanmanın da bunu değiştirmedini söylemiştir. Yani büyük oranda bir değişiklik olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Yalnızca evli olan 2 kadın çalışmaya başlamalarının ilişkilerini olumlu anlamda etkilediğini, eşlerinin kendilerine karşı daha anlayışlı olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla para kazanma ya da mikrokredi almanın hane içi ilişkileri etkileme potansiyeli oldukça düşüktür.

Sosyal güçlenmenin bir başka bileşeni hareket özgürlüğünün olup olmamasıdır. Bu kapsamda yöneltilen sorular banka, sağlık ocağı, market gibi zorunlu durumlar nedeniyle ve çok uzak mesafelerde olmayan yerler ile arkadaş ya da akraba ziyaretlerine tek başına gidip gitmeme olmuş, görüşülen kadınların çoğu bu özgürlüğün olduğunu belirtmiştir. Ancak bu özgürlük de iş yoğunluğu ya da çocukların sorumlulukları gibi nedenlerle oldukça sınırlı olmaktadır. Bunun dışında keyfi olarak nitelendirilen sinemaya ya da eğlenceye gitme ya da kent dışına tek başına çıkabilme gibi konularda bir veri olmayıp tam bir hareket özgürlüğünden bahsedebilmek için bunlara ilişkin veriye de ihtiyaç vardır. Ayrıca kadınların sahip olduğu sınırlı hareket özgürlüğü mikrokredi ya da gelir kazanmayla değişen bir durum değildir. Yalnızca 3 kadın tarafından gelir kazanmanın evden dışarı çıkmayı kolaylaştırdığı, çoğu durumda buna tek başına karar verebilmelerini sağladığı dile getirilmiştir.

Sosyal güçlenmenin topluluk düzlemindeki boyutlarından biri de kadınlar ve rolleri ile sorumluluklarına ilişkin değerlerde değişim olup olmadığıdır. Bu çerçevede kadınlara, dünyada ve Türkiye’de kadınların konumu, çalışma yaşamına katılımları ve gelir kazanmaları konusunda ne düşündükleri sorulmuştur. Görüşme yapılan kişilerin neredeyse tamamı kadınların konumlarının kötü olduğunu, çeşitli şekillerde ezildiklerini ve bu anlamda çalışmalarının önemi ve gerekliliğinin altını çizmiştir.

“Kadın hep ezilir erkekler karşısında. Annemden biliyorum mesela izin almadan bi yere gidemez (baba) izin vermezse akşam kadar evde durur. Ama çalışan kadınlar daha iyi oluyo, erkeğe ben kazanıyorum diyebiliyorlar. Yani para kazanan kadınların her şeyi tam oluyo yani giyimi olsun başka şeyleri olsun. Bence kadın çalışmalı. Kendine güveni olması için yani çalışmalı o yüzden erkeğe güven olmaz. Ne olursa olsun (kocasını çalışıyor olsa bile) bence çalışmalı yani bir güvence iş olması lazım.” (Serap, 42 yaşında, bekar, lise mezunu)

Ancak bunun yanında kadınların asıl işinin ev ve çocuklar olduğu, evi geçindirme sorumluluğunun ise öncelikle erkekte olduğuna dair kanaat da hala korunmaktadır.

“Çalışan kadına imreniyoduk. Onların özgüveni daha çok çünkü. Çevre hoşlanmıyordu tabii, evinde otursun, çocuğuna baksın

öyle düşünüyordı. Çalışmak iyi bir his ama çocukları varsa onlara baksınlar. Daha önemli çünkü. Biraz büyüsün, sonra tekrar çalışsın. Ben de öyle düşünüyorum.” (Kezban, 45 yaşında, bekar, ilkokul mezunu)

Kadınların çalışması durumunda konumlarının değişip değişmeyeceğine dair sorulan soruda ise yine büyük çoğunluk kadınların çalışmasının doğrudan güçlenme sonucunu doğurmayacağını kendilerinden ve çevrelerinden örnekler vererek aktarmıştır. Ekonomik güçlenmenin her sorunun çözümü olmadığı noktasında kadınlar kendi yaşamlarından doğru bir farkındalık geliştirmiştir.

“Evliyken çalışan bir kadın olsaydım yine akşam eve geldiğimde yine bir ejderhayla yaşayacaksın. Bu da doğru değil. Çalışıyor olmak da bu durumu değiştirmeyebilir. Çalışmanın sadece şöyle bir artışı olabilir, ayrıldıktan sonra ekonomik özgürlüğünün olması.” (Esmâ, 34 yaşında, boşanmış, 1 çocuk sahibi, lise mezunu)

Hatta kadınların konumunu olumlu anlamda değiştirmek bir yana, çalışıyor olmanın olumsuz sonuçları olabileceği de bazı kadınlar tarafından dile getirilmiştir.

“Kadınların kendi ayakları üzerinde durması güzel birşeydir ama aileyi öldürüyor. Neden öldürüyor dersenez, erkekler hiçbi zaman için kadınların üstün olmasını istemiyo, benim çevremde gördüğüm kadarı ile. Yani ev hanımı daha değerli oluyo. Biz çalışan kadınlar eşlere daha değerli olmuyoruz.” (Billur, evli, çocuğu yok)

Eğitim konusundaki tutumlar ise genellikle olumlu olup kız çocuklarının okutulması gerekliliğine olan inanç tamdır. Hatta yeterince eğitim almamış olan kimi kadınlar şu an pişmanlık ya da hayıflanma içerisinde olmakta, bunlardan bazıları ise Açıköğretim Kurumları vasıtasıyla eğitim görmeye devam etmektedir. Az sayıda kadın ise eğitim konusundaki tutumlarında ortaya çıkan değişikliği çalışmaya başlamalarından sonra yaşamış, bu anlamda bir güçlenme gerçekleştirmiştir.

Güçlenmede önemli bir diğer öge de iş yükündeki değişimdir. Bu olgu ekonomik ve sosyal güçlenmenin her ikisiyle de ilgili olup yeterli miktar-

da gelir getiren bir iş ile bunun doğurduğu iş yükünün makul bir seviyede olması güçlenmeyi sağlayabilir. Görüşülen kadınların büyük çoğunluğu çalışma sürelerinin uzunluğundan ve zamansızlıktan, bunun yanında da aşırı yorgunluktan bahsetmiştir.

“Ayaklarımın sızım sızım sızladığını hissediyorum bazen.” (Aydan, 46 yaşında, bekar, yüksekokul mezunu)

“Sadece yemek molası veriyoruz tatil yok gezme yok devamlı çalışma.” (Rahime, 45 yaşında, evli, 7 çocuk sahibi, lise mezunu)

“Ben hiç dinlendiğimi hissedemiyorum.” (Hale, 40 yaşında, evli, 2 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

“Valla akşama gidiyorum, evi toparlıyorum, işte yemek falan. Sabaha hala yorgun oluyorum, kendimden geçiyorum yani yorgunluktan.” (Handan, 35 yaşında, evli, 4 çocuk sahibi, eğitimi yok)

Arkadaşlarıyla ya da akrabalarıyla görüşüp görüşmedikleri sorulduğunda da kadınların çoğunluğu buna vakitleri olmadığını söylemiş, iş yeri ve evdeki sorumluluklarını ancak yerine getirdiklerini belirtmişlerdir.

“Yok, vakit olmuyo, çok yoğunum. Çocuğu okula bıraktıktan sonra önüme biri çıkarsa beş on dakika konuşabiliyoruz, onun dışında hiç olmuyor.” (Emel, 37 yaşında, evli, 2 çocuk sahibi, ilkokul terk)

“Akrabalarım Güngören’de oturuyo zaten, belli günlerde görüşüyorsunuz. Genelde çalıştığım için çok yakın arkadaşım olmuyo. Komşulardan falan var, onlarla görüşebiliyorum. Ama çok fırsatım olmuyo, arada boş zaman olursa denk geliyo, görüşebiliyoruz.” (Sevcan, 36 yaşında, evli, 4 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

“Vakit yok ama bazen görüşüyorum bazen de yorgunum, iş yapıyorum. Ama zaman yok işte, yoksa görüşmek istiyo insan.” (Handan, 35 yaşında, evli, 4 çocuk sahibi, eğitimi yok)

Dolayısıyla hane dışı gruplara katılım da bundan etkilenmekte ve çoğunlukla zamanın yetersiz oluşu nedeniyle bu tür grup ve ağlara katılım sağlanamamaktadır. Fırsat buldukça arkadaşlarla görüşüldüğü belirtil-

miştir. Ancak vakitleri olması durumunda arkadaşlar dışındaki gruplara katılıma ilişkin herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

Sosyal güçlenmenin diğer göstergeleri olan doğum kontrol yöntemi kullanma ve aile içi şiddet görmeme konularında yeterli bilgi elde edilememiş, bunların mikrokredi alma ve para kazanmayla ilişkisine dair bir sonuca ise hiç ulaşılamamıştır.

4.3.4.3. Psikolojik Güçlenme

Mikrokredinin ve bir geliri olmanın belki de en önemli çıktısı kadınların özgüven geliştiriyor olmalarıdır. Araştırma kapsamında da kadınların büyük çoğunluğunda bu durum gözlenmiştir. Böyle bir başlangıcın kadınların diğer boyutlarda güçlenmeleri sonucunu yaratma potansiyeli oldukça yüksektir.

Para kazanma ve iş kurma sonrasında kendilerini nasıl hissettikleri sorulduğunda kadınların büyük bir kısmı özgüvenlerinin arttığını, daha sosyal insanlar haline geldiklerini, kendilerini daha güçlü hissettiklerini söylemiştir. Bu, çoğu durumda kişinin kendi içinde yaşadığı ve hissettiği şeyler iken, bazen de kendileri dışındaki insanlar, eşleri, aileleri ya da komşuları tarafından görüldüğü ve söylendiğinde kadınların daha da hoşuna gitmektedir.

“Mesela okumuş mesleği kazanmış bir kadının özgüveni vardır ya benim de öyle oluyor biraz. Önceden çocuklar küçüktü öyle hissetmiyodum. Eşim olmasa da yaparım güvencesi var artık. Zaten kendi de söylüyo ben olmasam sen götürürsün işi diyo. Sadece satış elemanında bitiyo iş. Diğer kısmını zaten yapıyorum, dikme kesme gibi. Ama okumayan, çalışmayan, evde oturan kadınlar böyle hissedemez kendini, eşi terketti ya da vefat etti, o kadın bitiyo. Ama ben hiç öyle düşünmüyorum, kesinlikle ayakta dururum.” (Sevcan, 36 yaşında, evli, 4 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

“Ben de artık ben iş kadını oldum dedim aileme. Çok değişim oldu yani kendime güvenim arttı. Artık ben bi işi yapabiliyorum diyorum kendime. Ailem de diyo zaten iş kadını oldu artık. Hatta ben biraz daha kazanayım senden hiç istemeyeceğim dediğim oluyodu babama.” (Serap, 42 yaşında, bekar, lise mezunu)

“Evdekilerin (dışarıda çalışmaya başladıktan sonra) bakış açısı değişti. Bana kavalıyı annem hazırlar oldu. Önceden hep ben hazırlardım. Çalışan insana bakış açısı değişti yani. Ailemin, çevrem bakış açısı değişti öncelikle. Olumlu anlamda tabi. Kendime özgüvenim arttı, kendimi daha iyi hissediyorum.” (Kezban, 45 yaşında, bekar, ilkokul mezunu)

Bu üç örnekten ve diğer kadınlardan çıkarılabilecek bir sonuç da aslında böyle güçlü bir etkinin yalnızca para kazanmakla değil, mikrokredi sonrasında kadınların ev dışında çalışmaya başlamalarının sonucunda ortaya çıkabileceğidir. Yani psikolojik güçlenmenin en bariz görünümü ilk kez ev dışında çalışmaya başlayan kadınlarda olmuştur. Bunu sağlamakta da, özellikle Mersin örneğinde, kadınlara iş yapabilecekleri yerler tahsis etmenin önemli olduğu düşünülmektedir. Evden dışarıya çıkıyor olmak, kadınların kendilerinde de, daha önce ev içerisinde üretim yapıp onları satarak para kazansalar dahi, esas olarak şimdi çalışıyor ve para kazanıyor olarak görülme sonucunu doğurmuştur.

Bununla birlikte bazı kadınların psikolojik olarak güçlenmelerini sağlama noktasında yürüttükleri faaliyetler nedeniyle mikrokredinin ele alındığı televizyon programlarına katılmaları, gazetelerde yer almaları, düzenlenen yarışmalarda ödül almaları gibi tanınırlık ve görünürlüklerinin olması da etkili olmuştur.

“İşte nedir vali beyin kredi verirken o gazetelerde ertesi gün yerel gazetelerde işte hürriyetin o çukurova ekinde çıktık. İşte o beni çok onore etti. Sonra komşular geldiler, seni gördük gazete de okuduk. Ondan sonra da TRT’den gelip çekim yaptılar. Bi de benim iş yerimi bu kredi uygulamasını hizmet yapan yerlerin bir çoğunu temiz ve hijyen buldular. Çok düzenli ve tertipli buldular. O yüzden bu tür çalışmalarda beni öneriyorlar. Bu çok beni motive etti.” (Havva, 32 yaşında, evli, 1 çocuk sahibi, lise mezunu)

“...Bi ödüllü yarışma vardı. Ben işte hizmet alanında girdim. Bu alanda ben üçüncülük ödülü aldım. Ödül törenine falan gitmiştik işte, İstanbul’da bir otelde olmuştum. İlimizden tek ben kazandım. Evet hayatımın dönüm noktaları diyeyim yani. Çok güzel şeyler oldu.” (Şermin, 56 yaşında, eşi ölmüş, 1 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

Güçlenmenin ve kendini daha iyi hissetmenin nedenlerinden biri de, kadınlar tarafından yine ev dışına çıkmanın bir uzantısı olarak başka insanlarla, yeni ve farklı insanlarla tanışmak olarak dile getirilmiştir.

“Şimdi valla kendimi çok iyi hissediyorum, tabi daha özgür daha özgüvenli. Yeni insanlar tanıyorum, güzel oluyo, faydalı oluyo.” (Sakine, 45 yaşında, bekar, ortaokul mezunu)

“(dışarıda çalışınca) İnsanları tanıyorum, evde oturunca kimin iyi kimin kötü olduğunu bilemiyorum yani, iyi görürsün, başka bir tepki alırsın, tanıyorum yani insanları. Şimdi insanlara daha rahat bakabiliyorum, erkeklere daha doğrusu, erkeklere daha rahat bakıyorum. Evdeyken tabii ki erkeklerle daha rahat konuşmuyosun, edemiyosun, ee ben böyle değildim. Ama şimdi daha rahat, erkeklerle daha rahat konuşabiliyorum, özgürlük demek ki bu.” (Adalet, 49 yaşında, evli, 3 çocuk sahibi, lise mezunu)

Psikolojik güçlenmeye dair bir diğer gösterge ise kadınların kendilerini iyi hissetmeleri, psikolojik olarak rahat ve iyi olma halleridir. Buna dair ipuçları kadınların kendileri ve hayatlarından bahsetmeleri, bunu yaparken kurdukları cümleler ve duruşlarından da anlaşılabilir. Buna göre kadınların büyük kısmı kendilerini iyi hissettiklerini ifade etmiş, yaşamlarına ve geleceklerine dair umutları, hayalleri ve inançlarından bahsetmiştir. Ancak az sayıda da olsa bazı kadınlar yoksulluk, yorgunluk ve monotonluktan duydukları sıkıntıyı dile getirmiş, kimi durumda ise bunları dile getirmekten bile yoruldukları hallerinden anlaşılmıştır. Bu durumdaki kadınların ortak özelliklerine bakıldığında yaşadıkları yoksulluğun boyutlarının derinliği ve/veya ev ve iş sorumluluklarını tek başlarına yürütmeleri, aileleri ya da eşlerinden hiçbir destek alamamaları öne çıkmaktadır.

“Kredi borcumdan kalan 200 lirayı ödeyemedim, kızımı okula yazdırmam gerekiyo, yazdıramadım, o kadar sıkıştım artık ne yapacamı bilemiyorum.” (Hatice, 24 yaşında, boşanma davası süren, 1 çocuk sahibi, ilkokul mezunu)

“Ev işine gidişim mesela artık mevsimler değişti, halı açılacak birkaç yere. Tanıdığım var, onlar arka arkaya çağırır beni, oraya

giderim. Ondan sonra gel akşamları yemek yap, o yorgun halimle, git evi temizle, süpür, sil, çocukların üstlerini değiştir, ayaklarını yıka, yatır, sabah geri uyan, aynı şeyi devamlı. Tahminimce ki öyle kalacak yani hiç değişen birşey olmayacak, böyle kalacak. Keşke değişebilse, ben çok istiyorum değişmesini, ama imkan yok.” (Emel, 37 yaşında, evli, 2 çocuk sahibi, ilkokul terk)

“Hem burası (iş yeri) hem ev hem dışarı çok yorucu oluyo, depresyona girecek gibi hissediyorum kendimi. Ama evdekilere belli etmemeye çalışıyorum, belli etsem nolacak, sadece üzülecekler.” (Kezban, 45 yaşında, bekar, ilkokul mezunu)

Ancak yine de kadınların çoğunluğu için bir iş yapıyor olmak, para kazanıyor olmak pek çok şey ifade etmekte, kendilerini daha iyi hissettiklerini söylemektedirler. Bunun yanında gelirden artış neticesinde gerçekleşen ekonomik güçlenmenin yoksullukla daha iyi baş etme becerisi kazandırma yoluyla kadınların psikolojik açıdan daha rahat ve iyi olmalarını sağladığı söylenebilir.

4.3.5. Eğitim, Kurs ve Toplantılara Katılım ile Dayanışma Gruplarının Etkisi

Güçlenmenin gerçekleşebilmesinde eğitim, kurs ve toplantılara katılım yoluyla yeni bilgi ve becerilere erişimin de önemli bir payı vardır. Bu tür faaliyetler pek çok açıdan güçlenmeye katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Öncelikle kadınların bir araya gelmelerini sağlama, kendilerini yalnız hissetmeme ve daha güçlü hissetme duygusu yaratabilmektedir. Ayrıca bu bir araya geliş güçlenmenin kolektif hali için de önem taşımaktadır, toplumsal yapılarda dönüşüm yaratılabilmesi için gerekli kolektif eylem zemin hazırlayabilmektedir. Bunun yanında bu faaliyetler neticesinde kadınlar yeni beceriler kazanabilmekte, bu becerilerin kullanılması yoluyla da özellikle ekonomik güçlenmenin önü açılmakta, kadınların ürünlerine ve üretimlerine sağlanacak katkı, gelirlerinde bir artışla sonuçlanabilmektedir. Yalnızca beceri değil, yeni bilgiler edinme anlamında da bu faaliyetlerin önemi büyüktür. Bilgiye erişim noktasında kadınların önünde varolan engellerin aşılması, hukuki, sağlıkla ilgili ya da başka konularda edinilecek bilgi, kadınların yaşamlarına pek çok olumlu etki edebilecektir. Son olarak da kolektif bilinç ve eylemle sonuçlan-

masa dahi, kadınların topluluk içerisinde yer alması onları güçlü kılabilir, özgüvenlerini arttırabilecek ve kendilerini ifade etmeleri yolunda da katkı sağlayabilecektir.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde araştırma kapsamında YİMİK uygulamasındaki kadınların çoğunun hem beceri hem de bilgilendirme kurslarına katıldıkları gözlenmiştir. Katılmayanlar ise bunu istediklerini; ancak iş yerini kapatamama, zamansızlık ya da çocuğu bırakacak kimse bulamama gibi nedenlerle katılmadıklarını söylemişlerdir. Ancak katılmasalar dahi bu etkinliklere dair bilgilere sahiptirler, proje çalışanları tarafından haberdar edilmektedirler. Maya örneğinde ise çok az sayıda kadın bu tür etkinliklere katıldıklarını söylemiştir. Tek katılım sağlanan faaliyet ise işe yönelik danışmanlık hizmeti olup kadınlar danışmanlarla işlerini geliştirmeye yönelik birebir görüşmeler gerçekleştirmiştir. Katılım sağlamayan kadınlardan bazıları bu tür etkinliklerden haberi olmadığını söylerken bazıları da haberleri olduğunu; ancak buna zamanları olmadığını söylemiştir.

Eğitim, kurs ve toplantılara katılımın yanında kredi başvurusu yapabilmenin koşullarından biri olan belli sayıda kadının bir araya gelerek oluşturduğu dayanışma grubunda yer almak da güçlenme için önemli görülmektedir. Lazo'nun (1995: 23-38) da ifade ettiği gibi "kadınların güçlenmesi kolektifleşme yoluyla maksimum hale gelir". Ayrıca grup katılımı olmaksızın yalnızca kredinin kadınları sosyal ve ekonomik olarak güçlendirme açısından etkisiz olduğu düşünülmektedir. Destekleyici ağlar kadınların bireysel ve kolektif çıkarlarını koruma becerileri için önemlidir (Mayoux, 1999). Stromquist de (1995: 13-22) hane dışında kolektif ortaklığın özellikle de eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerinin olduğu hanelerde yaşayan kadınların güçlenmesi açısından gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Dayanışma grupları hem kredi kullanıcıları hem de mikrokredi kuruluşları açısından önem taşımaktadır. Kuruluşlar için bu gruplar teminat işlevi görür. Üye seçimini grupların kendisinin yapması kuruluşların seçim yapmalarına olan ihtiyacı azaltır. Kadınlar açısından ise ağ oluşturma ve kolektif eylem, sosyal, psikolojik ve politik güçlenmeyi destekler (Friedmann, 1992). Dayanışma gruplarında bir araya gelme kadın-

lar için ekonomik, sosyal ve politik güç ile kaynaklarını birleştirme anlamına gelmektedir.

Bu çerçevede YİMİK Projesi'nde yer alan kadınlar oluşturdukları grup üyeleriyle mümkün olduğunca görüşmeye çalıştıklarını; ancak çoğu durumda vakit bulamamaları nedeniyle görüşemediklerini söylemiştir. Maya uygulamasındaki kadınlar ise çoğunlukla bireysel krediden yararlandıklarından gruplar yoluyla dayanışmanın mümkün olmadığı görülmüştür. Sonuç olarak mikro kredi uygulamalarının kadınların güçlenmesini sağlamada kilit rol üstlenebilecek grup dinamiği iki uygulama örneğinde de pek yerini bulmamış, daha çok bireysel olarak kadınların refahını arttırma yönünde bir etkiyle sınırlı kalmıştır.

4.3.6. Değerlendirme

YİMİK ve Maya mikro kredi kullanıcısı kadınlarla yapılan derinlemesine görüşmeler ile kadınların çalışmaya, mikro krediye, kendilerine, ailelerine, toplumsal cinsiyet temelli tutumlarına dair bilgiye erişmek amaçlanmıştır. Bu çerçevede de görüşmeler çalışma hayatına giriş, mikro kredi kullanma, mikro kredinin yaşamlarına etkileri hakkında ilerlemiş, kadınların deneyimlerinin mümkün olduğunca aktarılması gözetilmiştir. Elde edilen verilerde ise güçlenmeye dair belirtiler bulunmaya çalışılmıştır.

Kadınların kendi işini kurma ya da gelir getirici faaliyette bulunmadaki temel nedenleri para kazanmanın hayatta kalmak için bir zorunluluk ve kendi işini yürütmenin de bunun biricik yolu olmasıdır. Bu anlamda mikro kredi kullanmalarının sebebi de, çoğunlukla, ya hayatta kalmalarını sağlayan işlerinin devam etmesini mümkün kılmak ya da böyle bir iş kurmaya yönelmektir. Buna paralel olarak da mikro kredinin katkısı, kadınlarca, sermayeye ihtiyaç duyulduğu noktada başka türlü bulunması mümkün olmayan desteğin sağlanması olarak değerlendirilmektedir. Bunun için de kredi, genellikle, mal, hammadde ya da makine alımı için harcanmaktadır.

Geri ödeme konusunda çoğu kadın sıkıntı yaşamadığını söylemiştir; ancak bazen ödemeye uygun olmayan koşullarda da ne yapıp edip ödediklerini belirtmişlerdir. Bunun bir nedeni borçlu olmaktan korkmaları, bunu istememeleri iken diğer bir nedeni de tekrar kredi çekmek isten-

mesi durumunda onaylanmama ihtimalini ortadan kaldırmaktır. Nitekim kadınların pek çoğu yeni bir kredi çekme isteğindedirler.

Mikrokrediye ilişkin değerlendirmeleri sorulduğunda kadınların çoğunluğu kredi alma sürecinin kolaylığı ve yalnızca kadınlara veriliyor oluşu gibi nitelikleri olumlu olarak değerlendirirken; kredi miktarının düşüklüğü ile satış ve pazarlama konusunda çok fazla desteğin olmayışını ise eleştirmektedir. Şimdiye kadar YİMİK ve Maya kredi kullanıcılarının yanıtları benzer iken mikrokredi alma koşullarını değerlendirmede ayrışmakta, kefil ve faize ilişkin durum, kadınların tepkilerini belirlemektedir. YİMİK'te kefil ve faiz olmaması durumu olumlanırken; Maya'nın bireysel kredi hizmetinde, ki kadınların çoğunluğu grup yerine bunu tercih etmektedir, kefil gerekliliği ve faizin yüksek oluşu olumsuz olarak değerlendirilmektedir.

Güçlenme üç temel boyut kapsamında ele alınmıştır: Ekonomik, sosyal ve psikolojik. Ekonomik güçlenme çerçevesinde ele alınan ilk başlık gelirden artış olup olmamasıdır. Kadınların çoğunluğu böyle bir artış yaşadığını dile getirmişken burada da YİMİK ve Maya uygulamalarının sonuçları farklılaşmaktadır. Maya'daki kadınlar genellikle hali hazırda işi olan ve krediyle işin devamını sağlayan kadınlar olduğundan gelirden bir artıştan ziyade gelir düzeyini koruyabilmişlerdir. YİMİK'te ise kredi, kadınların iş ve gelirleri üzerinde daha fazla etki yaratmış, yeni imkanlar sağlamış, dolayısıyla da gelirlerinde çoğunlukla bir artış olmuştur. Ancak her iki uygulama için de birikim yapabilmenin mümkün olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla da kadınlar tarafından da ifade edildiği gibi mikrokredi ile kısıtlı kanaat geçinmeleri sağlanmıştır. Yine de güçlenmenin tam olarak ölçülememekle birlikte ekonomik açıdan güçlenme yönünde bir değişim sürecinin başlangıcı göze çarpmaktadır. Denetim açısından bakıldığında kredi, iş ve kazanç üzerindeki denetimin çoğunlukla kadınlarda olduğu söylenebilir. Ancak, bu durum kadınların evli olmaması, işi tek başına yürütmesi, yalnız yaşaması durumlarında artmaktadır. Yani, evli veya eşyle ya da ailesinden biriyle birlikte yaşayan ya da çalışan kadınların sayısının artması durumunda denetim hakkının bu denli güçlü olması ya da tek başına kadının elinde olması ihtimali düşüktür. Harcama yapabilmeye ilişkin de buna benzer bir durum söz konusudur. Evli olan ya da ailesinden bir ya da daha fazla erkekle birlikte yaşayan veya çalışan kadınlarda bu konuda tek başına karar alma oranı düşmektedir. Bu durum,

ortaklaşa karar alma durumunda kadının güçlenmesi açısından bir engel olmayabilirken, yetkinin orantısız olması durumunda güçsüzleşmeye neden olmaktadır. Ekonomik güçlenme çerçevesinde değerlendirilebilecek son gösterge ise işe dair hayallerin olup olmamasıdır. Bu anlamda kadınların hayatları ve iş yerleri üzerindeki denetimleri arttıkça, hayallerinin de olması ihtimalinin arttığı görülmüştür. Bir yandan da ekonomik refahın yetersizliği, kadınların gerçekleşme ihtimalini düşük olarak gördükleri, ancak yine de hayal etmekten geri durmadıkları işi büyütme, geliştirme, kazancı arttırma gibi hayalleri pekiştirmektedir.

Hane içi ilişkiler ve karar alma çerçevesinde bakıldığında mikrokredi kullanılarak gelir getirici bir faaliyette bulunmanın hane içerisindeki konumunu etkilediğini düşünen kadınların sayısı oldukça sınırlıdır. Kadınların çoğunluğu konularının değişmediğini söylemekte olup hayatlarında böyle bir değişimin olduğunu ifade eden kadın sayısı yalnızca 4'tür. Buna paralel olarak da kadınların çoğunluğu bir gelire sahip olmanın kadınların durumunu otomatik olarak değiştirmeyeceğini söylemiştir. Ancak tüm bunlara rağmen kadınların para kazanmaları gerektiği düşüncesi kadınların tamamına yakınında kabul görmektedir. Bu düşünceye inancın para kazandıkça arttığı sonucuna varmak da mümkün olmuştur. Dolayısıyla gelir elde ediyor olmak kadınların rollerine ilişkin yaklaşımlarda sınırlı da olsa bir değişim yaratmıştır. Sosyal güçlenme altında değerlendirilen hareket özgürlüğü konusunda da çok az sayıda kadının yaşamında bir değişiklik olmuştur. Çoğunluk için ise kısa mesafeler ya da zorunlu haller için bir hareket özgürlüğünden bahsedilebilecekken daha uzak mesafeler ve keyfi hareketlilik durumlarına dair bir veriye ulaşılamamıştır. Keza hane dışı gruplara katılım ya da sosyal ortamlara girme, arkadaşlarla görüşme, boş vakte sahip olma konularında da çalışıyor olmak, hele de kredi olarak bir borç altına girmek hem moral açıdan hem de bedensel açıdan güçsüzleştirici bir etki yaratmıştır.

Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen kadınların yalnızca zorunluluktan dolayı değil hane içi ilişkiler ve toplumsal konumda bir iyileşme yaşama ve emeğin görünür hale gelmesi nedenleriyle de çalışmaya devam etmeyi düşündüğü söylenebilir.

Psikolojik olarak kadınların tamamına yakını kendisini daha güçlü, pek çok şeyi başarabilir, özgüvenli hissettiklerini belirtmiş; bunu sağlayan ise

kimi zaman ev dışında çalışmaya başlama iken, kimi zaman da mikrokredinin sunduğu bazı fırsatlar neticesinde toplumsal olarak tanınma, bilinme ve takdir edilme olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da kadınlar kendilerini daha iyi hissettiklerini, umut ve hayalleri olduğunu söylemiştir.

Son olarak ise düzenlenen eğitim ve kurslara katılım sorulmuş, YİMİK'teki kadınların çoğu bu tarz bir faaliyete en azından bir kez katıldığını belirtmiştir; ancak Maya'da henüz katılmayan kadınlar da bulunmaktadır. Dayanışma grupları açısından da iki proje farklılaşmaktadır. YİMİK'te kredilerin tahsilatının yapılması sırasında haftada bir gün eğitim de verileceği belirtilse de bu toplantıların çoğu zaman yapılmadığı görülmektedir. Kredi taksitleri ya elden proje çalışanlarına verilmekte ya da grup başkanı veya mahallede belirlenen güvenilir bir kadın tarafından ödenmektedir. Dolayısıyla haftada bir gün de olsa bir araya gelme ve eğitimden faydalanma hedefi gerçekleşmemektedir. Ancak yine de YİMİK örneğinde grup oluşturma ve en azından üyelerin birbirini tanıması mevcutken, Maya'da çoğunlukla bireysel olarak krediden faydalanılmakta, kredi kullanan diğer kadınlarla iletişim bulunmamaktadır.

Sonuç olarak iki projede de ekonomik güçlenme ve psikolojik güçlenmeye dair anlatılara ulaşılmış, çoğunlukla pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarının karşılandığı gözlenmiştir. Bu bağlamda mikrokredinin, yoksulluğun azaltılması ve istihdamın geliştirilmesi gibi sosyal hedeflerini karşılayanın yanında bireysel güçlenmenin emarelerine de rastlanmıştır. Ancak toplumsal normlarda ve güç ilişkilerinde dönüşüm yaratmak üzere bir sorgulama ya da başlangıca ulaşamamış, kolektif bir bilinç ve farkındalık ise henüz gelişmemiştir. Bunun sonucu olarak da sosyal güçlenme ve stratejik ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir gündemin olmadığı görülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ VE ÖNERİLER

“Kadınları Güçlendirme Mekanizması Olarak Mikrokredi” konulu çalışma sonucunda mikrokredinin kadınların güçlenmeleri yönünde kimi etkilerinin olduğu görülmüştür. Bu çerçevede bu bölümde YİMİK ve Maya’nın sunduğu kredilerden faydalanan kadınlarla yapılan görüşmeler neticesinde güçlenme açısından yaşanan olumlu sonuçlar ve bu sonuçların daha da iyileştirilmesi ile eksik olan yanların giderilmesi yönünde diğer ülkelerdeki iyi uygulama örneklerine yer verilerek çözüm önerilerinin sunulması amaçlanmaktadır. Verilen örneklerin kimilerinin etki analizleri çeşitli araştırmalarla yapılmış olup sağladığı katkılara dair bilgiye erişilmişken, kimileri ise yalnızca yürüttükleri hizmet bağlamında ele alınmakta, bu hizmetin kadınlar açısından somut olarak doğurduğu sonuçlara yer verilmemektedir. Bu bağlamda araştırma sonuçlarının da sunulduğu şekliyle güçlenme boyutları üzerinden gidilerek tartışmak amaçlanmaktadır. Ama tüm bu tartışmalarda güçlenmenin tüm boyutlarının birbirleriyle ilişki içinde oldukları, birinde ortaya çıkan bir gelişmenin diğerini de olumlu anlamda etkileyebileceği akılda tutulmalıdır.

Ekonomik Güçlendirmeye Yönelik Çalışmalar

Öncelikle ekonomik açıdan değerlendirildiğinde araştırma kapsamında görüşülen kadınların gelirlerinde bir artış yaşanmıştır. Bu artış yoksulluğa kesin çözüm getirecek düzeyde ve süreklilikte olmasa da yaşam standartlarında bir iyileşme sağlamıştır. Mikrokrediyle birlikte iş kurmuş kadınlarda bu etki daha bariz şekilde yaşanmışken, hali hazırda bir işleri olan kadınlarda mikrokredi gelirden ziyade geliri koruyabilme imkanı tanımıştır. Ekonomik güçlendirmeyi sağlamak üzere araştırma kapsamında ve dünyadaki diğer uygulamalarda iş geliştirme kursları, farklı ve yeni iş alanlarına yönlendirme, danışmanlık hizmeti sunma, satış ve pazarlama konusunda destek başlıkları altında çalışmalar yürütülmektedir.

İş Geliştirme Kursları

Kadınların varolan işlerini geliştirmek, verimliliklerini arttırmak ve bunun sonucunda gelir artışını sağlamak üzere yürütülen çalışmalara baktığımızda YİMİK’te temel bilgisayar, ev mefruşatı, sanayi makineleri kulla-

nımı ve girişimci yetiştirme vb. kurslar; Maya'da ise girişimcilik ve finansal okuryazarlık kursları düzenlenmiştir. Bu kursların kadınların işlerine ekonomik anlamda etkisi üzerine sorulan sorularda YİMİK'te eğitimlere katılan kadınlar çoğunlukla bu kursların faydalı olduğunu; ancak sadece mikrokrediden faydalanmadan önce sahip oldukları bilgileri pekiştirdiğini belirtmişlerdir. Maya'daki kadınlar ise genellikle bu faaliyetlere katılmadığını, katılanlar da işlerini geliştirmelerine faydası olmadığını ifade etmiştir.

Yürütülen işlerin verimliliğinin ve getirisinin düşük oluşu başka mikrokredi programlarında da gözlemlenmiş ve bu doğrultuda geliştirilen kimi yöntemler sonuca ulaşmada çeşitli fırsatlar sunmuştur. Gana'da faaliyette bulunan Sinapi Aba Trust⁵² (SAT) mikrofinans programında finansal olmayan hizmetler başlığı altında iş yönetimi eğitimi verilmektedir. Bu eğitim yoluyla kadınların kârlarını planlama ve hesaplama ile paranın yönetimi konusundaki becerileri arttırılmaya çalışılmaktadır. Buna göre eğitim alan kadınların çoğu bu sayede mallarını daha hızlı satabildiklerini, müşterilerini koruyabildiklerini ve daha az çalıştıklarını belirtmiştir. Ayrıca artık rekabetten korkmadıklarını, sahip oldukları beceri ve fikirlerini arkadaşları ve rakipleriyle paylaşma noktasında güven kazandıklarını söylemişlerdir (Cheston and Kuhn, 2002). Kolombiya'daki ADEM-COL mikrofinans kuruluşunun yürüttüğü eğitimlerin değerlendirildiği bir çalışmada (Salib et al., 2001) eğitim alan ve ADEMCOL'dan kredi almaya devam eden kadınların işi kârlı bir şekilde devam ettirme ve geri ödeme açısından en başarılı üyeler oldukları tespit edilmiştir. ACCION International tarafından yürütülen eğitim programları⁵³ ise 40'ı aşan konuda modül içermekte; bunlardan bazıları girişkenlik, pazarlık becerileri, güven geliştirme, liderlik becerileri, işletme geliştirme ve yeni iş alanları

52 Detaylı bilgi için bkz. <http://www.sinapiaba.com/sat/>. Aralık 2009.

53 ACCION Dialogue on Business mesleki eğitim programı katılımcıların bilgisi ve deneyimine dayanarak geliştirilmiş bir yetişkin eğitimi programı olup interaktif oyunlar ve role-play yöntemlerini kullanarak gerçek hayatta yaşanan işe dair zorluklara çözüm üretmeye çalışmaktadır. Atölyeler katılımcı bir şekilde yürütülmekte olup kitaba dayalı değil de gerçeklikle bağlantılı bir şekilde yapıldığından çoğunlukla geleneksel sınıf düzeninde etkili öğrenmenin gerçekleşmesinin zor olduğu düşük eğitimli insanları hedeflemektedir. Şimdiye kadar ACCION Dialogue on Business Latin Amerika'da 700.000'den fazla işletme sahibine ulaşmış olup bunların % 60'ı kadındır. ACCION International başlangıçta bu eğitimleri yalnızca kendi müşterilerine vermekteyken, geliştirilen modüllerin başarılı olması neticesinde şu an 15 ülkede 31 mikrokredi kuruluşu ile birlikte çalışmaktadır. Bkz. <http://www.dialogodegestiones.org/>. Aralık 2009.

üzerindedir. Bunlarla birlikte bir de kadınların ihtiyaçlarına göre hazırlanmış toplumsal cinsiyet modülü bulunmaktadır. ACCION yaptırdığı araştırmada kendi kredi programı dışından da eğitimlere talep olduğunu bulgulamıştır: Araştırmaya göre eğitim alan kişilerin % 51'i kredi de almışken, % 49'u eğitim sürecinde henüz kredi almamıştır.⁵⁴ Verilen eğitimlerin başlıklarından bazıları şunlardır: İnsan ilişkileri, maliyet hesaplama, pazarlama, defter tutma, müşteriye elde tutma, planlama ve fiyatlandırma. Bu tür eğitimlerin kadınların yürüttükleri işlerin verimliliğini artırma yoluyla gelirden artışı mümkün hale getirdiği görülmektedir.

Farklı ve Yeni İş Alanlarına Yönlendirme

Kadın girişimciler açısından önemli bir sorun alanının uzmanlaşmama olduğu daha önce de belirtilmiştir. Girişimcilerin çoğunlukla belli alanlarda toplanma eğilimi göze çarpmaktadır. YİMİK ve Maya üyesi kadınların da yürüttükleri işlerin birbirine benzer olması ya da benzer işlerin başka kadınlarca da yapılma ihtimalinin yüksekliği kadınların gelir artışını sınırlamadaki nedenlerden biridir. Yürütülen işler genellikle dikiş, nakış, örgü gibi işler ya da hazır malların satılmasıdır. Bunun önüne geçebilmek için yürütülen çalışmalara bakıldığında Maya'da buna yönelik bir hizmet sunulmazken, YİMİK'te İş-Kur ve Halk Eğitim Merkezleri ortaklığıyla farklı sayılabilecek alanlar olan süs bitkileri yetiştiriciliği, 0-3 yaş çocuk bakıcılığı, sıcak-soğuk mutfak kursları gibi çalışmalar olmuştur. Ancak düzenlenen kursların kadınları farklı işlere yönlendirebilmesi mümkün olmamış, kursların ardından bu alanlarda istihdamın sağlanamamış olması kadınların mevcut işlerini devam ettirmelerini zorunlu kılmıştır.

Dünyadaki uygulamalarda da verilen eğitimlerin çoğunlukla iş geliştirmeye yönelik olduğu, kadınların yürütmeyi planladıkları işler dışında bir yönlendirme olmadığı görülmektedir.

Danışmanlık

Eğitim ve kursların yanında eksikliği görüldüğü kadınlarca da belirtilen hizmetlerden biri de danışmanlıktır. YİMİK Projesi'nde buna yönelik bir etkinlik bulunmamakta, Maya'da ise oldukça kısa süreli ve görüldüğü

54 Ülkeler ve mikrokredi programları için bkz. <http://www.dialogodegestiones.org/>. Aralık 2009.

kadınlardan yalnızca 3'ünün faydalandığı bir hizmet sunulmuştur. Bunun devamının gelmediği ve çok katkı sağlamadığı, zaten bilinen şeylerden bahsedildiği kadınlarca dile getirilmiştir. Maya tarafından altyapı çalışmaları sürdürülen Mikro-net Projesi'nin bu eksikliği gidermeyi amaçladığı öne sürülmektedir. Bu proje ile temel bilgisayar ve internet bilgisini edinen kadınların, kurulan portal aracılığı ile burada gönüllü olarak yer alan uzmanlara hukuki ve finansal alanlar başta olmak üzere ihtiyaç duydukları konularda danışabilmeleri hedeflenmektedir.

Dünyadaki kimi uygulamalarda da danışmanlık hizmeti sunulmaktadır. Bu çerçevede kadınların zorlandığı noktalar neler ise ona yönelik destek mekanizmaları geliştirilmektedir. Her ne kadar etkileri değerlendirilmemiş olsa da örneğin Sri Lanka'dan Sarvodaya Ekonomik İşletme Geliştirme Hizmetleri Ltd., kısaca SEEDS⁵⁵, İşletme Destekleme Merkezi kanalıyla iş geliştirmeye yönelik eğitimlerin yanında danışmanlık hizmeti de yürütmektedir. Tunus'ta faaliyet gösteren Enda Inter-Arabe kuruluşu da destek ve tavsiye başlığı altında kredi kullanıcılarına yönelik danışmanlık hizmeti vermekte, bunu da İstihdam ve Girişimcilik Ulusal Ajansı (ANETI) ile işbirliği halinde yürütmektedir.⁵⁶ Ajansın verdiği eğitim ve danışmanlık hizmetleri ile kredi kullanıcılarının mesleki becerilerinin artırılmasına çalışılmaktadır. Buna ek olarak mikro girişimler hakkında bilgi ve deneyimi olan uzmanlar tarafından danışmanlık hizmeti de sunulmaktadır. Bu hizmetin finansal, hukuki ve pazarlamaya ilişkin konularda olduğu belirtilmektedir.

Satış ve Pazarlama Konusunda Destek

Görüşülen kadınlarca en sık dile getirilen sorun satış aşamasında yaşanan zorluk olmuştur. Kadınlar çoğunlukla tanıdıklar aracılığıyla müşterileriyle bağlantı kurduklarını, bunun da yapılan satışın oldukça sınırlı olması sonucunu doğurduğunu belirtmişlerdir. Bir dükkanı olmayan kadınlar evde, pazarda, tezgahta satış yapmanın zorluğundan ve bir dükkana ihtiyaç duyduklarından bahsetmiş; dükkanı olan kadınlar ise dük-

55 Eğitimler ve İşletme Destekleme Merkezi'nin faaliyetleri konusunda bkz. <http://www.seeds.lk/index.htm>. Aralık 2009.

56 http://www.endarabe.org.tn/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=28&lang=en. Aralık 2009.

kanlarının yerlerinin merkezi olmayışı nedeniyle göz önünde olmamaktan kaynaklı satışlarının düşük olduğunu söylemiştir. Mikrokredi kuruluşlarının bu konuda destekleri sorulduğunda ise kadınlar bunun yetersiz olduğunu ve bu alanda daha fazla destek sunulması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Dünyadaki uygulamalarda da pek yaygın olmamakla birlikte, iş konusunda bağlantı kurulmasına destek sağlamaya yönelik kimi çalışmalar mevcuttur. Daha önce de bahsi geçen Enda Inter-Arabe kuruluşu kredi kullanıcıları ile kamu kuruluşları ve özel sektör arasında köprü görevi görmekte, ihracatın desteklenmesi konusunda çalışan bir kamu kuruluşu olan İhraç Piyasalarını Geliştirme Fonu (FAMEX) kredi kullanıcılarına ürünlerinin kalitesini geliştirme ve uluslararası pazarlara girme konusunda yardım etmektedir. Bangladeş Dezavantajlı Kadınlar İçin Shakti Vakfı⁵⁷ da “Küçük İşletme Geliştirme” hizmeti adı altında potansiyel kadın girişimcilere tedarikçiler ve müşterilerle bağlantı kurmaları konusunda yönlendirmelerde bulunmaktadır. Ayrıca yeni iş alanlarına yönelik bilgi ve eğitimler de sunulmaktadır.

Ekonomik güçlendirme kapsamında şimdiye kadar ele alınan başlıkların her birinde kadınların, piyasanın ve yörenin özgün koşulları ve ihtiyaçlarının hesaba katılması önemlidir. Araştırma kapsamında incelenen her iki kuruluş açısından da bu alanda yürütülen faaliyetlerin amacına ulaşamamasının nedenlerinden birinin de bu faktörlerin yeterince hesaba katılmaması olduğu söylenebilir. Bu nedenle de eğitimler, kadınların varolan becerilerini tamamlamak ve en acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere dikkatlice kurgulanırsa ve kazandırılmak istenen beceriler pazar koşullarını gözeterek istihdamı sağlayabilecek beceriler olursa ancak o zaman yoksul kadın girişimcilere faydalı olabilir. Bununla birlikte yöresel ihtiyaçlar ve olanakların da hesaba katılması, üretilen malların günümüz pazarlarında satılabilecek mallar olması, satış öncesinde talebin bilinerek o doğrultuda malların üretilmesi de önemlidir. Piyasa araştırması ve başka yöntemlerle kadınlar için uygunluğu ve işe yararlığı kadar piyasanın taleplerine yanıt verecek nitelikte olması da sağlandığında bu çalışmalar mikrokredi programlarının önemli bir bileşeni haline gelebilir.

57 <http://www.sfdw.org/home.htm>. Aralık 2009.

Ekonomik güçlenme çerçevesinde ele alınabilecek kredi, iş ve kazanç üzerinde denetim ise daha çok sosyal güçlenmeyle ilişkili olup ilerleyen sayfalarda buna dair yorum ve önerilere yer verilecektir.

Sosyal Güçlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Konusunda Farkındalık Yaratmaya Yönelik Çalışmalar

Araştırma çerçevesinde en az etkinin görüldüğü alan hiç kuşkusuz hane içi ilişkiler ve karar alma sürecine katılım ile sosyal güçlenmedir. Kadınların çoğunluğu tarafından hane içerisindeki konumlarında bir değişiklik olmadığı, eşleriyle olan ilişkileri ve alınan kararlara katılım açısından çalışıyor olmalarının etki yaratmadığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra yine kadınların çoğu ev ve iş sorumlulukları arasında denge kurmada sorun yaşamaktadır. Ya evine yeterince zaman ayıramadığını düşünmekte, ikisine de yetişmeye çalıştığında ise çok fazla yorulduğunu belirtmektedir. İki alan için harcadığı zamandan dinlenmeye, arkadaşlarla görüşmeye ya da sosyal herhangi başka bir faaliyete katılmaya ise neredeyse hiç zaman ayıramamaktadır. Dolayısıyla çalışıyor olmanın doğurduğu bir sonuç iş yükünün artmasıdır. Hane içerisindeki işbölümünün kadının çalışmasıyla birlikte değişiklik göstermemesi de bunun sebeplerinden biridir. Dünyadaki mikrokredi uygulamaları üzerine yürütülen pek çok araştırmada da aynı sonuçlara ulaşılmıştır (Bkz. 3. Bölüm). Bu bağlamda sosyal güçlenmeyi sağlamak ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalık yaratmak üzere araştırma kapsamında ve dünyadaki diğer uygulamalarda yürütülen çalışmalar bilinçlendirme, tartışma grupları ve çalışanlara yönelik eğitimlerdir.

Bilinçlendirme

Kadınlara, kadınların eğitime, çalışma yaşamına ve karar alma süreçlerine katılımlarına ve hane içi ilişkilere yönelik tutumlar ile sosyo-kültürel yapı kadınların konumunu belirlemede önemlidir. Dolayısıyla sosyal güçlenme gerçekleşmediği müddetçe bu yapı varlığını koruyacaktır. Bunun farkında olarak YİMİK Projesi'nde kadınlara yönelik olarak STK'larla işbirliği içinde kadını sosyal hayata hazırlama, kadının toplumdaki yeri ve önemi, kadının medeni yasadaki yeri eğitimleri düzenlenmiştir. Bu eğitimlerden faydalanan kadınlar oldukça yararlı olduğunu söylemiş, artık haklarının bilincinde olduklarını belirtmiştir. Maya'da ise bilinçlendir-

meye yönelik herhangi bir faaliyet yürütülmemiş, kadınlarca da bu faaliyetlere ilişkin bir talep dile getirilmemiştir.

Yapılan araştırmalar güçlenme boyutlarının birbiriyle ilişkili olduğu varsayımını doğrulamakta ve varolan cinsiyetçi işbölümü ve tutumları değiştirmeye yönelik çalışmaların önemini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda çoğu zaman yalnızca kadınlara yönelik bilinçlendirme faaliyetleri yürütülmekte; ancak az da olsa erkeklerin de bunlara katılımına çalışılmaktadır. Opportunity International'ın⁵⁸ işbirliğinde yürütülen programlara yönelik bir araştırma, eşleri destekleyici olan kadınların en başarılı üyeler olduğunu göstermektedir (Cheston and Kuhn, 2002). Dolayısıyla da bu programlar eşlerin desteğini sağlamak için daha fazla çabanın gerekli olduğunun farkına varmıştır. Bu girişimlerde erkeklerle doğrudan olmasa da biraz da deneme olarak nitelendirilebilecek yollarla özel toplantılar yapılmakta ya da kadınların haftalık toplantılarına davet edilerek bazı konulardaki görüşlerinin değişmesi yönünde eğitime çalışılmaktadır. Ancak henüz buna dair sonuçları analiz edilmiş faaliyetlerin olmadığını söylemek mümkündür.

Güçlendirme, “kişilerin ve grupların kadınların ezilmesine ilişkin farkındalıklarını arttırmak ve bununla mücadele etme kapasitelerini geliştirmek yoluyla toplumsal cinsiyet güç ilişkilerini dönüştürmeyi amaçlayan aşağıdan-yukarıya bir süreç” (Baden and Reeves, 2000) olarak değerlendirildiğinde tutum değişikliğine dair faaliyetlerin neredeyse tamamına yakını kadınlara yönelik olarak düzenlenmektedir. Bu tür farkındalık kazandırma faaliyetlerinin incelenmesinde ortaya çıkan sonuçlar, kadınların güçsüzleşmesine katkı sağlayan daha geniş toplumsal yapıların ele alınması ve kadınların potansiyellerini sınırlayan sorunlarla mücadele etmelerine yardım etmenin önemine işaret etmektedir. Kadınların yasal hakları, aile içi şiddetten korunma ve aile planlaması gibi eğitimler kadınların direnme becerilerini arttırmaya katkıda bulunabilir. Ancak bu tür eğitim çabaları kadınlarla işbirliği içinde geliştirildiğinde daha başarılı olacaktır. Örneğin SAT kuruluşu eğitim programlarını çalışanla-

58 Opportunity International Avustralya, Kanada, Almanya ve Britanya'dan kişiler, hükümetler, kurumlar ve kuruluşlardan edindiği finansal kaynaklar vasıtasıyla Afrika, Asya, Doğu Avrupa ve Latin Amerika'da yürütülen 40'ı aşkın mikrofinans programına destek olmakta, program yürütücülerıyla işbirliği yapmaktadır. Bkz. www.opportunity.org. Aralık 2009.

ıyla birlikte geliştirmektedir. Bu şekilde verilen eğitim ve tartışılan konular kredi kullanıcıları açısından en anlamlı ve faydalı şekilde yürütülebilmektedir. Pek çok Grameen kuruluşunda da kadınlar, merkezleri vasıtasıyla ihtiyaçları doğrultusunda kendi eğitim programlarını oluşturmaktadır. Kadınları planlama ve hatta hazırlık yapma sürecine dahil etmek, onlara programlarını denetleyebilme gücünü vermektedir (Cheston and Kuhn, 2002). Kadınların buna yönelik bir isteği yoksa dahi başlangıçta böyle bir isteğin oluşturulması yönünde bir bilinçlendirme programı da geliştirilebilir. Çünkü eğitimlerin faydalı olabilmesi için ihtiyaçlar ve talep doğrultusunda geliştirilmesi gereklidir.

Tartışma Grupları

Bu yöntem YİMİK ve Maya programlarında yer almayıp, çoğunlukla kadınların yalnızca dinleyici konumunda oldukları, yukarıda bahsedilen bilinçlendirme faaliyetleri yürütülmektedir.

Dünyadaki mikrokredi programlarında ise farkındalık kazandırmada geleneksel eğitim biçimlerinden daha çok kullanılan yöntem kadınlardan oluşan tartışma gruplarıdır. Örneğin Tunus'tan Enda Inter-Arabe farklı alanlardan (hukuki yardım, sağlık, finans vb.) uzmanların işbirliğiyle pek çok konuda (vergi, HIV/AIDS önlemleri, kadın hakları, vatandaşlık, aile, sosyo-kültürel engeller, çevre vb.) bilgi ve deneyim paylaşımı amacıyla tartışma grupları organize etmektedir. Bu gruplar özellikle kadınları etkilemekte ve pek çok katılımcıya göre, kadınlara, kendilerini ifade ettikleri ve görüşlerini açıklıkla başkalarıyla paylaştıkları güvenli bir ortam sunmaktadır.⁵⁹ Bu noktada aslında kadınların yaşamlarını ve topluluklarını etkileyen konular üzerine tartışmaları, karşılaştıkları sorunların nedenlerine ilişkin bir farkındalığa yol açma ve onları engelleyen bu sorunlarla daha etkili biçimde mücadele etmelerini sağlama ile sonuçlanabilir. Bir yanıyla da Stromquist'in (1995: 13-22) deyişiyle kadınların ikincilliklerinin koşullarını ve nedenlerini mikro ve makro seviyede anlamalarını içeren bilişsel güçlenmeye yol açabilir. Ayrıca tartışmalar neticesinde kadınları hem bireysel hem de bir grup olarak güçlendirme potansiyeli olan dayanışma duygusu ortaya çıkabilir. Bu da biraz destekle ekonomik olarak güçlenmiş kadın gruplarının sosyal ve politik güçlen-

59 http://www.endarabe.org.tn/index.php?option=com_content&view=article&id=182&Itemid=198&lang=en. Aralık 2009.

melerini sınırlayan kültürel engelleri aşma yönünde adım atabilme ihtimalini içinde barındırmaktadır. Örneğin Nepal'deki CSD programında toplumsal ve hukuki konular üzerine yürütülen tartışmaların bir sonucu olarak kadınların medeni ve yasal haklarına dair daha fazla bilgiye sahip olduğu ve konuları ile seçeneklerinin daha çok farkında oldukları görülmüştür. Yasal desteğe ihtiyaçları olduğunda ilgili kurumların kendilerine nasıl yardım edebileceklerine ilişkin bilgileri artmış ve bu bilgi pek çok kadının aile içi şiddet ve alkolizme daha fazla direnç gösterebilmesi sonucunu doğurmuştur (Cheston and Kuhn, 2002). Bir başka program olan Çalışan Kadınlar Forumu (WWF) da üye kadınlar ve çalışanlarla birlikte belli aralıklarla toplanmakta ve kadınların güçsüzlükleri ve ikincilliklerinin nedenleri hakkında tartışmalar yürütmektedir. Burada da geleneksel eğitim yöntemleri yerine oyunlar, seminerler, katılımcı atölyeler kullanılmaktadır. Bunun yanında toplumsal cinsiyet eşitliği, sağlık, finans ve kredi, beslenme, kız çocuklarına ilişkin konular ve eğitim de tartışılmaktadır. Kredileri vermeden önce bu tarz eğitim ve tartışma programları tüm üyelerle yürütülmektedir.⁶⁰

Bu grupların bir diğer olumlu etkisi de kadınların karar alma, başkalarını yönlendirme ve etkileme deneyimi kazanmalarını sağlamalarıdır. Bir mikrofinans programına katıldığında pek çok kadın o ana kadar kendi görüşünü dile getirme ya da karar alma açısından çok az fırsata sahip olmuştur. Hatta, yine fırsatların olmayışı nedeniyle, bazı kadınların, dilendirilebilecek bir görüş oluşturma açısından da az deneyimi olmuştur. Gruplar, kadınların birbirini tanıma ve diğer kadınlarca tanınmalarında bir araçtır: Liderlik ve toplum önünde konuşma becerilerini edinme için bir forum ve güven, arkadaşlık ve finansal desteğin gelişimi için bir başlangıç. Dolayısıyla dayanışma ve tartışma grupları pek çok mikrokredi kuruluşu tarafından önemsenmekte, özellikle de kadınların güçlendirilmesi bir amaç olarak belirlenmişse, bu grupların teşviki sağlanmaktadır.

Çalışanlara Yönelik Eğitimler ve Çalışan Sayıları

Yine Türkiye örneklerinde yer almayıp, eksikliği araştırmacı tarafından gözlemlenen bir husus çalışanların farkındalık düzeyleridir. Araştırma çerçevesinde değerlendirildiğinde her iki kuruluş açısından da bunun bir

60 www.workingwomensforum.org/ser_training.htm. Aralık 2009.

öncelik olarak belirlenmediği, her bir çalışanın sadece mesleki yeterlilikleri doğrultusunda istihdam edildikleri ve konuya ilişkin bir farkındalığa sahip olup olmamalarının önemli bir kriter olmadığı görülmüştür.

Dünyada ise çalışanların yeterlilikleri ve farkındalık düzeylerine önem verilmekte, buna yönelik pek çok eğitim faaliyeti yürütülmektedir. Bu eğitimler hem mesleki anlamda hem de yoksullarla ve çoğunlukla da kadınlarla çalışıyor olma nedeniyle söz konusu gruplar ve yaşamlarına dair farkındalık geliştirme alanlarında yürütülmektedir. Örneğin daha önce bahsedilen tartışma grupları yöntemini benimseyen kuruluşlarda, çalışanlar da gruplarda birer katılımcı olarak yer almakta ve tartışmaya katılmaktadır. Ya da WWF programında yer alan çalışanlar farkındalık artırma eğitimlerine ek olarak düzenli şekilde eğitim metotları üzerine eğitimler almaktadır. Benzer şekilde Hindistan'dan SHARE⁶¹ mikrofinans kuruluşu da personeline yönelik eğitim ve motivasyon becerileri üzerine programlar düzenlemekte, bu sayede kredi kullanıcılarına daha etkili hizmetler sunmayı amaçlamaktadır.

Öte yanda genel bir değerlendirme yapıldığında örnek verilen dünya uygulamalarının tamamının çalışan sayıları çalışma alanlarının genişliği ile de orantılı olarak yeterli olup, Türkiye uygulamaları ise doğrudan kadınlarla temas halinde olan çalışan sayısı açısından bakıldığında her bir ilde ancak ikidir. Dolayısıyla uygulamaların kapasiteleri ve etki düzeylerini değerlendirirken bu koşullar da hesaba katılmalıdır.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki her iki uygulamada da, dünyadaki benzerleriyle ortak biçimde ve kalkınma tartışmalarında da öne çıkan şekliyle, bireysel ve ekonomik güçlenme hedeflenmekte olup programlar da buna paralel olarak şekillenmektedir. Ancak iki uygulamanın geliştirilmesinde farklı yaklaşımlar benimsenmiş olup, YİMİK, refah-odaklı yaklaşım çerçevesinde temel ihtiyaçların karşılanması düzeyinde bir gelir artışını hedeflerken; Maya dar gelirli kadınların girişimciliğini geliştirmeyi amaçlayarak ekonomik yaklaşımı benimsemektedir. Bunun sonucu olarak da yoksulluğu azaltma ve finansal kendi sürekliliğini sağlayabilme paradigmaları feminist güçlendirme paradigmasını ikincil hale getirmektedir. Programlarda, öncelikle kadınların krediye erişimi yoluyla

61 <http://www.sharemicrofin.com/services.html>. Aralık 2009.

bireysel olarak gelir artışını sağlama öngörüldüğünden gücün yeniden dağıtılması ve bununla ilişkili olarak da toplumsal kurumların dönüşümünü gerektiren güçlenme süreci tam anlamıyla sağlanamamaktadır. Gücün farklı tanımlamaları açısından değerlendirildiğinde de, çoğu kalkınma politikasında benimsendiği gibi, asıl olarak bir şeyi yapmaya gücü olma (power to) öne çıkmakta, kadınların gelire sahip olma ve bunu kullanma, buna ilişkin kararlar alabilmesine yönelik faaliyetler yürütülmektedir. Dolayısıyla da kadınların ve toplumun farkındalığının artması, algı ve tutumlarda değişim ve toplumsal kurumlarda dönüşüm için kadınların konumlarının farkında olarak bir araya gelmesi şeklindeki içten gelen güç (power within) ve birlikte gücü olma (power with) durumlarının oluşması için çaba gösterilmesi gereklidir. Buna yönelik olarak da farklı ülkelerdeki uygulamalarda yürütülen faaliyetler ve bunun da ötesine geçilerek güçlenmenin tüm boyutlarıyla ele alınmasını içeren bir süreç ihtiyaç vardır.

Ancak güçlendirme, refah, ekonomik gelişme ve sürdürülebilirliği sağlama arasında denge kurabilen bir program geliştirebilmek elbette oldukça zordur. Bunun yanında hiçbir programın tüm ülkeler için uygun olmayacağı ve hiçbir stratejinin de tüm kadınlar açısından aynı sonuçlara yol açmayacağı akılda tutulmalıdır. Dolayısıyla da en etkili stratejilerin, mikrokredi kuruluşları çalışanlarının kredi kullanıcılarının sesine kulak verdiği durumda ve onların kaynaklarını, güçlü ve zayıf yanlarını dikkatli biçimde değerlendirerek güçlü yanlar ve mevcut kaynaklar bazında ürün ve hizmetlerini geliştirdikleri zaman oluşacağını söylemek mümkündür. Örneğin eğitim ihtiyaçları farklı sosyo-kültürel ve ekonomik bağlamlarda değişiklik gösterir. Dolayısıyla da eğitim programları katılımcıların spesifik ihtiyaçlarına ve kültürel farklılıklara uygun hale getirilmelidir. Ya da programlarda kullanılan eğitim metotlarının da katılımcıların profiline göre yaratıcı ve esnek olması gerekir.

Bu doğrultuda aşağıda mikrokredinin kadınların güçlenmesine etkisinin artırılmasına yönelik kimi öneriler sıralanmış olup ilk olarak görüşme formunda kadınlara yöneltilen mikrokredi programının iyileştirilmesi için neler yapılması gerektiği sorusuna cevaben iletilen öneriler, sonrasında ise kadınların önerilerine ek olarak araştırmacı tarafından tespit edilen ve dünyadaki deneyimler de göz önünde bulundurularak geliştirilen

önerilere yer verilmiştir. Ancak tüm bu uygulamaların sosyo-kültürel ve ekonomik bağlam çerçevesinde kadınların ve mikrokredi kuruluşları ile çalışanlarının nitelik ve koşulları göz önünde bulundurularak uygulanması önemlidir.

Öneriler

Araştırma çerçevesinde görüşülen kadınların mikrokredi programlarının iyileştirilmesine yönelik önerileri şu şekildedir:

- Geri ödemenin kredi alımından sonraki hafta ya da ay ödenmeye başlanmaması, ilk taksitin üretim ve satış sürecini göz önünde bulundurularak belirlenen makul bir süre sonunda ödenmesi.
- Satış için yer gösterilmesi/mikrokredi almış kadınlardan oluşan bir çarşı ya da pazar kurulması, bunun için belediyelerle işbirliğine gidilmesi.
- Kadınlara satış ve pazarlama konusunda destek verilmesi, iş bağlantıları kurulmasında aracılık rolü üstlenilmesi. Bunu sağlamak için de kadınların ürettiği ürünleri kullanan ve bunlara ihtiyaç duyan kamu kuruluşları ya da özel sektörle işbirliği geliştirilebilir.
- Kadınlara kredi alma, kullanma, geri ödeme, iş geliştirme, danışmanlık, pazarlama ve satış konularında destek olabilecek bir merkez kurulması, merkezde her bir alanda uzman kişilerin yer almasının yanında belli sayıda kredi kullanıcısı kadının da deneyimlerini aktarabilmesi amacıyla çalışması.
- Kadınların eğitim, kurs ve fuarlara katılımları sırasında çocuklarını belli bir süre için güvenli bir şekilde bırakabileceği bir çocuk kulübü ya da oyun odasının sağlanması.

Kadınların dile getirdiği bu önerilerle birlikte araştırma sonuçları ve dünyadaki deneyimler ışığında geliştirilen aşağıdaki önerilerin de mikrokredi programlarının kadınların güçlenmesine katkısını arttırabileceği düşünülmektedir.

- Kadınların ve perspektiflerinin mikrokredi programlarının yönetim ve uygulamalarına dahil edilmesi.

- Kredi veren kurumların politikalarının toplumsal cinsiyet duyarlılığı ve eşitliği bakış açılarını içermesinin sağlanması.
- Mikrokredi kullanıcısı kadınların eğitim, kurs ve başka alanlarda mikrokredi programlarınca karşılanabilecek ihtiyaçları konusunda bilgi toplanması ve buna yönelik faaliyetlerin yürütülmesi.
- Kredi kullanan her bir kadına düzenli olarak işlerini geliştirme amaçlı eğitimler verilmesi (müşteri ilişkileri, maliyet hesaplama, pazarlama, defter tutma vb.)
- Mikrokrediye başvuru yaptıkları tarihten itibaren kadınlara danışmanlık hizmeti verilmesi. Danışmanlık hizmeti kredi verilmeden önce, kadınların sahip oldukları iş fikirlerini geliştirmeye yönelik ve/veya işlerini yürütmeye başladıklarında zorluk yaşadıkları noktada verilebilir. Bunun için bu alanda uzmanlaşmış kurumlarla işbirliği yapılmasının yanında belli sayıda uzman kişinin istihdamı da düşünülebilir.
- Kadınların çoğunlukla benzer işleri yapmaları ya da geleneksel olarak kadınlara uygun görülen alanlarda faaliyet göstermelerinin önüne geçmek için farklı ve yeni iş alanlarına dair araştırma yapılması, kadınların bu alanlara yönlendirilmesi, gerekli eğitimlerin sunulması. Bunun için düzenli olarak piyasa araştırmasının yapılması, yeni iş alanları ya da sektörlerin takip edilmesi ve aynı zamanda da kadınların ihtiyaç ve becerileriyle uyum sağlanması gereklidir.
- Programlarda haftalık ya da aylık olarak kadınların oluşturduğu dayanışma gruplarıyla gerçekleştirilmesi öngörülen toplantıların işlevsel hale getirilmesi, kadınlarla sürekli temas halinde olunması, kadınların ve işlerinin bu yolla takibinin mümkün kılınması.
- Ülke çapında yürütülen mikrokredi uygulamaları arasında eşgüdüm sağlanması ve kredi kullanıcısı kadınlar ağı oluşturulması, işbirliğinin geliştirilmesi, yıl içinde birkaç kez geniş katılımlı toplantılar düzenlenerek kadınların tanışmasının sağlanması. Bu ağ yolu ile benzer işleri yapan ya da ürünlerin oluşumunda birbirine ihtiyaç duyan kadınlar arasında örgütlenme sağlanabilir.

- Toplumsal cinsiyet farkındalığının sağlanması amacıyla uzman kişilerce kadınlara, eşlerine ve ailelere yönelik eğitimler düzenlenmesi, yöresel koşullar dikkate alınarak özellikle eşlerin katılımını sağlayacak programlar geliştirilmesi.
- Kadınlara yönelik olarak şiddet, yasal haklar, toplumsal cinsiyet eşitliği vb. konularında farkındalık kazandırmaya yönelik yetişkin eğitimleri verilmesi.
- Farkındalık eğitimlerinin yanında kadınların düzenli olarak bir araya gelmeleri ve konuşmalarını mümkün kılacak tartışma gruplarının oluşturulması. Bu gruplar şu anda aktif olarak uygulanmayan haftalık toplantılar vasıtasıyla da yürütülebilir. Kadınların bir araya gelerek sorunlarını paylaşmaları, ortaklıkları görmeleri ve bu sorunların kökenine dair sorgulamaya girişmeleri kendilerine ve kadın olmaya dair farkındalıklarını geliştirebilir. Bu gruplarda mikrokredi çalışanlarının da katılımcı olarak yer alması ve bu alanda çalışan uzman bir kolaylaştırıcının olması faydalı olabilir.
- Farkındalığa yönelik tüm bu programların, grupların ve eğitimlerin uygulanabilmesi için bölgedeki ihtiyaçlara ve sosyo-ekonomik koşullara uygun eğitim programları hazırlayabilecek ve toplumsal cinsiyet eşitliği alanında çalışan uzman kişiler, üniversite araştırma ve uygulama merkezleri ile STK'larla işbirliği yapılması.
- Tüm bu faaliyetlerin (iş geliştirme, mesleki ya da farkındalık eğitimleri) planlama ve hazırlık aşamalarında kadınların da yer alması, ihtiyaçlarının ortaya konulması ve buna göre karar verilmesi. Ayrıca eğitimlerin yerleri, şekilleri ve kapsamı belirlenirken, erişilmek istenen hedef grubun yaşam şartları ve ihtiyaçları göz önüne alınmalıdır.
- Eğitimlerin insanların yaşadıkları mahallelerde ve doğal ortamlarında gayriresmi toplantılar olarak düzenlenmesine çaba gösterilmesi.
- Grup kredisi alan kadınların dahil oldukları dayanışma gruplarının etkin hale getirilmesi, düzenli görüşmenin mümkün kılınması. Bu yolla hem tartışarak farkındalık oluşması, hem dayanışma ve bir arada olma bilincinin gelişmesi, hem de liderlik becerileri ile karar alma becerilerinin gelişmesi sağlanabilir. Liderlik ve inisiyatif alma konusun-

da dayanışma grupları şu şekilde uyarlanabilir: Hali hazırda mevcut olan tek başkan uygulaması yerine grupların liderliği rotasyonla yürütmeye teşvik edilmesi yoluyla daha fazla sayıda kadına liderlik becerilerini geliştirme fırsatı sunulabilir. Ayrıca rotasyonların yanında liderlik ve organizasyonel beceriler eğitimi ile kadınlar arasında eşitlik duygusunun gelişmesi de sağlanabilir. Çünkü grubu kendi yaklaşımını oluşturmada tamamen serbest bırakma yöntemi bir yandan da yalnızca belli kadınların başkanlık yapması ve varolan toplumsal yapıların yeniden üretilmesine neden olabilir.

- Mikrokredi kuruluşları çalışanlarının mesleki bilgi becerilere ve kadınların yürüttükleri işlere katkı sağlayacak uzmanlıklara sahip olmasına önem vermenin yanında yoksulluk, kadın ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularında farkındalık geliştirmelerinin sağlanması. Buna yönelik olarak tek bir eğitim vermenin yerine periyodik olarak bilgi ve duyarlılık tazelenmesine yönelik çalışmaların yürütülmesi önemlidir. Tüm bunlar için de personel sayısının yeterliliği sorgulanmalı ve gerektiği ölçüde artırılması sağlanmalıdır. Arttırılmıyor ise kredi verilen kadın sayısı nitelikli hizmet sağlayabilecek düzeyde tutulmalıdır.

Sonsöz

Mikrokredi kadınların güçlendirilmesi konusunda bir etki yaratabilme potansiyeline sahiptir. Ancak krediye erişim tek başına yeterli olmayıp kadınların “koşullarına” müdahale ederken aynı zamanda “konumlarını” da dönüştürmeye yönelik farklı mekanizmalarla desteklenmelidir. Yani aynı anda pratik ve stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları karşılanmalıdır. Bunun için de bilinçlenme, bu bilinçle örgütlenme ve harekete geçme, karar alma süreçlerine katılım ve en başta kendi yaşamları olmak üzere, yaşamlarını etkileyen tüm süreçlerde kadınların denetiminin olması gereklidir. Ayrıca kadınların tabi kılınmasını yaratan kurum ve süreçler ile ideolojinin, güç ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin sorgulanması ve dönüştürülmesine yönelik müdahalelerde de bulunulmalıdır. Dolayısıyla güçlendirme tüm kalkınma programlarında ve aynı zamanda mikrokredi projelerinde bir perspektif ve politika boyutu haline gelmelidir.

Bununla birlikte mikrokredi her derde deva olarak da görülmemelidir. Kadınların yaşadıkları sorunların bazıları da daha global sosyo-ekonomik

koşullara ve eşitsizliklere bağlı olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla da makro çözümler gerektiren, devletlerin sorumluluk alanına giren birçok faaliyetin yerini mikrokredi mekanizmasının alacağı söylenemez. Kadınların güçlenmelerini etkileyen ve mikrokredinin etki edemeyeceği, başka araçların kullanılmasını gerektiren süreçler vardır. Mikrokredinin yalnızca mikro-ekonomik bir araç olduğu, bununla birlikte her kadından başarılı bir girişimci yaratılamayacağı unutulmamalıdır.

Son olarak, bu araştırmada elde edilen verilerin ulusal düzeyde konu üzerinde çalışan diğer kişilerle paylaşılarak daha da artırılacağı düşünülmektedir. Tespitler, konuyla bağlantılı muhtelif alanlarda araştırma ihtiyacını işaret etmekte olup mikrokredi alma ve gelir getirici bir işte bulunmanın kadınların eşleri, çocukları ve aileleri açısından etkilerinin araştırılmasının öncelikli olduğu belirtilebilir. Böylece, mikrokredinin kadınların yaşamında yarattığı dönüşümü bütünlüklü olarak anlamak mümkün olacaktır. Bunun yanında araştırma yapılacak diğer konular, bu alanda çalışma yapan taraflar ile de tartışılmalı ve öncelikler ihtiyaçlar doğrultusunda birlikte kararlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

Adaman, F. Bulut, T. (2007). *Diyarbakır'dan İstanbul'a 500 milyonluk umut hikayeleri: mikro kredi maceraları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Afshar, H. (Ed.). (1998). *Women and empowerment: illustration from the third world*, New York: St. Martin's Press.

Aithal, V. (1999). *Empowerment and global action of women – theory and practice*. Ağustos 2009. http://www.skk.uit.no/WW99/papers/Aithal_Vathsala.pdf.

Anonuevo, C. Bochynek, B. (1995). The International Seminar on Women's Education and Empowerment. Carolyn, M. A. (ed.). In *Women, education and empowerment: pathways towards autonomy*. UIE Studies 5/1995. Temmuz 2009. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.31.4568&rep=rep1&type=pdf#page=6>.

Ashe, J. Parrott, L. (2001). *Impact evaluation of pact's women's empowerment program in Nepal: a savings and literacy led alternative to financial institution building*. Cambridge, Mass.: Brandeis University.

Atauz, A. vd. (1999). *Toplumsal cinsiyet eğitimi elkitabı*, Kadın İstihdamının Geliştirilmesi Projesi, KSGM.

Baden, S. and Reeves, H. (2000), *Gender and development: concepts and definitions*. Department for International Development (DFID), BRIDGE Institute of Development Studies, University of Sussex. Report No 55. Temmuz 2009. <http://www.bridge.ids.ac.uk//bridge/reports/re55.pdf>.

Baden, S. Milward, K. (1997). *Gender inequality and poverty: trends, linkages, analysis and policy implications*. BRIDGE Report, no.30. Temmuz 2009. <http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/re30.pdf>.

Balkenhol, B. (2003). ILO and Social Finance. *INAISE conference: expanding social finance – towards a worldwide social finance circuit*. Ağustos 2009. http://www.inaise.org/doc%20download/Utrecht/Ilo_en.pdf.

Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Araştırma Enstitüsü (UNRISD). (2005). *Gender equality: striving for justice in an unequal world*. Temmuz

2009. [http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/\(httpPublications\)/1FF4AC64C1894EAAC1256FA3005E7201?OpenDocument](http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/(httpPublications)/1FF4AC64C1894EAAC1256FA3005E7201?OpenDocument).

Bora, A. (bt.) *Toplumsal cinsiyet eğiticiler için bilgi notu*. Çağdaş Kadın ve Gençlik Vakfı Güçlenme Eğitimi. Ankara.

Boserup, E. (1970). *Women's role in economic development*. NY: St. Martin's Press.

Bunch, C. Carrillo, R. (1990). Feminist perspectives on women in development. Irene T. (ed.). *Persistent inequalities: women and world development*. (70-82). New York: Oxford University Press.

CEDPA. (1996). *Gender and development*, The CEDPA Training Manual Series, Volume III. Washington, D.C. : The Centre for Development and Population Activities.

Cheston, S. Kuhn, L. (2002). *Empowering women through microfinance*. Draft, Opportunity International. Temmuz 2009. <http://www.microcreditsummit.org/papers/empowerment.pdf>.

Connelly, P. (2000). Feminism and development. Jane L. P., Patricia C. and V. Eudine B. (eds.), In *Theoretical perspectives on gender and development*. (51-160). Ottawa: International Development Research Centre.

De Groot, J. (1991). Conceptions and misconceptions: the historical and cultural context of discussion on women and development. Haleh A. (ed.), In *Women, development and survival in the third world*. (107-135). London and New York: Longman.

Develtere, P. Huybrechts, A. (2002) *Evidence on the social and economic impact of Grameen Bank and BRAC on the poor in Bangladesh*. Hoger instituut voor de arbeid. Temmuz 2009. <http://www.hiva.be/docs/paper/P2.pdf>.

Elson, D. (ed.) (1995). Male Bias in the Development Process: An Overview and Overcoming Male Bias. In *Male bias in development process*. (1-28, 191-210). Ağustos 2009. <http://books.google.com/books?id=izu8AAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Male+Bias+in>

+the+Development+Process&ei=2W0hS6b2PJ-CygTHor2yCg&hl
=tr&cd=1#v=onepage&q=&f=false.

Everett, J. Savara, M. (1986), Bank loans to the poor in Bombay: do women benefit?. Barbara C. G. et al. (eds.). In *Women and Poverty*. Chicago: The University of Chicago Press.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin pedagojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

FRIDE (2006). *Empowerment*. Temmuz 2009. http://www.fride.org/download/BGR_Empowerment_ENG_may06.pdf.

Friedmann, J. (1992). *Empowerment: The Politics of Alternative Development*. Cambridge: Blackwell Publishers.

Garside, P. (2004). *Empowerment, what is it and why should we care?*. European Work-Life Futures Partnership Discussion Paper. Ağustos 2009. <http://www.equalworks.co.uk/resources/contentfiles/845.pdf>.

Goetz, A. M. (1995). Institutionalizing Women's Interests and Gender-Sensitive Accountability in Development. *Institute of Development Studies Bulletin* 26.3.

Goetz, A. M. Sen Gupta, R. (1996). Who takes the credit? gender, power, and control over loan use in rural credit programs in Bangladesh. *World Development* 24, no. 1. (45-63).

Gordon, A. A. (1995). *Transforming capitalism and patriarchy*. London: Lynne Rienner Publishers.

Gouws, A. (2005). Rethinking development from a gender perspective. *CODESRIA Bulletin*, No 3&4. Temmuz 2009. (24-26). http://www.codesria.org/Links/Publications/bulletin3_05/gouws.pdf.

Grameen Bank. Mart 2009. <http://www.grameen-info.org>.

Gulli, H. (1998). *Microfinance and poverty: questioning the conventional wisdom*. Washington DC: Inter-American Development Bank. Ağustos 2009. <http://www.google.com/books?hl=tr&lr=&id=vsZvFKcFkJ4C&oi=fnd&pg=PR7&dq=hege+gulli&ots=q34LA2CUj6&sig=ZikGX0WiXDLLSZiGSKIHvA7EthM#v=onepage&q=&f=false>.

Gurumurthy, A. (1998). *Women's rights and status: questions of analysis and measurement*. Ağustos 2009. <http://nird.ap.nic.in/clic/rrdl106.html>.

Gürses, D. (2009). İnsani gelişme ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı 21*. Ağustos 2009. (339-350). <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c12s21/makale/c12s21m21.pdf>.

Hamida, E. B. (2000). *Empowering women through micro-credit: a case study from Tunisia*. Paper presented at the Civil Society Workshop Rehearsal, Egypt. Ağustos 2009. <http://info.worldbank.org/etools/docs/library/119089/papers/civil/Hamida.pdf>.

Hashemi, S. Schuler, S. Riley, A. (1996). Rural Credit Programs and Women's Empowerment in Bangladesh. *World Development* 24, no. 4. (635-653).

ILO (1997). *The social dimension of finance: a practitioners workshop*. Workshop report. 24-25 April 1997, Geneva.

Kabeer, N. (1994). *Reversed realities: gender hierarchies in development thought*, Londra: Verso.

Kabeer, N. (1998). Money can't buy me love? re-evaluating gender, credit and empowerment in rural Bangladesh. *IDS Discussion Paper* 363. Brighton, England: Institute of Development Studies, University of Sussex.

Kabeer, N. (1999). The Conditions and Consequences of Choice: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment. *UNRISD Discussion Paper*.108. Ağustos 2009. [http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/ab82a6805797760f80256b4f005da1ab/31eef181bec398a380256b67005b720a/\\$FILE/dp108.pdf](http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/ab82a6805797760f80256b4f005da1ab/31eef181bec398a380256b67005b720a/$FILE/dp108.pdf).

Kabeer, N. (2001). *Discussing women's empowerment - theory and practice*. SIDA Studies no. 3. Navum Grafiska. AB, Stockholm.

Karl, M. (1995). *Women and empowerment: participation and decision making*. NJ: Zed Books Ltd.

KEDV (2009a). Ekim 2009. <http://www.kedv.org.tr>.

KEDV (2009b), *Maya mikro ekonomik destek işletmesi broşürü*.

Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Lairap, J. (2002). The disciplinary power of micro credit. Jane, P., Shirin, R. and Kathleen, S. (eds.) In *Rethinking empowerment: gender and development in a global/local world*. (182-198). London: Routledge.

Lazo, L. (1995). Some reflections on the empowerment of women. Carolyn, M. A. (ed.) In *Women, education and empowerment: pathways towards autonomy*. UIE Studies 5/1995. Ağustos 2009. (23-38). <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.31.4568&rep=rep1&type=pdf#page=6>.

Lewis, A. W. (1963). *The theory of economic growth*, London: Unwin University Books.

Mahmud, S. (2003). Actually how empowering is microcredit?. *Development and Change* 34 (4). Ağustos 2009. (577-605). <http://portal.ku.edu.tr/~dyukseker/mahmud-microcredit.pdf>.

Malhotra, A. (2003) *Conceptualizing and measuring women's empowerment as a variable in international development*. Ağustos 2009. <http://siteresources.worldbank.org/INTEMPowerment/Resources/486312-1095970750368/529763-1095970803335/malhotra2.pdf>.

Malhotra, A., Schuler, S. R. Boender, C. (2002). *Measuring women's empowerment as a variable in international development*. International Center for Research on Women and Gender and Development Group of the World Bank. Ağustos 2009. http://hdr.undp.org/docs/network/hdr_net/GDI_GEM_Measuring_Womens_Empowerment.pdf.

Martinussen, J. (1997). *Society, state and market: a guide to competing theories of development*, London: Zed Books.

Mayoux, L. (1999). *From access to empowerment: gender issue in micro-finance*. Draft position paper presented to CSD virtual conference

October 1999. Temmuz 2009. <http://www.earthsummit2002.org/wcaucus/Caucus%20Position%20Papers/micro-finance.pdf>.

Mayoux, L. (2002). Microfinance and women's empowerment: rethinking 'best practice'. *Development Bulletin*, no. 57, 76-81. Temmuz 2009. http://devnet.anu.edu.au/GenderPacific/pdfs/gen_status.pdf#page=20.

Mayoux, L. (2006). *Women's empowerment through sustainable microfinance: rethinking best practice*. Temmuz 2009. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.121.2948&rep=rep1&type=pdf>.

MkNelly, B. McCord, M. (2001). "*Credit with education impact review no. 1: women's empowerment*". Temmuz 2009. <http://www.ffhtechnical.org/resources/research-and-evaluation/impact-studies/Womens%20Empowerment%20Impact%20review/Womens%20Empowerment%20Impact%20Review%2010-01-eng.pdf>.

Moghadam, V. M. (1990). *Gender, development, and policy: toward equity and empowerment*. Temmuz 2009. http://www.wider.unu.edu/Offline/2009/previous-series/1990/en_GB/rfa-7/.

Molyneux, M. and Razavi, S. (2006). Beijing plus 10: an ambivalent record on gender justice. *UNRISD Occasional Paper*. Temmuz 2009. [http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/\(httpPublications\)/4EE168779E57E924C12571CA003C2295?OpenDocument](http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/(httpPublications)/4EE168779E57E924C12571CA003C2295?OpenDocument).

Moser, C. (1995), From Nairobi to Beijing: the transition from women in development to gender and development. Ann L. (ed.) In *Seeds 2: supporting women's work around the world*. New York: The Feminist Press.

Moser, C. O. N. (1993). *Gender planning and development: theory, practice and training*. London: Routledge.

Mousset, N. J. (1999). *Mapping a microcredit program for women of the Sabon Zongo*. Best Paper Series, Symposium on Global Issues in Public Administration.

Myrdal, G. (1968). *Asian drama: an inquiry into the poverty of nations*, New York: Pantheon.

Ostergaard, L. (Ed.). (1992). *Gender and development: a practical guide*, London: Routledge.

Oxaal, Z. Baden, S. (1997). *Gender and empowerment: definitions, approaches and implications for policy* (rev.). BRIDGE Institute of Development Studies, University of Sussex, Report No 40. Temmuz 2009. <http://www.bridge.ids.ac.uk/bridge/reports/re40c.pdf>.

Parpart, J. L. Marchand, M. H. (1995). *Feminism/Postmodernism/Development*, Londra: Routledge.

Parpart, J., Rai, S. Staudt, K. (Eds.) (2002). Rethinking em(power)ment, gender and development. In *Rethinking empowerment: gender and development in a global/local world*. (3-21). London: Routledge.

Pearson, R. Jackson, C. (Eds.). (2006). *Feminist visions of development*. London and New York: Routledge.

Pitt, M. Khandker, S. Cartwright, J. (2003) *Does microcredit empower women? – evidence from Bangladesh*. World Bank Policy Research Working Paper. Ağustos 2009. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.13.3412&rep=rep1&type=pdf>.

Prebish, R. (1984). Five stages in my thinking of development. Gerald M. D. Seers (eds.), In *Pioneers in development*. (175-191). New York: Oxford University Press.

Rahman, A. (1999). Micro-credit initiatives for equitable and sustainable development: who pays?. *World Development* 27, no. 1. (67–82).

Rathgeber, E. (1992). Integrating gender into development: research and action agendas for the 1990s. Joseph G. J. Nancy W. J. (eds.). In *Women and development in the Middle East and North Africa*. Leiden: E. J. Brill.

Rathgeber, E. M. (1990). WID, WAD, and GAD: trends in research and practice. *The Journal of Developing Areas*, Vol. 24, No. 4 (July). (489-502).

Razavi, S. Miller, C. (1995). *From WID to GAD: conceptual shifts in the women and development discourse*. Temmuz 2009. http://se1.isn.ch/serviceengine/Files/ISN/38688/ipublicationdocument_

singledocument/219634F2-9FFE-4205-8B02-26E41F4FC81F/en/OP+001c.pdf.

Rostow, W. W. (1971). *The stages of economic growth: a non-communist manifesto*. Cambridge: University Press.

Rowlands, J. (1997). *Questioning empowerment: working with women in Honduras*, Oxfam Publication. Temmuz 2009. <http://books.google.com/books?id=fXJKq2JQtyoC&printsec=frontcover&dq=Questioning+Empowerment&ei=rMwbS4SdJ4viyASi78S3Aw&hl=tr#v=onepage&q=&f=false>.

Rowlands, J. (1998). A word of the times, but what does it mean? empowerment in the discourse and practice of development. Haleh A. (ed.) In *Women and empowerment: illustration from the third world*. (11-34). New York: St. Martin's Press.

Rowlands, J. (1999). Empowerment examined. Dorianne R. C. (ed.) In *Development with women: selected essays from development in practice*. (141-150). Oxford, UK: Oxfam GB.

Salem-Murdock, M. (1995). Gender bias in development projects: a question of empowerment. UN, Division of Public Administration & Development Management, DDSMS. *Report of International Symposium on Women, Development & Public Policy*.

Salib, S. et al. (2001). *Bundling Microfinance and Business Development Services: A Case Study from ADEMCOL in Colombia*. Eylül 2009. http://www.microlinks.org/file_download.php/bundling_microfinance_and_BDS_ADEMCOL.pdf?URL_ID=7294&filename=11202043601bundling_microfinance_and_BDS_ADEMCOL.pdf&filetype=application%2Fpdf&filesize=830492&name=bundling_microfinance_and_BDS_ADEMCOL.pdf&location=user-S/.

Scott, C.V. (1995). *Gender and development: rethinking modernization and dependency theory*, Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc.

Sen, G. Grown, C. (1987). *Development, crises and alternative visions: third world women's perspectives*. London: Earthscan Publications.

Simojoki, H. K. (2003). *Empowering credit – more than just money; the socio-economic impact of micro-finance on women in*

Nairobi, Kenya. Temmuz 2009. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/12853/G0000086.pdf?sequence=1>.

Sinha, S. (1998). *Introduction and Overview*. IDS Bulletin 29/4.

Stromquist, N. P. (1995). The theoretical and practical bases for empowerment. Carolyn, M. A. (ed.) In *Women, education and empowerment: pathways towards autonomy*. UIE Studies 5/1995. Temmuz 2009. (13-22). <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.31.4568&rep=rep1&type=pdf#page=6>.

Tinker, I. (1990). The making of a field: advocates, practitioners and scholars. Irene T. (ed.). *Persistent inequalities: women and world development*. (27-53). New York: Oxford University Press.

UN (1995). *The world's women 1995: trends and statistics*, United Nations, New York.

UN, Division of Public Administration & Development Management, DDSMS, (1995). Report of International Symposium on Women, Development & Public Policy.

UNDP. (1990) *İnsani Gelişme Raporu 1990*. Ağustos 2009. <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1990/>.

UNDP. (1995) *İnsani Gelişme Raporu 1995*. Ağustos 2009. <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1995/>

UNIFEM (2000) *Progress of the World's Women 2000*, Biennial Report.

Vibhuti, P. (2008). *Human development and gender*. Temmuz 2009. <http://www.europe-solidaire.org/spip.php?article12066>.

Vijayamohanan, P. N. Asalatha, B. P. and Ponnuswamy, B. (2009). *Women in development - dissecting the discourse*. Temmuz 2009. http://mpra.ub.uni-muenchen.de/13119/1/Women_in_Development_The_Discourse_and_the_Policy.pdf.

Visvanathan, N. et al. (1997), *The women, gender and development reader*. NJ: Zed Books.

Walterova, I. (2008). *Local participation and social capital in women's development projects: influence of external versus internal financing on NGOs in Turkey*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi.

Williams, J. (2005). *Measuring gender and women's empowerment using confirmatory factor analysis*. Research Program on Population Processes Population Aging Center Working Paper. Temmuz 2009. <http://www.colorado.edu/ibs/pubs/pac/pac2005-0001.pdf>.

Wright, G. A. N. et al. (2001) *Vulnerability, risks, assets and empowerment—the impact of microfinance on poverty alleviation*. Paper contributed to World Development Report.

World Bank (2001). *Engendering development: through gender equality in rights, resources and voice – summary*. Temmuz 2009. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2001/02/02/000094946_01012505311522/Rendered/PDF/multi_page.pdf

World Bank (2002). *Empowerment and poverty reduction: a sourcebook*. Ağustos 2009. <http://siteresources.worldbank.org/INTEMPowerment/Resources/486312-1095094954594/draft.pdf>.

Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın anlambilimsel tarihi ve kavramsal kökenleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1. (59-77). Temmuz 2009. <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/133.pdf?ref=webnetcomorg.com>.

Yıldırım, A. Şimşek, H. (2008). *Nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YİMİK (2008), *Mikro kredi projesi özet bilgi notu*, 05.12.2008.

YİMİK (2009a), *Yoksullar için mikrokredi projesi broşürü*.

YİMİK (2009b), *Mikrokredi saha çalışması sonuçları*.

YİMİK (2009c), *Mikro kredi projesi bilgi notu*.

YİMİK (2009d), *Mersin İl Özel İdaresi ile İçel El Sanatları ve Eğitim Vakfı'nın ortaklaşa yürüttüğü Yoksullara Mikro Kredi Projesi 2008 yılı hesaplarının incelenmesi konulu Mersin İl Özel İdaresi İç Denetim Birimi Yayınlanmamış İnceleme Raporu*.

Young, K. (1993). *Planning development with women*. London: Macmillan Education Ltd.

EKLER

EK 1: G¼r¼řmelerde Kullanılan Soru Formu

A. DEMOGRAFİK-SOSYAL

- Adınız
- Yaşınız
- Eğitim durumunuz
- Doğum yeriniz
- Medeni durumunuz
- (Evliliğe) Kaç yıldır? Nasıl evlendiniz?
- Kaç çocuğunuz var? Kız-erkek? Yaş ve eğitim d¼zeyleri?
- Hanede kimler yaşıyor? Kimler çalışıyor?
- Hane geliri ne kadar? D¼zenli mi?
- Yaptığınız işi nasıl öğrendiniz? Anneniz ya da başka birisi mi öğretti?
- Kocanız çalışıyor mu? Ne iş yapıyor? Ne kadardır işsiz?
- Siz hiç çalıştınız mı? Ne tarz işlerde? Daha önce birisi için çalıştınız mı? Ne kadar süreyle?

B. G¼NL¼K YAşAM

- Bir g¼n¼n¼z iş dahil nasıl geçiyor, anlatır mısınız?

C. İş

- Nasıl bir işiniz var? M¼řterileriniz kimler?
- Ne zaman kurdunuz?
- Neden kendi işinizi kurdunuz?
- Çalışanlarınız ya da size yardım eden aile bireyleri var mı?
- (Yoksa) Tek başına iş yapmak kolay mı, zor mu? Birkaç kişi beraber iş yapmak nasıl olurdu?

- İşiniz kar sağlıyor mu? Ailenize destek için yeterli gelir sağlıyor mu?
- İşyerinde kararları daha çok kim alıyor? Kendi başınıza karar alıyor musunuz?
- İşiniz, size, diğer aile bireylerinden ekonomik destek almayacak kadar bağımsızlık sağladı mı?
- İşinizi istediğiniz gibi yürütebileceğinizi hissediyor musunuz? Büyütmeyi düşünüyor musunuz?
- Yereldeki meslek/ticaret odalarına katılımınız var mı?

D. MİKROKREDİ

- İşiniz için mikro kredi almanız gerekli miydi?
- Mikro krediyi nereden duydunuz? Nasıl haberdar oldunuz?
- Parayı almaya nasıl karar verdiniz? Neden mikro kredi almak istediniz?
- Kocanız ve çevreniz mikro kredi almanıza nasıl yaklaştı?
- Mikro kredi aldığınıza memnun oldunuz mu? Kocanız memnun oldu mu? Çevreniz memnun oldu mu?
- Parayı neden size verdiler? Kocanıza vermeleri mi, siz kadınlara vermeleri mi daha iyi?
- İlk kredinizi ne zaman aldınız? Herhangi bir eğitim aldınız mı? Ne kadar para aldınız? Krediyi ne için kullandınız? Bu işi nasıl seçtiniz? Paranın kullanımı nasıl oldu? Ne kadarla ne yaptınız?
- Kaç kez kredi aldınız?
- Daha önce başka yerden kredi aldınız mı?
- Son kredinizi ne zaman aldınız? Krediyi ne amaçla kullandınız? Kredi miktarı neydi?
- Kredinin nasıl kullanılacağına kim karar verdi?

- Kredi işinizde daha çok kar elde etmenizi sağladı mı? Kredi, işiniz için gerekli malları ya da başka şeyleri almanızı kolaylaştırdı mı?
- Artan geliri nasıl kullanıyorsunuz? Ev için, iş için, yatırım için?
- Kredi, işinizi bir şekilde değiştirdi mi?
- Kredi almak zor muydu? Çok fazla bürokrasi ya da başka zorluklar var mıydı?

Geri Ödeme ve Birikim

- Geri ödemeye başladınız mı? Geri ödemede bir zorluk yaşayacağınızı düşünüyor musunuz?
- Geri ödeme ve faizlerin gelirinizin büyük kısmını aldığını düşünüyor musunuz?
- Birikim yapabiliyor musunuz?
- Bu birikimin faydalı olduğunu düşünüyor musunuz?
- Bu gruptan/programdan önce biriktirdiniz mi?
- Birikimlerinizden kocanızın/ailenizin haberi var mı?

E. GÜÇLENME

- Hanenizde kararları esas olarak kim alıyor?
- İşinizi kurduktan sonra geçinmeniz için daha fazla geliriniz olduğunu düşünüyor musunuz? Peki krediden sonra?
- Kocanız kendi işinizi yürütmeniz ve mikrokredi almanız konusunda ne düşünüyor?
- Kazandığınız parayı nasıl ve nelere harcıyorsunuz? Para kimde duruyor?
- Ailenizde paranın nasıl kullanılması gerektiği konusunda kocanızla tartışma yaşıyor musunuz?
- Kazancınızın ev gelirine etkisi ne?

- Kendi işinizi kurduktan sonra paranın nasıl kullanılacağı konusunda daha fazla söz hakkınız olduğunu hissediyor musunuz?
- İşinizi devam ettirirken size en büyük desteği kim veriyor?
- Peki ev işleri? İkisini beraber yürütmek kolay mı, zor mu? Ev işlerini yaparken diğer aile bireyleri ya da başka birinden yardım alıyor musunuz?
- Kocanız işinizle ilgili kararlarda herhangi bir şekilde yer alıyor mu?
- İşinizi kurduktan sonra günlük işyükünüzün arttığını hissediyor musunuz? Peki krediden sonra?
- Sizin de bir geliriniz olduğu için kocanızın aileyi destekleme konusunda daha az sorumluluk aldığını hissediyor musunuz?
- Mikrokredi öncesine göre şimdiki halinizi nasıl değerlendiriyorsunuz? İleriyi nasıl görüyorsunuz?
- Kendinizi aile içinde ve toplumda daha farklı konumda hissediyor musunuz?
- Geçmişte yapmak isteyip de yapamadığınız, ama şuan yapabildiğiniz şeyler var mı? Neler?

F. KARAR ALMA SÜREÇLERİ/HAREKETLİLİK/KATILIM

- Gıda alımına
- Çocukların eğitimine
- Çocukların evliliğine
- Sağlık harcamalarına
- Parayı işe yatırıp yatırmamaya
- Toprak, mülk alım satımına
- İşgücü/eleman çalıştırmaya
- Kocanın ailesine yardım edip etmemeye

- Giyecek almaya (çocuklar ve kendi için)
- Ev bakım ve onarımına
- Eve araç gereç almaya
- Borç para almaya
- Mobilya almaya
- Banka, sağlık ocağı, market gibi evdışındaki yerlere tek başına gidip gitmeme
- Arkadaş ziyaretine tek başına gitme
- Akraba ziyaretine tek başına gitme
- Alışverişe tek başına gitme

G. SOSYAL/POLİTİK FAALİYETLERE KATILIM

- Herhangi bir kadın grubunda ya da başka bir grupta yer alıyor musunuz?
- Grupta ne yapıyorsunuz?
- Bu grupta yer almanızın faydası ne? Grup faaliyetleri işinizi ya da sizi nasıl destekliyor? Diğer kadınlarla ilişkiniz nasıl?
- Akrabalar dışında arkadaş ya da dostlarınız var mı? Ne sıklıkta görüşüyorsunuz? Evleri size ne kadar uzak?

H. HANE İÇİ İLİŞKİLER

- Karı koca ilişkileri nasıl olmalı?
- Şiddet konusunda ne düşünüyorsunuz?
- Doğum kontrol yöntemi kullanıyor musunuz?

İ. MİKROKREDİ TOPLANTILARI

- Ne sıklıkta gerçekleşiyor? Kaç saat sürüyor?
- Gidiş geliş sorun oluyor mu? Evdeki işlerinize etkisi var mı?

- Toplantılarda ilk ne anlatıldı?
- Neler anlatılıyor, konuşuluyor?

J. MİKROKREDİ GRUPLARININ OLUŞTURULMA SÜREÇLERİ

- Kimler olacak nasıl karar veriliyor?
- Nasıl seçiyorsunuz? Seçim yaparken neye dikkat ediyorsunuz?
- Hiç istemediğiniz biri oldu mu? Neden?
- İstemediğiniz biri olursa ne yapıyorsunuz?
- Grupta birisi ödeyemeyecek durumda olursa ne yapıyorsunuz?
- Diyelim siz bir iki hafta veremediniz, nasıl hissedersiniz? Grup size nasıl davranır?
- Ödemeler dışında grupta bir araya geliyor musunuz? Birbirinize yardımcı oluyor musunuz?

K. TUTUMLAR

- Çevrenizde kadınların kendi işini yürütmesi ya da ev dışında çalışan kadınlar hakkında genelde ne düşünüyor? Siz ne düşünüyorsunuz?
- Mikrokrediyle birlikte düşüncelerinizde değişiklik oldu mu?
- Gelecekte Türkiye’de kendi işini kuran kadınların sayısının artacağını düşünüyor musunuz?
- Para kazandıktan beri aile içinde konumunuz değişti mi? Nasıl?
- Para kazandıkça kadınların aile içi konumları, ilişkiler değişecek mi? Nasıl?
- Kadın erkek eşitliği mümkün mü?
- Kızınızı nasıl yetiştirmeyi düşünüyorsunuz?

EK 2: Görüşmeler Özet Bilgi

1. Görüşme

Hatice 24 yaşında ve 1 kızı var. İlkokul mezunu. Kirada oturuyorlar. Mikrokrediyi arkadaşlarından duymuş ve çektiği kredinin tamamını malzeme almak için kullanmış. Şu an sermaye yokluğundan iş yapamıyor ve taksitlerini ödemekte zorluk çekiyor. 1 kez kredi kullanmış. Eşinden arada bir şiddet gördüğünü söylüyor ve şu an boşanma davaları sürmekte.

2. Görüşme

Handan 35 yaşında, evli ve 3 erkek, 1 kız çocuk sahibi. Okuma yazması yok. Eşi de kendisi de çalışıyor. Handan mikrokrediyi komşularından duymuş. 1 kez kredi kullanmış ve kredinin tamamı ile mal almış.

3. Görüşme

Fatma 36 yaşında. Eşinden boşanmış ve 2 kızı ile birlikte yaşıyor. Lise mezunu. Anne, babası ve kardeşleri de geçinmeleri için yardım ediyor. Fatma mikrokrediyi arkadaşlarından duymuş ve 1 kez kullanmış. Paranın bir kısmı ile borçlarını ödemiş, bir kısmını ise iş kurmak için harcamış.

4. Görüşme

Serap 42 yaşında, bekar. Lise mezunu ancak giyim, sanayi makineleri gibi halk eğitim kurslarına katılmış. Ailesi ile birlikte kendi evlerinde yaşıyor. Babasının emekli maaşı da geçinmelerinde büyük kolaylık sağlıyor. Mikrokrediyi halk eğitim merkezinde kursa giderken daha önce mikrokredi kullanmış bir kadından öğrenmiş. Krediyi 1 kez ve malzeme alımı için kullanmış. Elişi, çeyiz ve pike yapıp sattığı bir dükkanı var.

5. Görüşme

Emel 37 yaşında ve 8 yıldır evli. İlkokul 1. sınıfa giden 7 yaşında bir oğlu ve 4 yaşında bir kızı var. İlkokul 5'ten terk ve eşi ile birlikte çalışıyor. Bunun yanında kendisi dükkan önünde ve pazarlarda başka satışlar da yapıyor, arada bir ev temizliğine gidiyor. Mikrokrediyi eşi duymuş ve almasını istemiş. 2 kez kredi kullanmışlar. İkisinde de işe yönelik harcama yapılmış.

6. Görüşme

Eda 34 yaşında, evli ve 7 yaşında ilkokul 1. sınıfa giden bir erkek çocuğu var. İlkokul mezunu. Eşi çalışıyor. Kendisi de el örgüsü yapıyor. Mikrokrediyi arkadaşından duymuş. 1 kez kullanmış. Bir kısmıyla malzeme almış, bir kısmını ise geri ödemelerde zorlanma ihtimaline karşı kenara ayırmış. Eda ile görüşme gününde mikrokredi satış merkezine koyduğu ürünlerden iki tanesi satılmıştı ve bu onun için bir ilkti. İlk kez para kazanmıştı.

7. Görüşme

Dilek 50 yaşında. 1 erkek,1 kız çocuğu var. İlkokul mezunu. Eşi çalışıyor. Kendisi ise 4 yıldır takı tasarımı yapıyor ve satış için tezgahı var. Mikrokrediyi tanıtım broşürlerinden ve bir arkadaşından öğrenmiş. 2 kez kredi kullanmış. İkisinde de malzeme alımının yanında borçlarını da ödemiş.

8. Görüşme

Hale 40 yaşında. Evli. İlkokul mezunu. Biri lisede okuyan, diğeri 22 yaşında olan 2 erkek çocuğu var. Eşi çalışıyor ancak geliri düzensiz. Kendisi de çalışıyor. Önceden temizlik işine de gidiyormuş. Mikrokrediyi komşusundan duymuş ve 2 kez kullanmış. Makine yenileme ve malzeme alımı için harcamış. Halk eğitimde dikiş-nakış ve aşçılık kurslarına gitmiş. Mikrokredi programında ise peyzaj, çiçek ve tohum yetiştiriciliği eğitimi almış.

9. Görüşme

Kezban 45 yaşında. İlkokul mezunu ancak şu an açılıköğretime yazılmış 6. sınıfta. Bekar. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Babasının emekli maaşı var ve diğerkardeşleri de eve yardım ediyor. Kendisi uzun yıllardır evde piko işi yapıyor. Şu an ise el işi, çeyiz ve pike işi yapıp sattığı bir dükkanı var. Mikrokrediyi gittiği bir kursta hocasından duymuş. 1 kez kullanmış ve krediyle malzeme almış.

10. Görüşme

İkbal 29 yaşında. 15 yıldır evli ancak şu an eşiyile ayrı yaşıyor. Ortaokul mezunu. 3 kız çocuğu var. Onlarla birlikte annesine ait evde yaşıyor.

Annesi ile birlikte çalışıyor. Mikrokrediyi arkadaşından duymuş ve 1 kez kullanmış. Krediyi işi için harcamış.

11. Görüşme

Havva 32 yaşında, 10 yıldır evli, 1 kızı var. Lise mezunu. Eşi son altı aydır işsizmiş ancak görüşme günü bir haftadır yeni işinde çalışıyor idi. Bir dükkanı var. Yanında iki çalışanı var. Mikrokrediyi basından duymuş, 2 kez kullanmış. İşyeri için yaptığı borçları ödemiş.

12. Görüşme

Rahime 45 yaşında, 22 yıldır evli, 3 ve 21 yaş arasında 3 erkek 4 kız çocuğu var. Lise mezunu. Hediyelik eşya dükkanı var ve burada eşi ve oğlu ile birlikte çalışıyor. Mikrokrediyi basından duymuş. 2 kez kullanmış. İkinde de malzeme alımı yapmış.

13. Görüşme

Ayla 65 yaşında. Eşi ölmüş. 4 çocuğu var. Kızıyla birlikte yaşıyor. Kızı da çalışıyor. İlkokul mezunu. Halk eğitimde pek çok kursa gitmiş. Kredi almadan önce de evde dikiş dikiyormuş. Şu an bir dükkanı var. Mikrokrediyi kurs hocasından duymuş. 1 kez kullanmış ve çocuklarına yardım etmek amaçlı onlara vermiş.

14. Görüşme

Hülya 43 yaşında, evli ancak ayrı yaşıyor. Okuma yazması yok. 5 çocuğu var, 2 tanesi evli. Kendisi 3 çocuğuyla birlikte yaşıyor. Uzun yıllar lokantalarda bulaşıkçılık yapmış. Şu an ev ekmeği ve bazı ev yemekleri yapıp sattığı bir dükkanı var. Mikrokrediyi televizyondan duymuş ve 1 kez kullanmış.

15. Görüşme

Döndü 52 yaşında. 20 yıl önce boşanmış. 3'ü evli 1'i boşanmış 4 çocuğu var. Lise mezunu. Kızı ve torunlarıyla birlikte yaşıyor. Şu an bir terzi dükkanı var. Ama ondan önce uzun yıllar bulaşıkçılık yapmış, evde bohça, yastık yapıp satmış. Mikrokrediyi arkadaşından duymuş ve 4 kez kullanmış. İlkinde makine almış, ikincisiyle dükkan tutmuş ve diğerlerinde de malzeme almış.

16. Görüşme

Yeter 21 yaşında, 8 yıldır evli. İlkokul 1'den terk, okuma biliyor ancak yazma bilmiyor. Eşi çalışmıyor. 2 çocuğu var. Eşi, çocukları ve kaynanası ile birlikte yaşıyor. Şimdiye kadar fırında çalışma, meyve toplama, temizlik gibi pek çok iş yapmış. Şu an ise kaynanası ile duvar süsü ve oya işi yapıp satıyor, temizliğe gidiyor, pazarcılık yapıyor. Mikrokrediyi eşi duymuş. 1 kez kullanmış. Şu an kapanmış olsa da kredi ile dükkan açmış, ameliyat parası vermiş, malzeme almış ve borç ödemiş.

17. Görüşme

Esmâ 34 yaşında, boşanmış. 5 yaşında 1 erkek çocuğu var. Annebabası ve çocuğuyla birlikte yaşıyor. Lise mezunu. Bekarken çalışıyormuş, evlendiğinde bırakmış ancak boşanınca yeniden çalışmaya başlamış. Babasının emekli maaşı var. Kardeşi, gelinleri ve babasıyla birlikte bir atölyeleri var. Mikrokrediyi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'na gittiği bir gün orada duymuş. 1 kez kullanmış. Krediyi dükkan tutmuş ve makine almış.

18. Görüşme

Serpil 52 yaşında, 7 sene önce boşanmış. 31 ve 32 yaşlarında 1 kızı ve 1 oğlu var. İkisi de evli ve üniversite mezunu. Kendisi ortaokul terk. Kızı ve damadı ile birlikte yaşıyor. Her üçü de çalışıyor. Ev kendilerine ait. Bebek ve kına gecesi süslemeleri yapıyor. Bekar olduğu dönemlerden beri çalışıyor, çeşitli işler yapmış. Birkaç gün önce dükkanını kapatmış. Mikrokrediyi arkadaşından duymuş ve 1 kez kullanmış. Malzeme almış.

19. Görüşme

Sevgi 53 yaşında. Hepsini de üniversiteden mezun ya da okumakta olan 2 kız ve 1 erkek çocuğu var. Eşi hasta ve çalışmıyor. İlkokul mezunu. Eşi, 3 çocuğu, eşi ölmüş olan ablası ve yine üniversitede okuyan yeğeni ile birlikte yaşıyor. Emekli maaşı var. Hanede yalnızca kendisi çalışıyor. Çocukları ve yeğeni de ara ara yardımcı oluyor. 4 yıldır hediye eşya, çeyiz ve bijuteri sattığı bir dükkanı varmış, ancak 1 ay önce kapatmak

zorunda kalmış. Bunun dışında fuarlara ve kermeslere katılıyor. Pek çok kez kredi kullanmış ve malzeme almış.

20. Görüşme

Sevcan 36 yaşında, ilkokul mezunu, 19 yıldır evli. 3 kız ve 1 erkek çocuğu var. Eşi ile birlikte evlerinin alt katındaki tekstil atölyelerinde çalışıyor. Kışın kayınvalidesi ve akrabaları geliyor, ancak onun dışında eşi ve 4 çocuğuyla birlikte yaşıyor. Mikrokrediyi televizyondan duymuş. 1 kez kredi kullanmış. Malzeme almış, bir kısmını ise geri ödeme için ayırmış.

21. Görüşme

Adile 48 yaşında. Bekar. Yalnız yaşıyor ve ev kendine ait. Emekli maaşı var. Tekstil ve ev aksesuarları tasarlıyor. Kendisi küçük miktarlarda üretiyor. Büyük siparişler olursa atölyedeki kadınlarla üretiyor. 1 kez kredi kullanmış. Bir kısmı ile malzeme almış, diğer kısmıyla borçlarını ödemiş.

22. Görüşme

Fatoş 60 yaşında. Eşi ölmüş. Hepsi evli ve çalışıyor olan 4 erkek çocuğu var. Ortaokul mezunu. Oğlu ve gelini ile birlikte yaşıyor. Emekli maaşı var. Bir dükkanı var. Mikrokrediyi arkadaşından duymuş. 3 kez kullanmış. Mal alımına harcamış.

23. Görüşme

Mukaddes 33 yaşında. Evli. 2 kız ve 1 erkek çocuğu var. Ortaokul mezunu. 12 yaşından beri çalışıyor. Eşi ve 3 çocuğu ile birlikte yaşıyor. Eşi de çalışıyor. Terzi dükkanı var. 1 çalışanı var. Mikrokrediyi arkadaşından duymuş. 1 kez kullanmış. Makine ve malzeme almış.

24. Görüşme

Sevda 35 yaşında. 6 yıl önce boşanmış. Lise mezunu. Yalnız yaşıyor. 14 yıldır kendine ait bir dükkanı var. 1 çalışanı var. Mikrokrediyi tanıtım broşüründen öğrenmiş. 2 kez kullanmış. Malzeme alımına harcamış.

25. Görüşme

Aydan 46 yaşında. Bekar. Yüksekokul mezunu. Kendine ait bir evi var. Yalnız yaşıyor ve çalışıyor. Takı, nakış işleme, kumaş boyama yapıp sattığı bir dükkanı var. Dükkanda kurs da veriyor. Mikrokrediyi proje çalışanlarından öğrenmiş, 2 kez almış. Malzeme alımına harcamış.

26. Görüşme

Sakine 45 yaşında. Bekar. Ortaokul mezunu. 12 yıldır dükkanı var. Önceden terzi yaparken şu an çeyizcilik yapıyor. Anne, baba ve kardeşleriyle yaşıyor. Erkek kardeşler çalışıyor, baba emekli, kendisi ise kız kardeşi ile dükkan işletiyor. Mikrokrediyi arkadaşından duymuş. Borç ödeme, kendi ihtiyacını giderme ve malzeme alımı için harcamış.

27. Görüşme

Adalet 49 yaşında. 30 yıldır evli. 1'i evli olan 2 kız ve 1 erkek çocuğu var. Lise mezunu. Eşi ve iki çocuğu ile birlikte yaşıyor. Eşinin emekli maaşı var. Kendisi ise son beş yıldır terzilerin yanında ve mağazalarda çalışırken 2 aydır dükkanı var. 1 çalışanı var. Mikrokrediyi arkadaşından duymuş, 2 kez kullanmış. Makine almış.

28. Görüşme

Billur evli. Eşi ile birlikte yaşıyor. Eşinin emekli maaşı var. Kendisi dükkan işletiyor. Tek başına çalışıyor. Mikrokrediyi arkadaşından duymuş. 4 kez almış. Dükkanını açarken yaptığı borçlarını kapatmak için kullanmış.

29. Görüşme

Şermin 56 yaşında. Eşi ölmüş. İlkokul mezunu. Oğlu, gelini ve 2 torunu ile birlikte yaşıyor. Eşinden emekli maaşı var. 4 yıldır çalışıyor. Bir dükkanları var. Oğluyla birlikte çalışıyor. Aynı anda eliş de yapıp satıyor. Mikrokrediyi arkadaşından duymuş. 2 kez almış. Malzeme alımı için kullanmış.

30. Görüşme

Sevil, kızı Sevtap ve gelini Seçil ile üçünün birlikte olduğu bir görüşme yapılmıştır. Üçü de evli. Sevil'in 5, Sevtap'ın 1 çocuğu var. Sevil'in eşi

hasta ve alışamıyor ancak emekli maaşı var. Sevtap ve Seçil'in eşleri de alışıyor. Sevil, eşi, oğlu ve kızı ile birlikte yaşarken, Sevtap eşi ve kızı, Seçil ise eşi ile yaşıyor. 2'şer kez kredi kullanmışlar. Arkadaşlarından duymuşlar. Üç¼ de bohçacılık yapıyor. Krediyi malzeme alımı ve borç ödeme için kullanmışlar.

EK 3: Tablo 1.1 Kadın, toplumsal cinsiyet ve kalkınmada değişen perspektifler (Rathgeber, 1990: 489-502)

	Kalkınmada Kadın (WID)	Kadın ve Kalkınma (WAD)	Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD)
Kökene	1970'lerin başında Ester Boserup'un Ekonomik Kalkınmada Kadınların Rolü adlı kitabının yayınlanmasından sonra. WID terimi Amerikalı liberal feministlerce kullanılmıştır.	1970'lerin ikinci yarısında modernleşme teorisi ve WID'in eleştirisinden doğmuştur.	WID'e alternatif olarak 1980'lerde gelişmiştir.
Kuramsal Dayanağı	1950'lerden 1970'lere değin hakim modernleşme teorisiyle bağlantılıdır. 1970'lerde modernleşmenin faydalarından kadınların yararlanmadığı ve hatta bazı durumlarda varolan konularına da zarar verdiği görülmüştür.	Dayanağını bağımlılık teorisinden almıştır.	Sosyalist feminist düşünceden etkilenmiştir.
Odak Noktası	Gerekli yasal ve idari değişiklikler yoluyla kadınların ekonomik sisteme entegre edilmesini hedeflenir. Kadınların üretici rolü vurgulanır. Kadınların üretimdeki dezavantajlı konularını azaltmak için stratejiler geliştirilmeye çalışılır.	Kadınlar her zaman kalkınma süreçlerinin parçası olmuşlardır – bu yüzden de onları kalkınmaya entegre etmek bir mittir. Kadınlar ve kalkınma süreçleri arasındaki ilişkiye odaklanılır.	Kadınların yaşamlarının tüm yanlarına bakan bütüncül bir perspektif önerir. Toplumsal cinsiyet rollerini sorgular.

Katkısı	Kadınların sorunları kalkınma teori ve uygulamasında görünür hale gelmiştir.	Kadınları toplumların önemli iktisadi aktörleri olarak görür. Kadınların kamusal ve özel alandaki faaliyetleri toplumsal yapıların devamında merkezi öneme sahiptir. Varolan eşitsiz yapıların devamını sağlayan kalkınmaya kadınların ne şekilde entegre olduğunu inceler.	Yalnızca kadınların dayanışmasını vurgulamaz, duyarlı erkeklerin katılımını da önemser. Kadınların hane içi ve dışındaki katkılarının farkındadır.
Nitelikleri	Kadınların kalkınma sürecinde yer almadığını varsayan geleneksel modernleşme teorisine dayanır. Varolan sosyal yapıları kabul eder – kadınların ikincilliği ve baskı altında oluşunun nedenlerini sorgulamaz. Tehdit edici değildir. Kadınların neden kalkınma stratejilerinden yararlanmadığını sorgulamaz. Sınıf, ırk ve kültürün etkisini görmezden gelerek kadınlara homojen bir grupmuş gibi muamele eder. Kadınların yaşamlarının yeniden üretici yanını görmezden gelerek ya da önemsemeyerek yalnızca üretici faaliyetlerine odaklanır.	Patriyarka, farklı üretim biçimleri ve kadınların ikincilliği ve ezilmesi arasındaki ilişkiyi analiz edemez. Erkeklerinkinden bağımsız olarak kadınların sorunlarına odaklanmayı desteklemez – her iki cinsiyetin de sınıf ve sermayeye dayanan baskıcı küresel yapıdan olumsuz olarak etkilendiğini söyler. Kadınların yalnızca üretici rolleri ile meşgul olur. Uluslararası yapılar daha adaletli hale gelirse, kadınların konumunun iyileşeceğini varsayar. Cinsiyet rolleri arasındaki ilişkiyi sorgulamaz.	GAD kamusal/özel ikiliğini reddeder. Kadınların hane içinde maruz kaldığı baskıya özel önem verir. Kadınlara yönelik sosyal hizmetleri sağlamanın devletin görevi olduğunun altını çizer. Kadınlar kalkınmanın pasif alıcıları değil aktif özneler olarak görülür. Kadınların daha etkili bir politik ses olabilmeleri için örgütlenme ihtiyaçlarının altını çizer. Patriyarkanın kadınları baskı altında tutmak için sınıflar içi ve arasında işlediğini kabul eder. Kadınların yasal haklarını güçlendirmeye odaklanır.

EK 4: Tablo 1.2 Kadınlara dair farklı politika yaklaşımları (Moser, 1993)

	Refah	Hakkaniyet	Yoksullukla Mücadele	Verimlilik	Güçlendirme
Kökene	En eski tarihli yaklaşım: –sömürge yönetimlerdeki sosyal refahın yerleşik modeli –modernleşme/hızlı büyüme ekonomik kalkınma modeli.	Orijinal WID yaklaşımı: –modernleşme kalkınma politikasının başarısızlığı – Boserup ve birinci dünya feministlerinin Percy değişikliği ve BM Kadın Onyılına etkisi.	İkinci WID yaklaşımı: –eleştiri nedeniyle yumuşatılmış hakkaniyet –büyüme ve temel ihtiyaçların yeniden dağıtımı ile bağlantılı.	Üçüncü ve şuan hakim olan WID yaklaşımı: –dünya ekonomisinin bozulması – ekonomik stabilizasyon politikaları ve kadınların kalkınmaya ekonomik katkısına yönelik uyarılar	En son yaklaşım: – hakkaniyet yaklaşımının başarısızlığı –üçüncü dünya kadınlarının feminist yazımı ve taban hareketleri.
Dönemi	1950-70: hala yaygın olarak kullanılıyor	1975-85; Kadın Onyılında benimsetme çabaları.	1970'ler ve sonrası: Hala sınırlı bir popülaritesi var.	1980'ler ve sonrası: Şu an en popüler yaklaşım.	1975 ve sonrası, 1980'lerde hızlandı, şu an popüler bir yaklaşım.
Amacı	Kadınları kalkınmaya daha iyi anneler olarak katmak: Anne ilk, kadınların en önemli rotü olarak görülüyor.	Kalkınma sürecinde kadınlar için eşitlik kazanmak: Kadınlar kalkınmada aktif katılımcılar olarak görülüyor.	Yoksul kadınların üretkenliğini arttırmak: Kadın yoksulluğu tabiiyetin değil de gelişmemişliğin sonucu olarak görülüyor.	Kalkınmanın daha etkili ve verimli olmasını sağlamak: Kadınların ekonomik katılımı hakkaniyetle ilgili olarak görülüyor.	Kadınların daha fazla özgüven yoluyla güçlendirilmesi: Kadınların ikinci konumları sadece erkekler değil, aynı zamanda kolonyal ve neo-kolonyal baskıdan kaynaklı olarak değerlendiriliyor.

Kadınların Karşılanan İhtiyaçları ve Kabul Gören Roller	Yeniden üretici rol çerçevesinde pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarının karşılanması, çoğunlukla gıda yardımı, beslenme ve aile planlaması programları kullanılır.	Kadınların üçlü rolü ⁶² çerçevesinde stratejik ihtiyaçların karşılanması– yukarıdan aşağıya doğru devlet müdahalesi ve politik ve ekonomik özzerkliğin verilmesi yoluyla eşitsizliği azaltma programları kullanılır.	Kadınların üretici rolleri çerçevesinde pratik ihtiyaçlarının karşılanması, gelir kazanmak için küçük ölçekli gelir getirci projeler desteklenir.	Kadınların üçlü rolüne ve zamanlarının esnekliğine dayanılarak azalan sosyal hizmetler ortamında pratik ihtiyaçları karşılamaya yönelik programlar kullanılır.	Kadınların üçlü rolü çerçevesinde stratejik ihtiyaçları karşılamak – pratik ihtiyaçlar etrafında aşağıdan yukarıya hareketler yoluyla baskıyla mücadele etmeye çalışılır.
Yorum	Kadınlar, yeniden üretici rollerine odaklanılarak kalkınmanın pasif yararlanıcıları olarak görülür; mücadeleciler değildir, bu nedenle özellikle devletler ve geleneksel STK'lar arasında hayli popülerdir.	Kadınların ikincil konumu erkeklerle ilişkileri açısından tanımlanır, mücadelecilerdir, Batı feminizmi olarak eleştirilir, tehdit edici görülür ve devletler nezdinde popüler değildir.	Yalnızca üretici rol tanınarak yoksul kadın ayrı bir kategori oluşturur, devletin kadınlara sınırlı yardım vermeye direnmesi yaklaşımın hala küçük ölçekle STK düzeyinde popüleriğini sağlar.	Kadınlar kapasiteleri ve çalışma saatlerini uzatabilmeleri açısından değerlendirilir: Devletler ve çok taraflı kuruluşlar arasında en popüler olan yaklaşımdır.	Üçüncü dünyaya ve kadınların özgüvenlerine vurgu yaparak potansiyel olarak mücadelecilerdir.

62 Kadınların üçlü rolü: Kadınların toplumda yürüttükleri roller üç başlık altında incelenmektedir: Yeniden üretim işi (çocuk doğurma, büyüme ve yetiştirme dahil hanehalkının bakımı ve varlığını sürdürmesine yönelik işler), Üretim işi (karşılıksız ya da karşılıklı mal ve hizmet üretimi) ve Topluluk işleri (topluluk yönetimi ve topluluk politikası).

**EK 5: Tablo 2.2 Güçlenmenin boyutları
(Malhotra, Schuler and Boender, 2002)**

Boyut	Hane	Topluluk	Daha Geniş Alanlar
Ekonomik	Kadınların gelir üzerindeki kontrolü, aile bütçesine katkıları, aileye ait kaynaklara erişimleri ve bu kaynaklar üzerindeki kontrolleri	Kadınların istihdama katılım, mal ve toprak sahiplikleri, krediye erişimleri, yereldeki meslek/ticaret odalarına katılmaları/ temsilyetleri, piyasalara erişimleri	Kadınların yüksek ücretli işlerde temsilyetleri, kadın CEO'lar, kadınların çıkarlarının makroekonomik politikalar ve devlet bütçelerinde temsil edilmesi
Sosyal	Kadınların hareket özgürlüğü, kız çocuklarına yönelik ayrımcılığın olmaması, kızları okutma konusunda kararlılık	Sosyal alanlarda kadınların görünürlüğü ve bu alanlara erişimleri, modern ulaşım erişimleri, hane dışı gruplara ve sosyal ağlara katılmaları, patriyarkal normlarda değişim (erkek çocuk tercih etme gibi), kadınların efsane ve dinsel törenlerde sembolik temsilyeti	Kadınların okuryazarlığı ve geniş çaplı eğitim seçeneklerine erişimleri, kadınlar, rolleri ve katkıları konusunda olumlu medya imajları

Hane İçi/ Kişiler Arası	Hane içi karar almaya katılım, cinsel ilişkide kontrol sahibi olma, çocuk bakımı konusunda karar alabilme, doğum kontrol yöntemi kullanma, kürtaj olabılme, eş ve evlenme zamanının seçimi üzerinde kontrol, aile içi şiddet görmeme	Evlilik ve akrabalık sistemlerinde kadınların değerini artırma ve onlar için daha fazla bağımsızlık yönünde değişimler (örn: geç evlilikler, eşin seçimi, başlık parası uygulamalarında azalma, boşanmanın kabul edilebilirliği), aile içi şiddet karşıtı yerel kampanyalar	Evlenme zamanı ve boşanma seçeneği konusunda bölgesel/ulusal eğilimler, değişim yönünde politika, yasal ve dini destek (veya karşıtlığın olmayışı), doğum kontrolü, güvenli kürtaj ve üreme sağlığı hizmetlerine kolay erişim sağlayan sistemlerin oluşturulması
Yasal	Yasal haklara dair bilgi, hakların uygulanmasında aile içi destek	Haklar konusunda toplumun seferberliği, farkındalık kampanyaları ile yasal hakların etkili yerel yaptırımları	Kadınların haklarını ve kaynaklara ve seçeneklere erişimlerini destekleyen yasaların varlığı, haklar ve mevzuat savunuculuğu, hak ihlallerini gidermede yargı sisteminin kullanılması
Politik	Politik sistem ve ona erişim araçlarına dair bilgi, politik katılım için hane içi destek, oy kullanabilme hakkı	Yerel politik sistem ve kampanyalara kadınların katılımı ve hareketleri, belli adayların ya da mevzuatın desteklenmesi, hükümetin yerel birimlerinde temsil yeti	Hükümetin bölgesel ve ulusal birimlerinde kadınların temsil yeti, bir oy grubu olarak güç sahibi olma, etkili lobicilik faaliyetleri ve çıkar gruplarında kadınların çıkarlarının temsil yeti
Psikolojik	Kendine saygı, özgüven, psikolojik olarak rahat ve iyi olma	Adaletsizlik ve örgütlenmenin potansiyeli konusunda kolektif bir bilinç	Kadınların dahil olma ve yetkilene bilinçleri, kadınların yetkilene ve dahil olmalarının sistematik kabulü

EK 6: Tablo 2.3 Bazı yazarların önerdiği güçlenme boyutları (Malhotra, Schuler and Boender, 2002)

CIDA	Yasal güçlenme Politik güçlenme Ekonomik güçlenme Sosyal güçlenme
JEJEEBHOY	Bilgi bağımsızlığı Karar-alma bağımsızlığı Fiziksel bağımsızlık Duygusal bağımsızlık Ekonomik ve sosyal bağımsızlık Kendine güven
KISHOR	Finansal bağımsızlık Modern sektörlere katılım Yaşam boyu istihdamda kalma Rollerin paylaşımı ve karar alma İstihdama ilişkin aile yapısı Evlilikte eşitlik Kadının değersizleştirilmesi(nin olmayışı) Kadınların kurtuluşu Anneliğin avantajları Geleneksel evlilik

SCHULER VE HASHEMI	Hareketlilik ve görünürlük
HASHEMI VD.	Ekonomik olarak güvende olma
SCHULER VD.	Hane içindeki statü ve karar alma gücü Kamusal alanda etkili olabilme Aile dışındaki gruplara katılım
STROMQUİST	Bilişsel güçlenme Psikolojik güçlenme Ekonomik güçlenme Politik güçlenme
A. SEN	Ölüm oranları Doğum oranları Eğitim gibi temel hizmetlere erişim Mesleki eğitim ve yüksek öğretime erişim İstihdam Mülkiyet sahipliğı Ev işi ve karar alma

EK 7: Tablo 3.1 Mikrofinans ve cinsiyet politikasına ilişkin farklı paradigmlar (Mayoux, 2006)

	Finansal Kendi Sürekliliğini Sağlayabilme Paradigması	Yoksulluğu Azaltma Paradigması	Feminist Güçlendirme Paradigması
Ana Politika Odacağı	Çok sayıda yoksul insanın mikrofinans hizmetlerine erişimini arttıran finansal olarak kendini sürdürebilir mikrofinans programları	En yoksul hanelerin yoksulluğunu azaltmada bütüncül bir programın parçası olarak mikrofinans	Kadınların ekonomik, sosyal ve politik güçlenmesi için bir başlangıç noktası olarak mikrofinans
Hedef Grup	Girişimci yoksullar	En yoksullar	Yoksul kadınlar, alternatif rol modelleri
Kadınları Hedefleme Nedeni	<ul style="list-style-type: none"> • Verimlilik; kadınların yüksek geri ödeme oranları • Ekonomik büyüme için kadınların ekonomik faaliyetlerine katkı 	<ul style="list-style-type: none"> • Kadın yoksulluğunun yüksek oranlarda olması • Hanelerin refahı konusunda kadınların sorumlulukları 	Toplumsal cinsiyet eşitliği ve insan hakları
Temel Paradigma	Neoliberal piyasa gelişmesi	Müdahaleci biçimde yoksulluğu azaltma ve toplum kalkınması	Kapitalizmin yapısal ve sosyalist feminist eleştirisi

<p>Ana Politika Araçları</p>	<ul style="list-style-type: none"> Masrafları karşılayacak bir faiz oranı belirleme Ayrı bir finansman için mikrofinansı diğer müdahalelerden ayırma Daha fazla kişiye ulaşmak ve diğer ekonomileri için programın genişletilmesi Gönderi masraflarını kismada grupları kullanmak 	<ul style="list-style-type: none"> Küçük birikimler ve kredi sağlamanın önemi Toplum kalkınması için grup oluşturma Yoksulluğu hedefleme ve/veya ücra yerlerde faaliyet yürütme yöntemleri 	<p>Toplumsal cinsiyet farkındalığı ve feminist örgütlenme</p>
<p>Toplumsal Cinsiyet Politikasının Temel Odak Noktası</p>	<p>Kadınların eşit erişimine çerçeve sunmak</p>	<p>Kendi kendine yeten gruplara kadınların katılımını artırma</p>	<p>Toplumsal cinsiyet farkındalığı ve feminist örgütlenme</p>
<p>Güçlenmenin Tanımı</p>	<p>Ekonomik güçlenme, bireysel seçimleri genişletme ve özgüven kapasitesini artırma</p>	<p>Artan refah, toplumsal kalkınma ve kendine yeterlilik</p>	<p>Toplumun tamamındaki güç ilişkilerinin dönüştürülmesi</p>
<p>Altta Yatan Varsayım</p>	<p>Kadınların mikrofinans erişimini sağlamak başka müdahalelere gerek kalmadan ya da makroekonomik büyüme gündeminde değişiklik yapılmadan otomatik olarak ekonomik güçlenmeyle sonuçlanacaktır.</p>	<p>Artan refah ve grup oluşturma kadınların otomatik olarak kendilerini güçlendirmelerini sağlayacaktır.</p>	<p>Kadınların güçlendirilmesi makro düzeyde kalkınma gündeminde değişimi ve mikro düzeyde ise kadınların cinsiyete dayalı tabiiyetle mücadele etmelerini açıktan desteklemeyi gerektirir.</p>

